

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOĞU DİLLERİ VE EDEBİYATLARI ANA BİLİM DALI
ARAP DİLİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI

SAMİ DİLLER ÇALIŞMALARINDA ARAPÇAYA VE İBRANİCEYE BATI'DA VE
ARAP DÜNYASINDAKİ YAKLAŞIMLAR (XVIII. - XXI. YY.)

Yüksek Lisans Tezi

Halil İbrahim GÜLAÇAR

Ankara, 2026

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOĞU DİLLERİ VE EDEBİYATLARI ANA BİLİM DALI
ARAP DİLİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI

SAMİ DİLLER ÇALIŞMALARINDA ARAPÇAYA VE İBRANİCEYE BATI'DA VE
ARAP DÜNYASINDAKİ YAKLAŞIMLAR (XVIII. - XXI. YY.)

Yüksek Lisans Tezi

Halil İbrahim GÜLAÇAR

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Bedrettin AYTAÇ

Ankara, 2026

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOĞU DİLLERİ VE EDEBİYATLARI ANA BİLİM DALI
ARAP DİLİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI

**SAMİ DİLLER ÇALIŞMALARINDA ARAPÇAYA VE İBRANİCEYE BATI'DA VE
ARAP DÜNYASINDAKİ YAKLAŞIMLAR (XVIII. - XXI. YY.)**

Yüksek Lisans Tezi

TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. Bedrettin AYTAÇ

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı Soyadı

- 1- Prof. Dr. Bedrettin AYTAÇ (Danışman)**
- 2- Prof. Dr. Kemal TUZCU**
- 3- Prof. Dr. Selim TEZCAN**

Tez Savunma Tarihi

14.05.2026

TÜRKİYE CUMHURİYETİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Prof. Dr. Bedrettin AYTAÇ danışmanlığında hazırladığım “**SAMİ DİLLER ÇALIŞMALARINDA ARAPÇAYA VE İBRANİCEYE BATI’DA VE ARAP DÜNYASINDAKİ YAKLAŞIMLAR (XVIII. - XXI. YY.)**” (Ankara, 2026)” adlı yüksek lisans tezimdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

01.06.2026

Halil İbrahim GÜLAÇAR

ÖNSÖZ

Tarihsel, kültürel ve dini açılardan büyük bir öneme sahip, aynı dil ailesine ait, yakın diller olan Arapça ve İbranice'nin en fazla önemsenip çalışma konusu yapıldığı coğrafyalar, Orta Doğu ve Batı dünyasıdır. Özellikle Batı'da yapılan çalışmalar ve akabinde bu çalışmaların etkilerinin görüldüğü Arap dünyasında çok farklı bakış açıları geliştirilmiştir. Bu tezde, XVIII. yüzyılda başlayan ve XIX. yüzyılda dil karşılaştırmalarıyla birlikte dil biliminin bağımsız bir bilim dalı olarak şekillenmesine zemin hazırlayan süreçte Arapça ve İbraniceye yönelik farklı yaklaşımlar incelenerek, bu dillerin dil bilimsel çalışmalar içerisindeki özgün konumları ele alınmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde, XVIII. yüzyıldan önce gerçekleştirilen dil araştırmaları ele alınarak konunun tarihsel arka planı ortaya konmuştur. Böylece, bu alandaki temel yaklaşımlar özet mahiyetinde değerlendirilmiştir.

İkinci bölümde, günümüzde Sami dil ailesinin karşılaştırmalı dil çalışmalarında nasıl incelendiği, Arapça ve İbranice örnekleri üzerinden özetlenerek açıklanmıştır. Bu bölümde, iki dilin bu bağlamda nasıl ele alındığına dair genel bir çerçeve sunularak bu iki dilin Sami diller çalışmalarında nasıl bir konuma sahip oldukları ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde, Avrupa'da dil bilim alanındaki gelişmelerin başladığı dönemde Arapça ve İbraniceye yönelik yaklaşımlar ele alınmıştır. Bu dillerin Batı'daki dil bilimsel araştırmalardaki yeri ve onlara bakış açısının zaman içinde nasıl değiştiği irdelenmiştir.

Son olarak, dördüncü bölümde, aynı dönemde Arap dünyasında ortaya çıkan dil bilimsel yaklaşımlar ele alınarak, bu bakış açılarının Batı'daki çalışmalarla karşılaştırılması yapılmıştır. Böylece, her iki coğrafyada Arapça ve İbraniceye yönelik yaklaşımlar arasındaki benzerlikler ve farklılıklar belirlenerek bu dillerin dil bilim tarihi içindeki konumları daha kapsamlı bir şekilde değerlendirilmiştir.

Bu çalışmamda bana İbraniceyi sevdiren ve akademik kişiliği ile benim bu alana ilgi duymamı sağlayan değerli danışman hocam Prof. Dr. Bedrettin AYTAÇ'a bütün içtenliğimle teşekkürlerimi sunuyorum.

Lisans eğitimimden itibaren, deneyimleri ve birikimleriyle bana farklı bakış açıları kazandıran ve rehberlik eden bölümümüzün kıymetli hocaları Prof. Dr. M. Faruk TOPRAK,

Prof. Dr. Kemal TUZCU, Prof. Dr. Derya Adalar SUBAŐI ve Zuhal KAZAR'a teőekkürü bir borç bilirim.

İbranice öğrenimimde çok büyük emeği olan, Ulpan Moiz'in hocası, Moiz SUSTİEL'e teőekkür ederim.

Tüm eğitim hayatım boyunca bana hemen her konuda en büyük desteği veren Türk dili filoloğu M. Necip GÜLAÇAR'a, mikrobiyoloji uzmanı Esmâ GÜLAÇAR'a teőekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
İÇİNDEKİLER.....	III
KISALTMALAR.....	V
ARAPÇA TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ	VI
İBRANİCE TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ	VII
ARAMİCE TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ.....	VIII
GİRİŞ.....	1
I. BÖLÜM.....	5
XVIII. YY. ÖNCESİNDE SAMİ DİLLER ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR.....	5
1.1. Yahudilerin Bu Konuda Yaptığı Çalışmalar	6
1.1.1. Saadia Gaon (ö. 942).....	6
1.1.2. Yehuda bin Kureyş (ö. X. yy)	8
1.1.3. Menâhem bin Sâruk (ö. 970)	9
1.1.4. Dunâş bin Labrat (ö. 990).....	10
1.1.5. Yehuda bin Hayyûc (ö. 1000)	10
1.1.6. David bin Abraham el-Fâsî (ö. 1026'dan önce).....	11
1.1.7. Yona bin Yanaḥ (ö. 1055)	12
1.1.8. Hay bin Şerîra (ö. 1038).....	12
1.1.9. Ebû'l-Ferec Hârûn (ö. XI. yy.)	13
1.1.10. Şemuel bin Nağrîle (ö. 1056).....	14
1.1.11. Abraham ha-Bavli (ö. XI. yy.)	14
1.1.12. Moşe ha-Kohen bin Gikatilla (ö. XI. yy.)	15
1.1.13. Yehuda bin Bal'âm (ö. XI. yy)	16
1.1.14. İshâk bin Bârûn (ö. 1128)	16
1.2. Arapların Bu Konuda Yaptığı Çalışmalar.....	18
1.2.1. Bu Konudaki Yetkinliklerine Dolaylı Olarak Ulaşabildiklerimiz	19
1.2.2. İbn Kuteybe (ö. 847).....	22
1.2.3. Ahmed el-Hemezânî (ö. 945).....	25
1.2.4. İbn Hazm el-Endelûsî (ö. 1064)	26
1.2.5. Ebû Hayyân el-Endelûsî (ö. 1344)	27
II. BÖLÜM.....	30
SAMİ DİLLERİNİN FİLOLOJİK VE KARŞILAŞTIRMALI DİL ÇALIŞMALARINDA İNCELENMESİNE GENEL BİR BAKIŞ.....	30

2.1. Tipolojik Hiyerarşiler ve İşaretlilik Kavramı	31
2.2. Dil Bilgisel Roller ve İlişkiler	33
2.3. Baş ve Bağımlı Öğeler	34
2.5. Hâl.....	35
2.6. Ses Bilgisi (Fonetik)	36
2.7. Kelime Dizimi ve Tipolojik Evrensellikler	37
2.8. Tipoloji ve Tarihsel Yeniden Yapılandırma	38
2.9. Arapça ve İbranice'nin Sami Diller ve Çalışmalarındaki Konumu	39
III. BÖLÜM	44
AVRUPA'DAKİ YAKLAŞIMLAR.....	44
3.1. SCHLEGELCİ YAKLAŞIM	44
3.2. Karşılaştırmalı Dil Bilim Bağlamında Benimsenen Yaklaşım	48
3.3. Bilim Dili Olarak Değerlendirilmeleri	55
3.4. Nostratik Dil Ailesi İçerisinde Konumlandırılmaları	60
IV. BÖLÜM	64
ARAP DÜNYASINDAKİ YAKLAŞIMLAR	64
4.1. ARAPÇA MERKEZLİ BAKIŞ AÇISI	64
4.2. RAMAZÂNİYYE EKOLÜ	79
4.2.1. Ramazan Abdu't-Tevvâb'ın Batı Tarzı Filolojinin Arap Dünyasında Benimsenmesini Savunması	80
4.2.2. Ramazan Abdu't-Tevvâb'ın Sami Diller ve Arapça – İbranice İlişkilerine Dair Çalışmaları	83
4.3. Batı Tarzı Olarak Benimsenen Yaklaşım	86
SONUÇ.....	90
KAYNAKÇA	93
ÖZET	101
ABSTRACT	102

KISALTMALAR

a.g.e.	:	Adı Geçen Eser
a.g.m.	:	Adı Geçen Makale
C.	:	Cilt
çev:	:	Çeviren
H.z.	:	Hazreti
MÖ.	:	Milattan Önce
MS.	:	Milattan Sonra
nAdj	:	Adjective
nDem	:	Demonstrative
neşr.	:	Neşreden
nGen	:	Genitive
nNum	:	Numeral
nRel	:	Relative
ö.	:	Ölüm
prep	:	Preposition
s.	:	Sayfa
S. E. T.	:	Son Erişim Tarihi
S.	:	Sayı
t. y.	:	Tarih Yok.
T.C.	:	Türkiye Cumhuriyeti
TDK	:	Türk Dil Kurumu
Thk.	:	Tahkik Eden
Vb.	:	Ve Benzeri
yy.	:	Yüz Yıl

ARAPÇA TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ

Bu tezde, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nde kullanılan transkripsiyon alfabesi kullanılmıştır:

Sesli Harfler:

- ا= â (uzun a)
- و= û (uzun u)
- ي= î (uzun i)
- ا= a (kısa a)
- u= u (kısa u)
- i= i (kısa i)

Sessiz Harfler (Özel Karakterler):

• ب = b	• ف = f
• ت = t	• ق = k
• ث = s	• ك = k
• ج = c	• ل = l
• ح = h	• م = m
• خ = h	• ن = n
• د = d	• ه = h
• ذ = z	• ء = ' (hemze)
• ر = r	
• ز = z	
• ش = ş	
• ص = s	
• ض = d	
• ط = t	
• ظ = z	
• ع = ' (ayn)	
• غ = ğ	

İBRANİCE TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ

Bu tezde Bedrettin Aytaç'ın Türkçe-İbranice Sözlüğünde kullandığı transkripsiyon sistemi izlenmiştir.

א - (sessiz) / a / e

ב - b / v

ג - g

ד - d

ה - h

ו - v / o / u

ז - z

ח - h (kalın h – boğazdan)

ט - t (kalın)

י - y / i / e

כ - k / h (boğazdan h)

ך - k / h (kelime sonunda)

ל - l

מ - m

ם - m (kelime sonunda)

נ - n

ן - n (kelime sonunda)

ס - s

ע - (sessiz) / ' / a / e

פ - p / f

ף - p / f (kelime sonunda)

צ - ts

ץ - ts (kelime sonunda)

ק - k

ך - r (yumuşak / boğazdan)

שׁ - ş

שׂ - s

ת - t

ARAMİCE TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ

ܐ - (sessiz) / a / e

ܒ - b / v

ܓ - g

ܕ - d

ܗ - h

ܘ - w / o / u

ܙ - z

ܚ - ܕ (kalın h – boğazdan)

ܛ - ܛ (kalın t)

ܝ - y / i / e

ܟ - k

ܠ - l

ܡ - m

ܢ - n

ܣ - s

ܥ - (sessiz) / ' / a / e

ܦ - p / f

ܨ - ܨ (tıslı, sert s)

ܩ - q (kalın k – boğazdan)

ܪ - r

ܫ - sh

ܬ - t / ܬ (bazı lehçelerde th)

GİRİŞ

On dokuzuncu yüzyılda Avrupa’da gerçekleşen toplumsal dönüşümler ile beraber pek çok sosyal sorun ortaya çıkmıştır. Sosyal bilimler, bu sorunların anlaşılması, analiz edilmesi ve bu sorunlara çözüm yolları geliştirmek amacıyla atılan adımlar sonucunda ortaya çıkmıştır.¹ Doğduğu bu bağlamdan hareketle, sosyal bilimler modern bilimin kavramsal çerçevesini benimseyerek şekillenmiş ve onun temel ideali olan olguları açıklama hedefini sürdürmüştür. Bilginin disiplinlere ve mesleklere ayrıldığı bu yüzyıl, sosyal bilimler için bir dönüm noktası olmuştur. Sosyal bilimlerin çeşitli disiplinleri, bu yüzyılda gerçekliğe dair daha derin bir anlayış geliştirmek amacıyla yalnızca soyut spekülasyonlara değil, aynı zamanda deneye dayalı (ampirik) gözlemlere ve somut bulgulara dayalı nesnel bilgi üretme gayesiyle yapılan kapsamlı entelektüel girişimlerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.²

Sosyal bilimlerin bir disiplini olan dil bilim de aynı şekilde bu yüzyılda şekillenmeye başlamıştır. Dilin içyapısal özelliklerini, kökenini ve tarihsel gelişimini incelemek; bu süreçte dilin diğer akraba dillerle karşılaştırılması, dilin gerçek yapısının anlaşılması ve gelişiminin temel dinamiklerinin ortaya konulması adına atılan ilk ve en önemli adımlardan biri olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda, modern anlamda karşılaştırmalı tarihsel yöntemin sistematik bir şekilde kullanımı XIX. yüzyılda gerçekleşmiş ve bu durum, dil bilim çalışmalarında dönüm noktası niteliğinde bir gelişme olarak değerlendirilmiştir.³

Bu zamana kadar gerçekleştirilen çalışmalar, dillerin yalnızca betimleyici bir şekilde ele alınmasıyla sınırlı kalmıştır ancak bu dönemde dil bilim, yalnızca bir inceleme alanı olmaktan çıkarak sistematik yöntemler ve bilimsel yaklaşımlar temelinde bir disiplin haline gelmiş ve modern anlamda bir bilim dalı kimliği kazanmıştır.⁴

Eski uygarlıklarda çok dilliliğe, dillerin ortak kökenine veya kelimelerin menşesine dair varsayımlar olsa da, dil bilimsel karşılaştırmaların sistematik temelleri XIX. yüzyılın başında atılmıştır. Franz Bopp’un çalışmaları, bu yöntemin gelişiminde önemli bir dönüm noktasıdır.⁵

¹ L. Şimşek, *Sosyal Bilimler ve Felsefe*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2017, 2. baskı, s. 12.

² Gulbenkian Komisyonu, *Sosyal Bilimleri Açın, Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılanması Üzerine Rapor*, (İngilizceden Çeviren: Şirin Tekeli), Metis Yayınları, İstanbul, 2021, 13. baskı, s. 24.

³ K. Ahanov, *Dilbiliminin Esasları*, T.D.K. Ankara, 2021, 3. baskı, s. 13.

⁴ K. Ahanov a.g.e. s. 14.

⁵ R. M. Ba’albekî, *Fikhu’l-‘Arabiyye’l-Muḥârane*, Dâru’l-‘İlmin Li’l-Melayîn, Beyrut, 1999, 1. baskı, s. 18.

1786 yılında Sir William Jones tarafından Sanskrit dili ile Yunanca ve Latince arasındaki ilişki keşfedilmiş olsa da, Franz Bopp'un 1816 yılında yayımladığı *Über das Conjugationssystem der Sanskritsprache in Vergleichung mit jenem der griechischen, lateinischen, persischen und germanischen Sprache* (Sanskrit Dilindeki Fiil Çekim Sistemi ile Yunanca, Latince, Farsça ve Cermen Dillerinin Çekim Sistemlerinin Karşılaştırılması) adlı eseri, dil karşılaştırmaları konusundaki ilk önemli eser olarak anılmaktadır. Bopp'un ve diğer XIX. yüzyıl dil bilimcilerinin katkıları, Hint-Avrupa dillerinin sınıflandırılmasını ve diller arasındaki ses ve biçim ilişkilerinin tanımlanmasını sağlamış; dil bilimsel karşılaştırmalara metodolojik bir temel kazandırmıştır. Bopp, ayrıca Sanskrit dilinin Hint-Avrupa dillerinin tek kaynağı olmadığı fikrini öne sürerek, bu dillerin bir ortak proto-dil aracılığıyla ilişkili olduğunu savunmuştur. *Vergleichende Grammatik* (Karşılaştırmalı Dil Bilgisi) terimi de, Bopp'un 1833'te yayımladığı *Vergleichende Grammatik des Sanskrit, Zend, Griechischen, Lateinischen, Litauischen, Gotischen und Deutschen* (Sanskrit, Zend, Yunanca, Latince, Litvanca, Gotça ve Almanca Dillerinin Karşılaştırmalı Dil Bilgisi) adlı eserinden türetilmiştir ve Hint-Avrupa dilleri arasındaki karşılaştırmalı çalışmaların temelini oluşturmuştur. Bu yöntem, daha sonra Zimmer'nin, *Vergleichende Grammatik der semitischen Sprachen* (Sami Dillerin Karşılaştırmalı Grameri) veya Carl Brockelmann'ın *Grundriss der vergleichenden Grammatik der semitischen Sprachen* (Sami dillerinin karşılaştırmalı gramerinin ana hatları) eserlerinde görebileceğimiz üzere Sami dillerine de uygulanmıştır.⁶ “Sami (Semitik)” terimi, on sekizinci yüzyılın sonlarında August Ludwig von Schlözer tarafından Araplar, İbraniler, Aramiler ve Habeşlileri Nuh'un oğlu Sam'ın soyundan gelen bir topluluk olarak tanımlamak için kullanılmıştır. Bu görüş, Tevrat'ın Yaratılış (Genesis) bölümündeki soy kütüklerine dayanır; burada Aram ve Arpakşad Sam'ın çocukları, Arpakşad ise İbrahim'in atası olarak gösterilir ve böylece İsrailoğulları ile İsmail üzerinden Araplar bu soya bağlanır. Ancak bu soy kütükleri dikkatle incelendiğinde, gruplandırmanın aslında biyolojik akrabalıktan çok siyasî ilişkiler temelinde yapıldığı görülür. Örneğin Elamlılar, Lidyalılar ve Asurlular Sam'ın oğulları olarak birlikte anılsa da, gerçekte aynı kökenden gelen topluluklar değildir; sadece o dönemde Asur egemenliği altında bulundukları için birlikte gösterilmişlerdir. Bu nedenle “Sami/Semitik” adı bilimsel açıdan tam olarak isabetli değildir,⁷ ancak on dokuzuncu yüzyılda sözünü ettiğimiz çalışmalar ile dil ailesi olarak gruplandırılan söz konusu dil grubu, bu isimle anılmaya devam edildi.

⁶ R. M. Ba'albekî, a.g.e. s. 18.

⁷ D. L. O'leary, *Comperative Grammar of the Semitic Languages*, Kegan Paul, Trench Trubner & CO. LTD, Londra, 1923, s. 2.

XIX. yüzyılda Jacob Grimm, *Deutsche Grammatik* (Almanca Dil Bilgisi) ve *Geschichte der deutschen Sprache* (Almanca Dilinin Tarihi) eserleriyle Almanca'nın dil bilgisi ve tarihini incelerken, Grimm Kardeşler'in başlattığı *Deutsches Wörterbuch* (Almanca Sözlüğü) projesi ancak 1954'te tamamlanmıştır. Aynı dönemde August Pott, Hint-Avrupa dillerinin kökenine dair ses bilimi temelli etimolojik çalışmalar yapmıştır. 20. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan Yeni Dilbilgiciler hareketi, ses kurallarının istisnasız işlediğini savunmuştur. Bu ekolün önde gelen isimlerinden Karl Brugmann, *Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen* (Hint-Avrupa Dillerinin Karşılaştırmalı Dil Bilgisinin Ana Hatları) adlı çalışmasıyla karşılaştırmalı dil bilgisine önemli katkılar sunmuştur. Modern dil bilimin temellerini atan Ferdinand de Saussure ise dili soyut ve toplumsal bir sistem olarak ele alarak dil biliminde yeni bir dönem başlatmıştır. Ölümünden sonra yayımlanan *Genel Dil Bilim Dersleri* (1916) ve *Hint-Avrupa Dillerindeki Ünlülerin İlkel Sistemi Üzerine Anılar* (1879) adlı eserleri, dil bilim alanında dönüm noktası niteliğindedir. Prag Okulu'ndan Nikolay Trubetzkoy, *Fonolojinin Temelleri* (1939) adlı eseriyle fonolojiye işlevsel bir bakış açısı getirirken, Roman Jakobson dili ses, biçim ve anlam açısından toplumsal işlevleriyle birlikte değerlendirmiştir. Bu çalışmalar, özellikle Hint-Avrupa ve Sami dilleri başta olmak üzere birçok dil ailesini daha kapsamlı incelemeye olanak tanımış ve modern dil bilimin gelişiminde önemli bir rol oynamıştır.⁸

XIX. yüzyıl, sadece dil çalışmalarının bilimsel bir kimlik kazanmasıyla sınırlı kalmayıp, Batı dünyasının Doğu'ya olan ilgisinde de önemli bir konuma sahip olmuştur. Bu yüzyılda oryantalizm büyük bir ivme kazanmıştır.⁹ XVIII. ve XIX. yüzyıllarda, Hristiyan misyonerler, sömürge askerleri ve sıradan gezginler tarafından geniş çaplı bir bilgi birikimi oluşturulmuştur. Bu süreçte, özellikle Hindistan gibi kadim medeniyetlere sahip bölgelerde gerçekleştirilen keşifler ve araştırmalar, Batı dünyasının Doğu'ya olan ilgisini artırmıştır. Bu dönemde, Hint felsefi geleneğinin en önemli metinlerinden bazıları Batı dillerine çevrilerek Avrupa'daki entelektüel çevrelere sunulmuştur. Özellikle *Upanişadlar* ve *Bhagavad Gita* gibi metinler, Hint düşüncesinin derinlikli ve mistik yönlerini Batı'ya tanıtmak açısından büyük bir rol oynamıştır. Bu gelişmeler sonucunda, XIX. yüzyılın başlarından itibaren Avrupalı düşünürler arasında Asya kültürlerine ve özellikle Hint medeniyetine yönelik büyük bir ilgi uyanmıştır. Doğu'nun

⁸ R. M. Ba'albekî, a.g.e. s. 19-20-21.

⁹ A. Nikitin, *Üç Deniz Ötesine Seyahat*, (Rusçadan Çeviren: Serkan Acar), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2019, 3. baskı, s. VII.

kadim bilgeliği, Batı'daki Romantik akımın etkisiyle mistik, felsefi ve sanatsal bir ilham kaynağı olarak görülmeye başlanmıştır. Bu dönem, "Oryantal Rönesans" olarak adlandırılmış ve Batı'nın Doğu'ya olan ilgisinin yeni bir entelektüel boyut kazandığı bir süreç olarak tarihe geçmiştir. Bu ilginin etkileri yalnızca felsefi tartışmalarla sınırlı kalmamış, aynı zamanda edebiyat, sanat, politika ve dil bilim alanlarında da kendini göstermiştir. Böylece, Doğu ve Batı arasındaki kültürel etkileşim yeni bir boyut kazanarak, dünya tarihi açısından önemli bir dönüm noktası oluşturmuştur.¹⁰

Bu konuda XIX. yüzyıl, Arap dünyası için de çok önemli bir konuma sahiptir. Bu yüzyılda Orta Doğu toplumunda meydana gelen dönüşümler, geçmiş yüzyıllarda gözlemlenen ve zaman içinde doğal bir süreçte şekillenen değişimlerden belirgin bir şekilde ayrılıyordu. Bu yeni dalga, bölgenin kendi iç dinamiklerinden çok, dış etkenlerin doğrudan bir sonucu olarak ortaya çıkmıştı ve alışılmışın aksine, yavaş ve organik bir ilerleyişten ziyade, ani, sarsıcı ve köklü bir dönüşüm sürecini beraberinde getirmişti. Toplumsal yapıları, siyasal düzenleri ve kültürel alışkanlıkları derinden etkileyen bu değişimler, Orta Doğu'nun geleneksel dokusuna nüfuz ederek, eskiyle yeninin keskin bir şekilde ayrıştığı bir dönemi başlatmıştı.¹¹ Bu yüzyıl Arapların Batı dünyasıyla doğrudan etkileşimi sonucunda Arap düşünsel dilinin evriminde belirleyici bir dönüm noktası oluşturdu. Bu süreç, dil bilimsel düşüncede reform ihtiyacına dair bir farkındalık yarattı. Arap dünyasında, Batı medeniyeti modelini benimseyen modernleşme çabaları ile Arap-İslam kimliğini korumaya yönelik gelenekselci yaklaşım olmak üzere iki temel düşünsel eğilim ortaya çıktı. Dil bilim alanında ise iki ana tutum şekillendi. Birincisi, Arap dilinin Kuran'la olan bağlantısı nedeniyle kutsal kabul edilmesi ve modern dil bilim çalışmalarına karşı duyulan çekincelerdi; ikincisi, bazı Batılı dil bilimcilerin Arap dil bilim mirasını küçümsemesine karşı gelişen bir tepkiydi. Bu durum, Arap dünyasında dil bilime yönelik olumsuz tutumları besledi. Arap dünyasında dil bilim, hem geleneksel değerleri koruma hem de modernleşme ihtiyaçlarını dengeleme amacı taşıyan bir alan olarak gelişti. Bu çabalar, Arap dilinin yapısal özelliklerini, evrimini ve toplumsal rolünü anlamak için önemli bir araç haline geldi. Böylelikle dil bilim, Arap düşüncesinde kimlik ve modernite arasında köprü kuran bir disiplin olarak varlığını sürdürdü.¹²

¹⁰ L. Krysh-top, *Schlegel and the Beginning of Comparative Linguistics in Europe*, Advances in Social Science, Education and Humanities Research, Atlantis Pres, ICCESSH, 2019, c. 329, s. 995.

¹¹ A. Ayalon, *Language and Change In the Arab Middle East - The Evoulution of Modern Political Discourse*, Oxford University Press, New York, 1987, s. 3.

¹² Ş. Mihûbî, *Arâul-Ustâz Duktûr Ramađân 'Abdu't-Tevvâb el-Lisâniyye min Hîlâl Kitâbihi 'Buḥûs ve Maḳâlât fi'l-Luġa*, 1 Batna Üniversitesi, Batna, 2018, 1. baskı, s. 2.

I. BÖLÜM

XVIII. YY. ÖNCESİNDE SAMİ DİLLER ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR

Eski Ahit'in dili olması nedeniyle İbraniceye dair bilgi sahibi olmanın gerekliliği, Roma'daki ünlü din bilgini Hieronymus'un (345-420) döneminden itibaren zaman zaman fark edilmiştir. Ancak, bu dilin incelenmesi her zaman açık ve sistematik bir şekilde gerçekleştirilememiştir. Hristiyan bilginler, Kilise'nin düşmanlarıyla yakınlık kurmakla suçlanma endişesi taşırken, Yahudi bilginler ise misyonerlik yapmakla itham edilmekten çekinmişlerdir. Bu nedenle, İbranice üzerine yapılan çalışmalar genellikle gizli veya ihtiyatlı bir şekilde yürütülmüştür;¹³ dolayısıyla, söz konusu dönemde İbranice üzerine yapılan çalışmaların, onun akraba dillerle olan ilişkisini ele alıp almadığı konusunda kesin bir bilgiye ulaşmak mümkün değildir.

Orta Çağ'ın ilerleyen dönemlerinde Avrupa'da Arapça ve İbranice üzerine çalışmalar yapılmış, bu dillerin öğrenilmesi akademik çevrelerde giderek daha fazla önem kazanmıştır. XIV. yüzyılda Paris Üniversitesi, her iki dili de resmî olarak tanımış ve akademik çalışmaların bir parçası hâline getirmiştir. İngiliz bilim insanı ve filozof Roger Bacon (ö. 1292) İbranice üzerine bir dil bilgisi kitabı yazmış ve Arapça öğrenmiştir.¹⁴ 1522'de Alman dil bilimci Johann Reuchlin'in ölümünden bu yana, Avrupalı bilim insanları İbranice ve onunla akraba diller üzerinde çalışmışlardır. Bu alanda önemli katkılar sağlayanlar arasında Hollandalı De Dieu (ö. 1642), İsviçreli Johan Heinrich Hottinger (ö. 1667), İngiliz Edmund Castle (ö. 1750), Alman dil bilimciler Johannes Buxtorf (ö. 1629) ve Hiob Ludolf (ö. 1704), ayrıca Groningen'den Jacob Alting (ö. 1679) ve Johan Andreas Danz (ö. 1727) bulunmaktadır. Daha sonra ise üç büyük Hollandalı dil bilimci, Albert Schultens (ö. 1750), Nicolaus Wilhelm Schroeder (1798) ve Everard Scheid (ö. 1794), bu çalışmaları ilerletmiştir. Ancak, bu dil bilimcilerin çabaları, kendi dönemlerindeki klasik filologların çalışmalarından çok daha ileri gidememiştir.¹⁵ Bu konuda Linguistik çalışmalarının tarihçileri Sami dil grubundaki dillerin kıyaslanmasına yönelik olan

¹³ R. H. Robins, *A Short History of Linguistics*, Longman, Londra, 1967, s. 96.

¹⁴ R. H. Robins, a.g.e. s. 96.

¹⁵ W. Wright, *Lectures on the Comparative Grammar of the Semitic Languages*, Cambridge University Press, 1890, Cambridge, s. 2.

çalışmaları Orta Çağ'da, Arap devletlerinin çeşitli bölgelerinde yaşayan Yahudilere dayandırılırlar.¹⁶

Orta Çağ'da Arap ve Yahudilerin yaptığı dil karşılaştırmaları Hint-Avrupa dillerinin karşılaştırılmasından önce mevcut çalışmalar olarak nitelendirilmektedir.¹⁷ Ancak şunu unutmamak gerekir ki filoloji, günümüzde insan dilini en geniş kapsamıyla inceleyen ve "dil bilimi" olarak adlandırılan bir disiplin olarak tanımlansa da Orta Çağ'da, filoloji yalnızca dil bilimsel çalışmaları değil, öğrenilebilir bilgi alanlarının büyük bir kısmını kapsayan geniş bir disiplinler arası alanı ifade etmekteydi. Günümüzdeki anlamından farklı olarak, geçmişte çok çeşitli konuları içeren kapsamlı bir bilgi disiplini olarak değerlendirilmiştir. Bu dönemde filoloji, bilginin bütüncül bir şekilde incelenmesi ile var olmuş bir disiplin olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁸ Bu noktadan hareketle, Orta Çağ'da modern dönemdeki dil biliminin temellerini esas alan bir çalışma beklememeliyiz. Yapılan bu çalışmalar, genel olarak bu iki dilin konuşanları olan Yahudi dil bilimciler ile ve Arap dil bilimcilerin yaptığı çalışmalar olarak iki başlıkta inceleyebiliriz.

1.1. Yahudilerin Bu Konuda Yaptığı Çalışmalar

X. ve XI. yüzyılda Yahudi dil bilimciler, İbraniceyi Arapça ve Aramice ile kelime dağarcığı ve gramer açısından ayrıntılı şekilde karşılaştırmış ve bu alanda önemli çalışmalar ortaya koymuştur.¹⁹ XIX. yüzyılda W. Bacher gibi Avrupalı akademisyenler, bu çalışmaların Sami dillerinin karşılaştırmalı analizinin temeleni oluşturduğunu fark etmiş olsalar da, dönemin sınırlı kaynakları ve dil teorilerindeki eksiklikler nedeniyle bu çalışmalar yetersiz kalmıştır.²⁰

1.1.1. Saadia Gaon (ö. 942)

Mısır'ın Feyyûm şehrinde doğan ve "Sura Rabbânî" Akademisi'nin başkanlığını yapmasına nispeten Saadia Gaon adını almış X. yüzyıl dil bilimcisi Saîd el-Fayyûmî, Arapçayı benimseyip İbraniceyi unutan Yahudileri ana dillerine döndürmek amacıyla, İbranice üzerine

¹⁶ H. et-Ta'an, *Musâhemetu'l-'Arab fî Dirâsâti's-Sâmiyye*, el-Mevsû'âti's-Sağîra 19, Bağdat, 1978, s. 8, 9.

¹⁷ J. Perrot, *Dilbilim*, Dost Kitapevi Yayınları, (Türkçeye Çev. Işık Ergüden), Ankara, 2006, 1. baskı, s. 15.

¹⁸ F. F. Arbuthnot, *Arabic Authors*, Heinmann, Londra, 1890, s. 59.

¹⁹ A. Maman, *Comparative Semitic Philology In the Middle Ages – From Sa'adiyah Gaon to Ibn Barun (10th – 12th C.)*, İngilizceye çeviren David Lyons, Koninklijke Brill NV, Leiden, 2004, S. 1.

²⁰ A. Maman, a.g.e. s. 1,2,3.

eserler kaleme almıştır.²¹ Bu noktada İbranice dil bilgisi ve sözlükçülük alanında Arap dilinin etkisiyle önemli çalışmalar ortaya koymuştur. İlk eseri *Agron*, İbranice kelimeleri alfabetik olarak sıralayan ve kutsal metinlerden örnekler sunan bir sözlüktü. Bu çalışmayı, Arapça çeviriler ekleyerek *Kitâbu'ş-Şi'r* (Şiir Kitabı) adıyla genişletmiştir. Dil bilgisi alanında, *Kitâb fi'l-Luġât* (Diller Üzerine Kitap) adlı kayıp bir eserinden de söz edilir. *Kitâbu'l-halîka* adlı eserinin şerhinde, İbranicedeki gırtlak seslerini ve fonetik değişimleri inceleyerek bu alanda öncü bir rol oynamıştır.²² Ayrıca *Tefsîru'l-Sab'în Lafze'l-Ferîde* (Eşsiz Yetmiş Kelimenin Açıklaması) adında bir eser yazmıştır, bu eser, “hapax legomena” olarak bilinen, Tevrat’ta yalnızca bir kez geçen kelimeler ile diğer çok nadir kelimeleri içeren bir liste sunmaktadır. Saadia, bu kelimeleri benzer kullanımlarla kıyaslayarak açıklamış ve Mişna, Babil ve Filistin Talmudu, Targum ve Midraş gibi Tevrat sonrası kaynaklardan alıntılar yaparak anlamlarını kesinleştirmiştir.²³

Samuel Abraham Poznanski (ö. 1926), onu İbranice üzerine özel eser yazan ilk kişi olarak görür. Saadia, doğrudan dil karşılaştırmalarına odaklanan bir eser bırakmamış olsa da, gramer, sözlük ve tefsirlerinde İbranice’nin Aramice ve Arapça ile ilişkisini üç temel kategoride inceleyerek karşılaştırmalı dil bilime önemli katkılar sunmuştur. Bu üç kategoriyi şu şekilde özetleyebiliriz:

- Açık Karşılaştırmalar: Saadia’nın, İbranice bir kelimenin Arapça veya Aramice karşılığını net bir şekilde belirttiği ve açıkça ifade ettiği karşılaştırmalardır.
- Dolaylı Karşılaştırmalar: Bu karşılaştırmalar doğrudan ifade edilmez, ancak bağlamdan çıkarılabilir. Örneğin, bir dilin yapısal kuralları tartışılırken, diğer bir dilin benzer özelliklerine atıfta bulunulması gibi durumları dolaylı karşılaştırmalara örnek olarak verebiliriz.
- Örtük Karşılaştırmalar: Bu tür karşılaştırmalar, İbranice kelimelerin Arapça çevirileri üzerinden yapılır. Saadia’nın Arapça Tevrat çevirisi, bu tür karşılaştırmaların önemli bir kaynağıdır. Çeviride kullanılan Arapça kelimeler, İbranice kökenleriyle ilişkilendirilerek diller arası bağlantıların incelenmesini hedefler.²⁴

²¹ Ö. F. Harman, Feyyûmi, “Said b. Yusuf” *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1995, c. 12, s. 517 – 519.

²² A. M. ‘Umer, *el-Baḥsu’l-Luġavi ‘Inde’l-‘Areb*, ‘Âlemu’l-Kutûb, Kahire, 1977, 6. baskı, S. 69 – 71.

²³ H. Malter, *Saadia Gaon His Life and Works*, The Jewish Publication Society of America, Philadelphia, 1921, s. 140.

²⁴ A. Maman, 2004, S. 162.

Saadia'nın bu çalışmalarını göz önünde bulundurduğumuzda, eserlerindeki örtük ve açık karşılaştırmalar, İbranice, Aramice ve Arapça arasındaki dilsel ilişkileri doğrudan ele aldığını bize gösterir.

1.1.2. Yehuda bin Kureyş (ö. X. yy)

IX. yüzyılda yaşayan İspanyol-Yahudi bilgin Yehuda bin Kureyş, ileride değineceğimiz İshak bin Bârun ile beraber yaşadıkları zamanda karşılaştırmalı filolojinin ilk kurucuları veya ilk örnekleri olarak nitelendirilir.²⁵ Bu alanda çok önemli bir metin sayılan *Risâle* adlı bir eseri mevcuttur. Kureyş, İbranice, Arapça ve Süryanice arasındaki benzerliklerin yalnızca kelime alışverişiyle sınırlı olmadığını, aynı zamanda bu dillerin ortak morfolojik ve fonetik özellikler taşıdığını ifade etmiştir. Kureyş, günümüz çalışmaları için oldukça önemli bir görüş olarak İbranice ve Arapçanın benzeşmesini, tarihsel ve soy ilişkilerine dayandırarak açıklamaktadır. Süryani kökenli bireylerin varlığına dikkat çekerken, Sami halklarının tarih boyunca dilsel etkileşim içinde olduğunu belirtmiştir. Metinde vurgulanan temel noktalardan biri, Sami dillerinin ortak biçimbilimsel (morfolojik) özellikleri taşıdığıdır. Kureyş, bu dillerin türemiş kelimeler üzerine kurulu yapısını (kalıplara dayalı kelime türetme sistemini) öne çıkararak, Sami dilleri ile diğer dil aileleri arasında bariz bir fark olduğunu savunmuştur.²⁶ Bu görüş doğrudan bir dil ailesi kavramına işaret etmese de, o dönem için bu alanda oldukça ileri düzeyde bir fikirdir.

Yehuda bin Kureyş sözünü ettiğimiz *Risâle* adlı eseri Arapça yazmış, ancak dönemin birçok Yahudi âlimi gibi İbrani harfleri kullanmıştır. Risalesinde üç temel konuya odaklanmıştır:

- I. İbranice ile Süryanice arasındaki benzer kelimeler
- II. Kutsal metinlerdeki Mişna ve Talmud kaynaklı sözcükler
- III. Arapça ile İbranice arasındaki ortak kelimeler ve ses değişimleri

Yehuda bin Kureyş'in en büyük katkılarından biri, Sami dilleri arasındaki bağlantıları sadece kelime düzeyinde değil, ses değişimleriyle de ele almasıdır. Örneğin, Arapçadaki “ذ” (z) harfinin İbranicede “ד” (z) ile “צ” (d) ve “ז” (z) harflerinin ise “צ” (tsadi) ile karşılandığını tespit etmiştir. Bu tür ses değişimlerini sistematik olarak incelemesi, onu karşılaştırmalı dil

²⁵ Encyclopædia Britannica. (t.y.). *Judah ibn Kuraish*. Erişim adresi: <https://www.britannica.com/biography/Judah-ibn-Kuraish>, (S. E. T: 06/07/2025)

²⁶ M. Na'im, *el-Mihveru's-Şâni: Neş'etu'd-Dirâsâtu's-Sâmiyye fi 'ş-Şark ve 'l-Ġarb*, el-Mevsi'u'l-Câmi'i, 2020/2021.

bilimin öncülerinden biri yapmıştır. Kureyş, bu benzerliklerin rastlantı olmadığını, aksine coğrafi yakınlık ve etnik akrabalık gibi sebeplerden kaynaklandığını savunmuştur.²⁷

1.1.3. Menâhem bin Sâruk (ö. 970)

X. yüzyıl dil bilimcilerden Tortosalı Menâhem bin Sâruk,²⁸ kelimeleri alfabetik sıraya göre düzenlediği ve tamamen İbraniceye özel *Maḥberet* adlı bir sözlük yazmıştır. Bu eser, yaklaşık 950 yılında Kurtuba’da yazılmış ilk İbranice-İbranice Kutsal Kitap sözlüğüdür. Günümüze birkaç Geniza fragmanı ve yirmiye yakın el yazması ulaşmıştır. En eski kopyalar 1091 ve 1189 tarihlerine aittir, ancak XIII. yüzyıl ve sonrasında da yeni kopyalar üretilmiştir. Zaman içinde metin çeşitli değişimlere uğradığından, orijinal hali tam olarak yeniden oluşturulamamaktadır. Şimdiye kadar yapılan modern baskılar (*Filipowski 1854* ve *Sáenz-Badillos 1986*) birçok hata içermektedir²⁹

Sâruk, sözlükte bazı kelimelerin köklerini yanlış belirlediği için, birbirinden farklı köklerden gelen kelimeleri aynı grupta toplamıştır. Yine de, aynı kökten gelen kelimelerle ilgili listeler hazırlayarak İbrani dil bilgisine önemli katkılar sunmuştur.³⁰ Ancak eserinde İbranice ile Arapça arasında dilsel bir karşılaştırma yapıp yapmadığı, uzun süredir tartışılan bir konudur. Eleştirmeni Dunâş bin Labrat, eserdeki bazı terimlerin Arapça ile ilişkili olduğunu ve Menâhem’in İbraniceyi Arapça ile karşılaştırmaya çalıştığını öne sürmüştür. Ancak Menâhem’in öğrencileri, bu iddiayı reddederek, hocalarının eserinde Arapça ile herhangi bir karşılaştırma yapmadığını ve kelime açıklamalarının Arapça etkisinden bağımsız olduğunu savunmuşlardır.³¹ Bu tartışmalar, Menâhem’in dil bilimsel yaklaşımının kesin bir şekilde ortaya çıkmasına engel olarak görülse de, dönemin dil anlayışında, İbranice ile Arapça arasındaki olası dilsel bağlara dair mevcut bir yaklaşımın kabul edildiğini göstermektedir.

²⁷ A. Suleyman, “Te’ šilu’d-dirâsâti’l-mukârene fi’t-turâši’l-luğavî’l-‘ibrî” [Çevrimiçi, son erişim tarihi 05/03/2025]. Arabic Translators International. atinternational.org

²⁸ C. H. Toy, W. Bacher, *Jewish Encyclopedia*. (t.y.). “Menahem ben Saruq (Menahem b. Jacob ibn Saruq).” Erişim adresi: <https://www.jewishencyclopedia.com/articles/10643-menahem-ben-saruq-menahem-b-jacob-ibn-saruq> (S. E. T: 06/07/2025).

²⁹ A. Maman, *Philology and Textuality: Maḥberet Menahem ben Saruk in the British Library’s Manuscripts*, *Histoire Épistémologie Langage* 45/2, SHESL, 2023, s. 47.

³⁰ A. M. ‘Umer, a.g.e. s. 72.

³¹ A. Maman, 2004, s. 276.

1.1.4. Dunâş bin Labrat (ö. 990)

Dunâş bin Labrat, X. yüzyılın ilk yarısında, Musa bin Ezra'nın aktardığına göre Fas'ta doğmuştur. Yukarıda değindiğimiz ünlü Yahudi dil bilimci Saadia Gaon'dan dersler almış, hem dil bilimci hem de şair olarak ünü yayılmıştır.³² Kendisi Arap şiirinin vezin sistemini İbraniceye uyarlayan ilk kişi olarak bilinir. Ayrıca Arapçadaki uzun ve kısa ünlüleri İbraniceye uyarlamış ve bu yapı, Orta Çağ boyunca İbrani şiirinin temel modeli haline gelmiştir.³³ Dunâş bin Labrat, dil karşılaştırması üzerine özel bir çalışma ya da sistematik bir dil bilgisi veya sözlük eseri kaleme almamıştır. Yazıları daha çok hasımca bir nitelikte olup, özellikle hocası Saadia Gaon ve yukarıda değindiğimiz rakibi Menâhem bin Sâruk'a yönelik eleştiriler ve cevaplar içerir. Bu yazılarda, diğer İbranice dil bilimcilerinin eserlerinde ortaya çıkan dil bilimsel ve tefsirsel sorunlara dair görüşlerini ifade eder. Dunâş, bazı durumlarda Arapça veya Aramice ile yapılan karşılaştırmaları kabul ederken, diğerlerinde bu karşılaştırmalara dayanarak farklı anlamlar önermiştir. Örneğin, Saadia'nın bazı karşılaştırmalarını reddetmiş, ancak bazılarında Arapça veya Aramice referanslarla yeni yorumlar geliştirmiştir.³⁴ Dunâş'ın bu yaklaşımı, dil bilimsel karşılaştırmaların temellerine dair çok önemli ipuçları sunmasa da, onun karşılaştırma yöntemine dair çıkarımlar yapılmasını sağlayabilir.

1.1.5. Yehuda bin Hayyûc (ö. 1000)

X. yüzyılda Fas'ta doğan Yehuda bin Hayyûc, yaşadığı yüzyılın en önemli İbrani dil bilimcisi olarak tanınır.³⁵ Onun önemi İbranice dil bilgisini bilimsel bir seviyeye taşımasıyla ön plana çıkmaktadır. Arapça bilgisi sayesinde İbraniceyi derinlemesine incelemiş ve ilk dil bilimsel fonoloji kurallarını ortaya koymuştur. Çalışmalarında İbranice kelimelerin ünlü ve ünsüz düzenini analiz etmiş, dilin ses yapısıyla ilgili önemli kurallar belirlemiştir. Bu katkılarıyla, bazı araştırmacılar tarafından İbranice fonolojisinin öncülerinden biri olarak görülmüştür.³⁶ Rabbi Yehuda bin Hayyûc'un dilbilgi ile ilgili eserlerinde dil karşılaştırmaları oldukça sınırlıdır. Üç risalesi ve *Kitâbu'n-Nutâf* (Nükteler Kitabı) adlı eserinde geniş çaplı karşılaştırmalar yer almaz; yalnızca İbranice kelimeler ile Arapça ve Aramice arasında birkaç

³² D. Goldstein, *The Jewish Poets of Spain 900-1250*, Penguins Book, Singapore, 1982, s. 27.

³³ Ş. Yıldız, "Endülüs Bilim Hayatında Yahudiler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 18, S. 1, 2009, s. 517.

³⁴ A. Maman, 2004, s. 289.faru

³⁵ Encyclopedia.com. (t.y.). "Hayyuj, Judah ben David". Erişim adresi:

<https://www.encyclopedia.com/religion/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/hayyuj-judah-ben-david>.

³⁶ A. M. 'Umer, 1977, s. 72.

morfolojik karşılaştırma bulunur. Örneğin, İbranice fiillerin Arapçadaki üçüncü tekil şahıs geçmiş zaman formlarıyla karşılaştırılması ve İbranice ile Aramice üçüncü tekil şahıs zamirleri arasında yapılan iki karşılaştırma dikkat çeker. Hayyûc'un sözcüksel karşılaştırmalara yer vermemesi, dil bilimsel unsurları anlamlarına göre değil, gramatiksel kurallar çerçevesinde incelemeyi tercih etmesinden kaynaklanır. Çalışmalarında, dilsel formları dil bilimsel yöntemlerle açıklamayı hedeflemiş ve bu yaklaşımıyla İbranice dil bilgisi çalışmalarına gözle görülür katkılar sunmuştur.³⁷

Hayyûc'un İbranice kelimeler ile Arapça ve Aramice arasında birkaç morfolojik karşılaştırma yapması her ne kadar dil karşılaştırması açısından çok önemli bir çalışma olarak nitelenmese de o dönemde Sami dillerin karşılaştırılması bakımından önemli bir yer tutmaktadır.

1.1.6. David bin Abraham el-Fâsî (ö. 1026'dan önce)

Faslı Yahudi dil bilimci David bin Abraham el-Fâsî, yazmış olduğu, oldukça büyük bir sözlüğü ile tanınır.³⁸ Yazarın *Câmi'u'l-Elfâz* (Lafızlar Kitabı) adlı eseri, 10. yüzyılda Tevrat İbranicesi ve Aramicesine odaklanan önemli bir sözlük olup, Arapça açıklamalar içerir. Eser, temelde bir başvuru kaynağı olarak işlev görse de, İbranice, Arapça ve Aramice dilleri arasındaki dil bilimsel bağlantıları ortaya koyan karşılaştırmalar sunar. el-Fâsî, doğrudan bir dil karşılaştırma teorisi geliştirmemiş olsa da, kelimeler arasındaki ilişkileri dil bilimsel bir bakış açısı ile analiz eder. Sözlükteki karşılaştırmalar genellikle bireysel terimlere odaklanırken, gramer yapıları üzerine yapılan incelemeler daha sistematik ve kapsamlı bir anlayış sağlar.³⁹ Ayrıca eserde kelimeleri dört gruba ayırarak, kök harflerinin sayısına göre tasnif etmiş ve dört harften fazla olanları istisna olarak kabul etmiştir.⁴⁰ Dil bilgisi üzerine yazdığı bu eser, İbranice ile diğer diller arasındaki benzerlikleri inceleyen karşılaştırmalı bir araştırma olmasa da, Sami dilleri arasındaki benzerlik ile farklılıklara dikkat çekmesi ve dil bilimsel bağların o dönemde fark edildiğini göstermesi açısından önemlidir.

³⁷ A. Maman, a.g.e. s. 296,297.

³⁸ S. Poznanski, *The Karaite Literary Opponents of Saaidah Gaon*, Luzac & Co. Londra, 1908, s. 17.

³⁹ A. Maman, 2004, s. 182.

⁴⁰ A. M. 'Umer, 1977, s. 71.

1.1.7. Yona bin Yanaḥ (ö. 1055)

X. yüzyılın sonunda Endülüs'te doğan dil bilimci Yona bin Yanaḥ, yaptığı dil bilgisi analizlerinde Arap dil bilgisi uzmanlarının özellikle Sibeveyhi ve Mübarred'in analizlerini takip etmektedir.⁴¹ Dil karşılaştırmalarına tamamen adanmış bir eser yazmamıştır, ancak dil bilgisi ve leksikoloji üzerine yazdığı risalelerde birçok karşılaştırma bulunmaktadır. Özellikle *Kitâbu'l-Lum'a* (*Sefer ha-Rikma* – Özlü Bilgiler Kitabı), Arap dil bilimcilerinin teorisiyle yazılmış olmasına rağmen, çoğunlukla dil bilimsel karşılaştırmalar içermektedir. Buna karşın, *Kitâbu'l-Uşûl* (*Sefer ha-Şoraşîm* - Kökler Kitabı) eseri, İbranice ve diğer dillerle yapılan sözcüksel karşılaştırmalarla doludur ve bu, İbn Yanaḥ'ın dil karşılaştırmalarına dair metodolojik bir sistem benimsediğini göstermektedir. Aharon Maman'ın aktardığı üzere, Bacher, İbn Yanaḥ'ın Aramice, Klasik İbranice ve Arapça ile yaptığı karşılaştırmaları incelemiş ancak bu incelemeler, konuyu derinlemesine ele almamıştır. Sözü edilen çalışmada, İbn Yanaḥ'ın sözcüksel karşılaştırmalarını daha geniş bir bakış açıdan incelemek amacıyla yeni bir değerlendirme yapılmıştır. Eserlerdeki daha kaliteli basımlar ve gerektiğinde el yazmaları kullanılarak yapılan bu inceleme, İbn Yanaḥ'ın dil karşılaştırmalarına dair daha kapsamlı bir bakış açısı sunmayı hedeflemektedir.⁴² Bu noktada İbn Yanaḥ'ı, henüz kesin bir yerde konumlandırma konusunda tam teşekküllü bir bilgiye sahip değiliz.

1.1.8. Hay bin Şerîra (ö. 1038)

Hay bin Şerîra, Yahudi hukukuna dair fetvalarıyla tanınan, Babil - Irak'taki büyük Talmud akademisinin başında bulunan son büyük Gaon – liderdir.⁴³ Hay bin Şerîra'nın *Kitâbu'l-Havc* (İhtiyaç Kitabı) adlı eseri (939-1038), İbranice ve Aramice dillerine dair geniş kapsamlı bir sözlük olarak hazırlanmıştır. Tevrat, Mişna, Tosefta, Midraş ve Talmud gibi kutsal metinlerden alınan kelimelerle zenginleştirilen eserin büyük bir kısmı ne yazık ki kaybolmuş, yalnızca küçük bir bölümü günümüze ulaşmıştır. Sözlük, geleneksel alfabetik dizilimden farklı olarak, kelimeleri köklerine göre sıralamış ve harflerin değişimleriyle oluşan türev kökleri bir arada işlemiştir. Bu yöntemle, bir kök harf dizisinin tüm varyasyonları tek başlık altında toplanmıştır. Ayrıca, İbranice ve Aramicede kullanım alanı olmayan köklere bile

⁴¹ M. Á. G. Garcia, "Multiglossia and Phonetics in a Medieval Judeo-Arabic Work" *Estudios de dialectología norteafricana y andalusí* 4, 1999, s. 83-88.

⁴² A. Maman, a.g.e. s. 299.

⁴³ *Encyclopædia Britannica*, (2025, 1 Ocak). "Hai ben Sherira" Erişim adresi: <https://www.britannica.com/biography/Hai-ben-Sherira> (S. E. T. 06/07/2025)

yer verilmiş ve bunların kullanılmadığı belirtilmiştir.⁴⁴ Bu yenilikçi yaklaşım, bu sözlüğü İbranice ve Aramice arasındaki dilsel ilişkileri inceleyen bir eser olarak nitelendirmemize olanak sağlamaktadır.

1.1.9. Ebû'l-Ferec Hârûn (ö. XI. yy.)

Ebû'l-Ferec Hârûn, Kudüslü ünlü bir dil bilimci olarak İbranice dil bilgisine önemli katkılarda bulunmuştur. Abraham bin Ezra, onu bu konuda ilk olarak zikrettiğimiz Saadia Gaon'dan sonra gelen en önemli dil bilimcilerden biri olarak kabul eder ve çalışmalarını yüksek bir takdirle anar. En önemli eseri, sekiz bölümden oluşan *Kitâbu 'l-Muştemîl* (Kapsayıcı Kitap) adlı kapsamlı bir dil bilgisi kitabıdır. Bu eser, 1026'dan önce tamamlanmış ve uzun bir el yazması olarak günümüze ulaşmıştır. Ebû'l-Ferec, sadece dil bilgisel terimler ve kavramlar üzerinde değil, dil karşılaştırmaları konusunda da derinlemesine çalışmalar yapmıştır. *Kitâbu 'l-Muştemîl*, hem dil bilgisel hem de anlamsal açıdan çok sayıda dil karşılaştırması içerir; özellikle İbraniceyi Arapça ile karşılaştırarak dil bilgisel yapıları açıklar. Poznanski, bu karşılaştırmaların bile eserin tam olarak yayımlanması için yeterli bir neden olduğunu belirtmiştir.⁴⁵ Ebû'l-Ferec Hârûn'un son eseri olan *Şerh/Tefsîru 'l-Elfâz es-Şa'ba fî 'l-Mikra* (Kutsal Kitap'taki Zor Kelimelerin Açıklaması - İbranice-Arapça), adlı eseri ise İbranice Kutsal Metinler için hazırlanmış iki dilli bir sözlüktür. Eserin çok sayıda nüshası günümüze ulaşmış olup, bunların çoğu İbrani harfli Judeo-Arapça, üçü ise Arap harfli olarak kaleme alınmıştır. Ebû'l-Ferec, bu çalışmasında Eski Ahit'in tamamını kapsayan ilk ve tek sözlük olma özelliğini taşıyan kapsamlı bir eser ortaya koymuştur. Daha önce kaleme aldığı *el-Muştemîl* ve *el-Kâfi* adlı dil bilgisi kitaplarında ele aldığı konuları burada daha da geliştirmiş, sözlük formatında yeniden düzenlemiştir.⁴⁶

Bu yapılan çalışma o dönemde doğrudan Arapça ve İbraniceyi bir arada değerlendiren bir eser olması bağlamında çok önmeli bir yer tutmaktadır, çünkü bu çalışma Arapça ve İbranice arasında mevcut benzerliğin, o dönemdeki insanlar tarafından görülmesini sağlayacak nitelikte bir eserdir.

⁴⁴ A. Maman, a.g.e. s. 371.

⁴⁵ A. Maman, a.g.e. s. 375.

⁴⁶ N. Basal, *Aspects of the Biblical Material World in Medieval JudeoArabic: Flora and Fauna in Abū al-Faraj Hārūn's Glossary Šarḥ al-'Alfāz al-Ša'ba fī al-Miqra to Isaiah*, Tel Aviv University, meah hebreo, 2020, c. 69, s. 10, 11, 12, 13.

1.1.10. Şemuel bin Nağrîle (ö. 1056)

Şemuel bin Nağrîle, XI. yüzyılın ortalarında Gırnata'yı yöneten Zirî hanedanına vezir olarak hizmet etmiş hem Müslüman hem de Yahudi toplumlarında önemli bir konumda bulunan "saraya mensup haham" tipinin göze çarpan bir örneğidir.⁴⁷ Şemuel bin Nağrîle'nin bazı eserleri günümüze eksiksiz ulaşırken, kimileri yalnızca parçalar hâlinde günümüze dek varlığını sürdürebilmiş, bazıları ise tamamen kaybolmuştur. Mevcut eserlerinden yola çıkarak, onun Aramice, İbranice ve kısmen de Arapça yazdığı anlaşılmaktadır.⁴⁸ İbn Nağrîle, *Kitâbu 'l-İstiğnâ* (Yeterlilik Kitabı) adlı büyük bir dil bilimsel analiz eseriyle tanınır, ancak bu eserin büyük bir kısmı zamanla kaybolmuştur. Günümüze yalnızca küçük bir bölümü ulaşmıştır ve bu kısımlar, İbn Nağrîle'nin dil karşılaştırmalarındaki derinliğini ve metodolojik yaklaşımını ortaya koyar. Abraham bin Ezra, bu çalışmayı son derece önemli bulmuş ve diğer dil bilimsel eserlerden üstün görmüştür. P.K. Kokowtzw, eserin büyük bir sözlük tarzında olduğunu, her kelime başlığının yalnızca İbranice örneklerle değil, aynı zamanda kapsamlı açıklamalarla desteklendiğini belirtmiştir. Ne var ki, eserin tam içeriği kaybolduğundan, bu değerlendirmeler sınırlı verilere dayanmakta ve İbn Nağrîle'nin dil bilimsel katkılarının tam olarak anlaşılmasını engellemektedir.⁴⁹ Ancak eserin günümüze ulaşan kısmı ile ilgili yapılan analizlerden yola çıkarak, bu eserde o dönem için belki de tahmin etmediğimiz derecede iyi bir nitelik taşıyan çıkarımların var olabileceğini düşünebiliriz.

1.1.11. Abraham ha-Bavli (ö. XI. yy.)

Abraham ha-Bavli, muhtemelen XI. yüzyılın başlarında yaşamış, kendisi hakkında sınırlı miktarda bilgi sahibi olduğumuz bir dil bilimcidir. *Sefer ha-Şoraşîm* (Kökler Kitabı) adlı eserinde İbranice kelime köklerini inceler. Çalışmasında kök harflerinin sırası, eşanlamli kökler ve harf değişimleri gibi konulara odaklanır. Eserinin yalnızca bir kısmı 1863'te yayımlanmıştır.⁵⁰ Genel olarak Abraham ha-Bavli, hakkında çok az bilgi bulunmakta olup, onun hakkındaki görüşlerimiz eserlerinin tümünün günümüze ulaşmamasından dolayı sınırlıdır. Yöntemleri Hayyûc öncesi ekolü yansıtırsa da, bu onun dönemini kesinleştirmez. Neubauer, ha-

⁴⁷ *Medieval Iberia Readings from Christian, Muslim, and Jewish Sources*, Edited by Olivia Remie Constable, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1997, s. 91.

⁴⁸ E. Hasanov, "İbn Nağrîle", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara, 2020, 2. Baskı, c. 1, s. 595.

⁴⁹ A. Maman, a.g.e. s. 380.

⁵⁰ Abraham ha-Bavli." *Encyclopedia.com*. Son erişim tarihi 22 Mart 2025. Erişim adresi: <https://www.encyclopedia.com/religion/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/abraham-ha-bavli>.

Bavli'yi David bin Abraham el-Fâsî ile ilişkilendirmiş ve eserinin *Câmi'u'l-Elfâz* (Lafızlar Mecmuası) ile benzerlikler taşıdığını öne sürerek onu daha erken bir döneme yerleştirmiştir. Eserinde, İbranice ve Aramice harf değişimlerine odaklanan birkaç temel karşılaştırma bulunur, ancak bu karşılaştırmalar sınırlıdır. Bu durum, ha-Bavli'nin dil bilimsel katkılarını tam olarak anlamayı zorlaştırmaktadır.⁵¹

1.1.12. Moşe ha-Kohen bin Gikatilla (ö. XI. yy.)

Moşe ha-Kohen bin Gikatilla, XI. yüzyılın üçüncü çeyreğinde faaliyet göstermiş İspanyol-Yahudi dil bilimci ve şairdir. İbn Gikatilla, Menâhem bin Sâruk'un öğrencileri olan Yehuda bin Hayyûc ve Kurtubalı İshak bin Kapron (ö. X. yy.) ile birlikte, hocalarını Dunâş bin Labrat'ın saldırılarına karşı savunup Menâhem'in gramer çalışmalarını överler, bu noktada Dunâş'ın bazı hatalarını dile getirerek, onun İbranice ile diğer Sami dilleri olan Arapça ve Aramice arasında kurduğu karşılaştırmalı sistemi geçersiz kılmaya çalışırlar.⁵²

İbn Gikatilla Hayyûc dil bilgisi eserlerini İbraniceye çevirmiş ve *Kitâbu't-Tezkîr ve-t-Te'nîs* (Müzekker ve Müennes Kitabı) adlı kendi eserini yazmıştır. Bu seçici dil bilgisi sözlüğü, dildeki cinsiyet ayrımı üzerine yoğunlaşır; ancak eserin yalnızca %10'u günümüze ulaşmıştır. İbn Gikatilla ayrıca Kitabı-ı Mukaddes üzerine bir yorum kaleme almış, ancak bu eser de büyük ölçüde kaybolmuştur. Eldeki bilgiler, diğer âlimlerin yaptığı alıntılardan derlenmiştir. *Kitâbu't-Tezkîr ve-t-Te'nîs*'te cinsiyet formlarıyla ilgili düzensizlikleri ele alır. Örneğin, bir ismin hem eril hem dişil çoğul formu olması veya cinsiyetiyle uyuşmayan bir çoğul forma sahip olması gibi durumlara odaklanır. Her ne kadar eser genel olarak dil karşılaştırmalarını içermese de, İbranice ile Arapça arasında karşılaştırmaya dair bir örnek bulunur. Bu da eserin dil bilimsel bağlamdan ziyade gramer odaklı olduğunu ortaya koyar.⁵³ Ne var ki eserde İbranice ile Arapça arasında karşılaştırmaya dair bir örneğin bulunması ve eserin büyük bir kısmının günümüze ulaşmaması bu tarz karşılaştırmaları daha fazla yapmış olduğuna dair ihtimalleri de gündeme getirmektedir.

⁵¹ A. Maman, a.g.e. s. 382-383.

⁵² Encyclopedia.com. (t.y.). *Gikatilla*. Erişim adresi: <https://www.encyclopedia.com/religion/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/gikatilla> (S. E. T. 06/07/2025).

⁵³ A. Maman, a.g.e. s. 384.

1.1.13. Yehuda bin Bal'âm (ö. XI. yy)

Endülüslü Yehuda bin Bal'âm, İbranice grameri üzerine üç önemli eser kaleme almıştır. *Kitâbu't-Tecnîs* (Tecnis Kitabı), eşanlamlı ve çok anlamlı kelimelerin farklı bağlamlardaki anlamlarını inceler. *Kitâbu't-Tecnîs*, İbranice edatları ele alırken *Kitâbu'l-Ef'âli'l-Muştaḳka mine'l-Esmâ* (İsimlerden Türetilmiş Fiiller Kitabı), isim kökenli fiilleri analiz eder. Dil çalışmalarında Arapça ile İbraniceyi karşılaştırarak kurallar çıkarmış ve seleflerinin görüşlerini eleştirmiştir. Özellikle Moşe ha-Gikatilla ve Yona bin Yanaḥ ile fikir ayrılıkları yaşamıştır. Yorumsal çalışmalarında kelime ve ifadelerin anlamlarını açıklarken yanlış anlaşılmalara önlemeye odaklanmıştır. Arapçadan yararlanarak kapsamlı dil analizleri yapmıştır.⁵⁴ Çalışmalarının bazı bölümleri Kokowzow, Abramson ve Allony gibi araştırmacılar tarafından yayımlanmış, diğer bölümler ise el yazmaları halinde günümüze ulaşmıştır. İbn Bal'âm ayrıca bir Kutsal Kitap yorumu kaleme almış ve bu eserlerinde, özellikle İbranice ve Arapça arasında yaptığı dilsel karşılaştırmalara yer vermiştir. Gramer ve sözlük düzeyindeki bu karşılaştırmalar, iki dil arasındaki bağları anlamada önemli bir kaynaktır. Poznanski ve Perez gibi araştırmacılar bu karşılaştırmaların bir kısmını incelemiş olsa da, daha kapsamlı bir analize ihtiyaç duyulmaktadır,⁵⁵ bundan dolayı İbn Bal'âm'ın eserleri, İbranice, Arapça ve Aramice arasındaki dilsel bağlara işaret etse de bu diller üzerine derinlemesine bir çalışma imkânı sunup sunmadığı konusunda kesin bir şey söyleyemiyoruz.

1.1.14. İshâk bin Bârun (ö. 1128)

İbn Bârun, XI. yüzyılın sonlarında yaşamış ve İspanya'daki Yahudi bilginleri arasında önemli bir yer edinmiş bir dil bilimcidir. Bu alanda İbrani harflerle Arapça kaleme aldığı kitap "*Kitâbu'l-Muvâzene beyne'l-Luḡati'l-İbrâniyye ve-l-'Arabiyye*" (İbranice ve Arapça Dillerinin Karşılaştırılması) adını taşır.⁵⁶ Bu kitap, İbranice ile Arapçayı dil bilgisi ve kelime bilgisi açısından karşılaştıran en önemli çalışmalardan biri kabul edilir. Eser iki ana bölümden oluşur:

I. Karşılaştırmalı dil bilgisi bölümü

- İki dilin ortak yönlerini ve farklılıklarını ele alır.
- Özellikle fiil çekimleri, çoğul ekleri, eril-dişil ayrımları gibi konulara odaklanır.

⁵⁴ I. Sasson, *Ibn Balaam, Judah (Abū Zakariyyā Yahyā) ben Samuel*, Encyclopedia of the Bible and its Reception (EBR), 2015, s. 710, 711.

⁵⁵ A. Maman, a.g.e. s. 385 – 386.

⁵⁶ İ. İbn Barun, *el-Muvâzana beyne'l-Luḡati'l-İbrâniyye ve-l-'Arabiyye*, (İbrani alfabesinden Arap alfabesine aktaran: Ahmed Mahmud Huveydi) Mektebetu'l-Muhtedin el-İslamiyye, Cami'etu'l-Kahire, Kahire, S. 7.

- Örneğin, İbranicede çoğul ekinin "נ" (mim) harfi ile Arapçada ise "ن" (nun) harfiyle yapıldığını belirtir.
- Arapçada cümle içinde kelimelerin çekimlere göre değiştiğini (İ'rab) ancak İbranicede böyle bir sistemin olmadığını açıklar.
- Arapçadaki düzensiz çoğulun (cem-i teksir) İbranicede bulunmadığını belirtir.

II. Alfabetik olarak düzenlenmiş bir sözlük bölümü

- Burada, Tevrat'taki İbranice kelimeler ile Arapçadaki karşılıkları sıralanmıştır.
- İbn Bârun'a göre İbranice ve Arapça arasındaki benzerlikler farklı nedenlere dayanır:
 - Kelime köklerinde benzerlik
 - Benzer sesler arasındaki değişimler
 - Kelime yazımında harf kaymaları
 - Yanlış okumalar nedeniyle oluşan benzerlikler

İbn Bârun'un çalışması, Arap dil bilimcilerinin eserlerinden de etkilenmiştir. Halil bin Ahmed'in *Kitâbu'l- 'Ayn*'i ve İbn Dureyd'in *Cemhere*'si gibi Arapça sözlüklerin etkisini açıkça görebilmekteyiz. Ayrıca, Muberrred, Zeccâc ve İbnu'l-Enbârî gibi ünlü Arap nahivcilerini de eserinde referans göstermiştir. Genel olarak, İbranice, Arapça ve Süryanicenin birbirine çok yakın diller olduğunu ve bunun sebebinin bu dilleri konuşan toplumların coğrafi yakınlıkları ve kültürel etkileşimleri olduğunu savunmuştur.⁵⁷

İbn Bârun'a göre:

- İbranice ve Arapçada sıfatlar isme bağlıdır, ancak istisnalar vardır.
- Ünlemler ve çağrı edatları her iki dilde benzer kullanımlara sahiptir.
- "Keşke" ile başlayan cümlelerde ikinci bir fiil gerekmemesi gibi bazı dil kuralları ortaktır.
- İbranicede Arapçadaki gibi küçültme (tasgîr) kalıbı yoktur.

Bazı eski dil bilimciler tarafından yapılan yanlış yorumlara da karşı çıkar. Örneğin, İbranicede kullanılan ו (vav) bağlacının, Arapçadaki و (vav) bağlacıyla birebir aynı olmadığını savunur.⁵⁸

⁵⁷ A. M. 'Umer, 1977, s. 333 – 336.

⁵⁸ S. Eppenstein, *Ishak Ibn Baroun et ses comparaisons de l'hébreu avec l'arabe*. [Revue des études juives](#), 1900, [41-82](#), S. 245 – 249.

İbn Bârun'un bu çalışması, sözlükbilim açısından büyük katkılar sunan bir eser olmanın yanısıra, İbranice ve Arapça arasındaki dilsel bağlantıları doğrudan ele alması açısından oldukça önemlidir. Nitekim bunu doğrudan kitabın isminde de kullanması 12. yüzyılda karşılatırmalı dil çalışmalarının ne derece ilerlediğini açıkça gözler önüne serer.

1.2.Arapların Bu Konuda Yaptığı Çalışmalar

Araplar arasında bu konuyla ilk defa ilgilenenlerin çoğu müfessirlerdir. Bu alanla ilgilenen müfessirler, Kur'an-ı Kerim'in kelimelerinin anlamları ve kökenleri hakkında fikir belirtmişlerdir. Onlar, bir kelimeyi analiz ederek, isimlerin ve fiillerin kaynağına bakarlar ve ardından gerçek veya mecazi ya da bağlamsal anlamlarıyla ilgilenirlerdi. Bazan Arapçada kökenini bilmedikleri veya anlamını kavrayamadıkları bir kelimeyle karşılaştıklarında, kelimeyi geldiğini düşündükleri dile göre yorumlar ve açıklamaya çalışırlardı. Örneğin bu kelimelerden bazıları şunlardır: İbrâhim - İsmâil - Cebrâil - Mîkâil - İshak - Tûr - Hâsb - Evvâh – Nâşie - Yâhur – Kefleyn

Tefsîru'l-Kurtubî (Kurtubî Tefsiri), *el-İtqân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân* (Kur'an İlimlerinde İtkan), *el-Baḥru'l-Muḥîṭ* (Kuşatıcı Deniz) ve *Muṣṣilu'l-Kur'ân* (Kur'an'ın Müşkil - Anlaşılması Zor Kısımları) adlı tefsirlerde bu kelimeler yorumlanmış, bazılarının Süryanice, bazılarının İbranice ve bazılarının da Habeşçe olduğu dile getirilerek farklı kişisel görüşler belirtilmiştir. Bazı müfessirler, Kur'an-ı Kerim'de Arapça dışı kelimelerin bulunduğunu açıkça belirtirken, diğerleri bu kelimelerin varlığını reddetmişlerdir⁵⁹

Orta Çağ Arap dünyasında söz konusu diller ile ilgilenen kişileri iki kategoride değerlendirebiliriz; birazdan ele alacağımız, birinci kategorideki şahısların bu konudaki yetkinliklerine ve çalışmalarına tam vakıf değiliz ve çoğunlukla bu konuda ileri düzeyde bir bilgi birikimlerinin olduğunu düşünmüyoruz. İkinci kategorideki kişilerin ise, çalışmalarının önemli bir kısmına ulaşabilmekteyiz. Birinci kategorideki şahısların bu konudaki ilgilerine çoğunlukla rivayetler yoluyla ulaşabilmekte iken ikinci kategorideki şahısların bu konudaki bilgilerine yazmış oldukları eserlerden veya bu eserlerden yaptığımız çıkarımlar yoluyla ulaşıyoruz.

⁵⁹ Ahmet Arif Hicâzî, “el-‘Ulâma el-‘Arab el-Ḳudamâ ve el-luġât es-Sâmiyye” (İbn Kuteybe), Bağlantı: elukah.net (S. E. T. 06/06/2024)

1.2.1. Bu Konudaki Yetkinliklerine Dolaylı Olarak Ulaşabildiklerimiz

Birinci kategoride, Arap dnyasında bu konuyla ilgili ilk örneği Hz. Muhammed'e isnad edilen bir rivayette görüyoruz, Tirmizi'den nakledilen bir rivayette Hz. Muhammed'in ashâbından Zeyd bin Sâbit'in (ö. 665) Süryaniceyi öğrendiği aktarılıyor: İbnu'l-Esir onun hakkında şöyle der: *'Allah resulü -sallallahu aleyhi ve sellem-'e Süryanice kitaplar gelirdi. Zeyd'e bu dilleri öğrenmesini emrederdi''*

İbn Sa'd (ö. 845), tabakatında Sâbit'bin Ubeydullah'tan, o da Zeyd bin Sâbit'ten şöyle dediğini rivayet etmiştir: *'Allah resulü sallallahu aleyhi ve sellem bana şöyle buyurdu: İnsanlardan kimsenin okumasından hoşlanmadığım kitaplar alıyorum, İbranice (veya Süryanice dedi) kitabı öğrenebilir misin? "Evet" dedim. "Onu on yedi gecede öğrendim" dedi.*

İbn Sa'd da Harca bin Zeyd bin Sâbit'ten şöyle rivayet eder: *"Rasûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Medine'ye geldiğinde bana 'Yahudilerin kitabını öğren' dedi: "Yahudilerin kitabını öğren, çünkü Allah'a yemin olsun ki ben kitabım konusunda Yahudilere güvenmiyorum, bu yüzden onu yarım aydan daha kısa bir sürede öğrendim."*⁶⁰

Bir başka rivayete göre, hem Arapçayı hem de Süryaniceyi kolaylıkla yazabilme yeteneğine sahip olan Abdullâh bin Amr, Tevrat ve İncil metinlerini okuyabilecek düzeyde bir birikime sahipti; bu donanımı nedeniyle, Resûlullah tarafından hadisleri yazmasına özel olarak müsaade edildiği nakledilmektedir.⁶¹

Bu rivayetlerde Süryanice veya İbranicenin kesin bir şekilde öğrenildiği veya bu diller üzerinde çalışıldığı sözlü gelenek ile aktarılıp bu çalışmalar ile ilgili elimize herhangi yazılı bir metin ulaşmamıştır, dahası bu rivayetlerden elde ettiğimiz bilgiye göre, bu dillerin 7 gün ya da yarım aydan kısa bir sürede öğrenildiğine dair söylentiler her ne kadar gerçekçi görünmese de o dönemde bu dillerin öğrenilmesine dair bir bilgi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Orta Çağ'da yaşayan bazı Arap düşünürlerin, yukarıda değindiğimiz, Kur'an'da geçen İbranice, Süryanice ve Habeşçe kökenli Sami dillere ait kelimeleri bilmeleri, onların bu konuda bilgi sahibi oldukları ve bu alanla ilgilendikleri ihtimalini akla getirmektedir. Bu bağlamda zikredeceğimiz kişilerden biri İbn Abbâs'tır (ö. 687). Ona atfedilen iki risale bulunmaktadır. İlki, Kur'an dili hakkında olup İsmail bin Amr el-Makrî tarafından İbn Abbâs'a dayandırılarak

⁶⁰ H. et-Ta'an, 1978. s. 11.

⁶¹ *Hadislerle İslam 1- Hadislerin Hadislerle Yorumu*, T. C. Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 2014, 1. baskı, s. 63.

aktarılmıştır. İkincisi ise Ebû'l- Kâsım bin Selâm'a atfedilir ve İbn Abbâs'a dayanan bir senede sahiptir. Her iki risale, İbn Abbâs'a atfedilmesine dair şüpheler taşısa da, içerdikleri bilgilerin onun görüşlerini yansıtabileceği düşünülmektedir. Risalelerde, Kur'an'daki bazı kelimelerin Süryanice, İbranice, Habeşçe veya Yemen dillerine ait kökenleri incelenmiştir. Ayrıca, İbn Abbâs'a atfedilen "Süryanî Dua" adlı bir metin de mevcuttur. Bu çalışmalar, İbn Abbâs'ın bu konuya olan ilgisini yansıtmaktadır.⁶² Basra dil ekolünün öncüsü, ünlü bir nahiv uzmanı⁶³ Muberrred olarak bilinen Muhammed bin Yezîd de (ö. 899) tefsir kitaplarında, yabancı kökenli kelimelere dair görüşlerine yer vermiştir ve bu görüşler muhtemelen kayıp eserleri olan *'Îrâbu'l-Kur'ân* (Kur'an'ın İ'râbı) ve *Hurûf fi Me'âni'l-Kur'ân ila Sura Tâhâ* (Kur'an'ın Anlamlarındaki Harfler – Tâhâ Sûresi'ne Kadar) ve *Me'âni'l-Kur'ân* (Kur'an'ın Anlamları) adlı eserlerinden alıntılanmıştır.⁶⁴ Muberrred'e benzer şekilde Kufe dil ekolünün öncüsü meşhur dil bilgini⁶⁵ Sa'lab olarak bilinen Ahmed bin Yahya'nın da (ö. 904) yabancı kelimelerin kökenleri hakkında görüşleri bulunmaktadır. *Îrâbu'l-Kur'ân*, *Garîbu'l-Kur'ân* ve *el-Kira'ât* onun günümüze ulaşamamış eserleridir.⁶⁶ Ünlü Eş'âri kelimcisi Bakillânî (ö. 1013) ise *Takrîb ve'l-Îrşâdi's-sağîr* adlı eserinde Arapça ve İbranice kelimeleri karşılaştırarak İbranicede gökyüzü için "şemâ" (شما), Tanrı için "elûhâ" (ألوه), hayat için "hayyâ" (حيا), baş için ise "resyâ" (رسيا) kelimesinin kullanıldığını dile getirir.⁶⁷ Ancak bu kelimelerin İbranicede tam olarak bu şekilde olmadığını düşündüğümüzde Bakillani'nin bu konuda ileri düzeyde bir bilgisinin olmadığını görebiliriz.

Aslen Habeşli olan Sâid bin Cubeyr (ö. 714), tefsir kitaplarında Habeşçe kökenli kelimelerin kaynağı olarak kendisine sıkça atıfta bulunulan bir isimdir. İbn Abbâs'tan ders aldığı rivayet edilir. Benzer şekilde, İkrime olarak bilinen Ubeydullah bin Abdullâh bin Utbe el-Berberî el-Medenî (ö. 732), tefsir konusunda en bilgili kişilerden biri olarak tanınır ve Habeşçe kökenli kelimelerin kaynağı olarak ona atıfta bulunulmuştur. Süryanice kelimelerin kaynağı olarak aktarılan kişi ise Mucâhid bin Câbir'dir (ö. 722). Kendisi Yahudi ve Hristiyanlara sorular soran biri olarak bilinirdi. Bu onun, bu konuda İbranice veya Aramiceye ilgi gösterdiğine işaret edilecek bir özellik olarak niteleyebiliriz.

⁶² H. et-Ta'an, 1978, 12, 13.

⁶³ F. F. Arbuthnot, 1890, s. 48.

⁶⁴ H. et-Ta'an, 1978, s. 17.

⁶⁵ F. F. Arbuthnot, 1890, s. 48.

⁶⁶ H. et-Ta'an, 1978, s. 17, 18.

⁶⁷ K. E. M. T. *el-Bakillânî, et-Takrîb ve'l-Îrşâdi's-Sağîr*, (thk: Abdulhamîd bin 'Ali Ebû Zunejd), Muessesetu'r-Risâle, 2. baskı, 1997, C. 1, s. 404.

Bu konudaki rivayetlerin bir kısmı da günümüzde ölü bir dil olup geçmişte Güney Arabistan'da Himyeri İmparatorluğunun dili olan Güney Arapçası olarak nitelenen Antik Yemen dili Himyerce⁶⁸ ile ilgilidir. Bu konudaki önemli isimlerden biri olarak Vehb bin Munebbih'i (ö. 722) örnek olarak gösterebiliriz. Yemenli, Zimari asıllı bir âlim olan bu kişi, el-*Mulûk el-Mutevecce min Hîmyer ve Aḥbârihim* (Himyer'den Taç Giymiş Krallar ve Onların Haberleri) adlı eseriyle tanınır, ancak bu eser günümüze ulaşmamıştır. Diğer önemli biri isim de Hişâm bin Muhammed bin es-Sâib el-Kelbî'dir. (ö. 763) Kendisine ait bir tefsir bulunmaktadır. Umer bin Ma'di Yekrib ez-Zubaydi'nin Zubeyd lehçesinde eski Yemen izleri taşıyan şiirini aktarmıştır. Ayrıca kendisinin *Emsâlu Hîmyer* (Himyeri Atasözleri) adlı bir eseri de vardır.⁶⁹ Yine İbn Sellâm el-Cumâhî'nin *Tabakât'ında* ünlü dil bilgini ve nahiv uzmanı Ebû Amr el-Âla'nın (ö. 771) bu konuda bilgi sahibi olabileceğine işaret eden bir rivayet bulunmaktadır. İbn Sellâm, Yunus bin Habib'ten rivayetle Ebû Amr el-Âla'nın bu konuda şöyle dediğini aktarır: "*Himyeri dili ve Yemen'in en uç bölgelerindeki dil, bizim dilimizdir, onların Arapçaları bizim Arapçamız değildir.*"⁷⁰

Orta Çağ'daki bazı dil bilimcilerin ise kitaplarında genel olarak Sami dil grubu hakkında bilgi sahibi olduklarına işaret eden söylemlere rastlarız. Mesela bunlardan Arapçanın ilk sözlüğü olan *Kitâbu'l-'Ayn* adlı eserin yazarı ve Arap dil bilgisinin usta isimlerinden Halil bin Ahmed el-Ferâhidî (ö.786)⁷¹ kitabında, Kenâni (Fenike) ve Arap dilleri arasındaki benzerliğe dair şöyle söyler:⁷² "*Kenâniler, Kenân bin Sâm bin Nuh'un soyundan gelirler ve bunlar Arapçaya benzeyen bir dil konuşurlar.*"⁷³ Benzer şekilde el-Mes'ûdi olarak bilinen Ali bin Hasan bin Ali (ö. 957) adlı meşhur tarihçiye atfedilen "*Aḥbâru'z-Zaman*" adlı kitapta Sami milletleri ve ilişkileri hakkında doğru bilgiler sunar. Kratchkovsky onun hakkında şöyle der: "*Onun, Sami halklarının birliği fikri uzun bir süre Avrupa'da bilimsel bir teori olarak ortaya çıkmadan uzun bir süre önce bu konuda detaylı bilgilere sahip olması garip.*" *Cemheretu'l-Luga* adlı eserin yazarı İbn Dureyd asıl adıyla Muhammed bin el-Hasan el-Ezdî (ö. 933) de eserinde Yemen lehçeleri ve Süryanice gibi Sami dillerine atıflar yapmış, Süryanice ile Arapça arasında karşılaştırmalar ve bu diller arasındaki ilişkilere dair görüşler sunmuştur. Bu konuda sayabileceğimiz bir diğer isim ise İbnu'n-Nedîm olarak tanınan Muhammed bin İshak'tır. (ö.

⁶⁸ I. Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, (Türkçeye çev: Prof. Dr. Azmi Yüksel, Prof. Dr. Rahmi Er), Vadi Yayınları, İstanbul, 2016, 3. baskı, s. 15.

⁶⁹ H. et-Ta'an, 1978, s. 13, 14, 15.

⁷⁰ M. İbn Sellâm el-Cumâhî, *Tabâkâtü's-Şu'arâ*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2001, s. 29.

⁷¹ F. F. Arbuthnot, 1890, s. 46.

⁷² F. F. Arbuthnot, a. g. e. s. 17.

⁷³ İbn Aḥmed. *Kitâbu'l-'Ayn*, Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003, c.1, s. 232

990) *el-Fihrist* adlı eserinde Süryanice, İbranice ve Etiyopya yazı sistemlerine dair ilgi çekici bilgiler aktarır. Özellikle Süryanice harflerin tasviri, el-Me'mûn'un emriyle kopyalanan belgelerden derlenmiştir, ancak bu detaylar günümüzdeki baskılarda eksiktir. İbnu'n-Nedim, İbranice harflerin doğru örneklerini sunarken, Etiyopya ve Himyeri yazıtları arasındaki benzerliklere de değinir. Bu karşılaştırmalar, antik yazı sistemleri arasındaki bağlantıları ortaya koyar ve dönemin dil bilim anlayışına ışık tutar.⁷⁴

1.2.2. İbn Kuteybe (ö. 847)

İkinci kategoride zikredeceğimiz ilk kişi eserlerine doğrudan ulaşabildiğimiz müfessir İbn Kuteybe'dir; tefsir konusunda önde gelen isimlerden İbn Kuteybe, üstün yetenekli bir filolog ve dil bilgisi uzmanı olarak bilinir, ayrıca bilgilerinin doğruluğuyla dikkat çeken bir kişi olarak anılır.⁷⁵ Edebiyat, filoloji ve Kur'an ile birlikte İncil ve Tevrat ile ilgili de aynı şekilde derin bir bilgisinin olduğu dile getirilir.⁷⁶ Kendisi birazdan zikredeceğimiz alıntılardan dolayı genellikle İbranice ve Süryaniceye hâkim biriymiş gibi algılanır. Ancak bu konudaki açıklamalarını eleştirel bir gözle incelediğimiz takdirde durumun tam olarak böyle olmadığını görüyoruz.

Öncelikle tefsirinde Arapça ve İbranicede eş kökenli olan "Râ'inâ" kelimesine nasıl anlam verdiğine bakalım: Kur'an'da anlaşılması zor olan kelimeleri açıklamak amacıyla yazdığı *Tefsîru'l- Ġarîbi'l-Ķur'ân* adlı tefsirinde, Bakara Suresi'nin 104. ayetindeki "Ey iman edenler! 'Râ'inâ' demeyin" (Kuran: 2- 104) cümlesi için şu ifadeleri kullanır:

"رَعَيْتُ الرَّجُلَ (*ra'itu'r-recule*)" denir; yani "bir kimseyi dikkatle inceledim, durumlarını öğrendim" demektir. Yine "أَرَعَيْتُ سَمْعَكَ" (*er'inî sem'ake* - "bana kulağını ver, beni dikkatle dinle) denir. Müslümanlar, Hz. Muhammed'e: "Râ'inâ" ve "Er'inâ sem'ake" derlerdi (yani "bize kulak ver"), fakat Yahudiler de "Râ'inâ" kelimesini kullanıyorlardı; ancak bu kelime onların dilinde Hz. Muhammed hakkında "ahmaklık / kabalık (رُغُونَة)" anlamına geliyordu ve bunu hakaret kastıyla söylüyorlardı. Bunun üzerine Allah, müminlere bu kelimeyi söylememelerini emretti; böylece Yahudilerin de aynı sözü kullanmalarının önüne geçilmiş

⁷⁴ H. et-Ta'an, 1978. s. 18 - 21.

⁷⁵ F. F. Arbuthnot, 1890, s. 73.

⁷⁶ İbn Kuteybe, *eş-Şi'ir ve 'ş-Şua'arâ*, Dâru'l-ErĶâm bin Ebi'l-ErĶâm, , Neşr: 'Umer et-Tabba', Beyrut, 1997, 1. baskı, s. 8, 9.

oldu. Bunun yerine “أَنْظُرْنَا (unẓurnâ)” yani “bizi bekle, bize mühlet ver” demeleri emredildi. “نَظَرْتُكَ” ve “أَنْتَظِرْتُكَ” ifadeleri aynı anlamda kullanılır (yani “seni bekledim”).

Bu kelimeyi “رَاعَى (râ'inan)” şeklinde tenvinli okuyan kimse ise, bunu “رَحْمَن (rahmân)” ve “رَعُونَا (ra'ûne)” köklerinden türetilmiş bir isim olarak kabul etmiştir. Yani anlamı: “Ahmakça ve cahilce sözler söylemeyin” demektir.”⁷⁷ Görüldüğü üzere “Râ'inâ” kelimesinin Yahudilerce hakaret anlamında kullanıldığını iddia eder.

Kur'an'a yönelik eleştirilere cevap olarak yazdığı *Te'vîlu'l-Muşkili'l- Kur'ân* adlı tefsirinde ise Tevrat'ı okuduğunu belirtir: “Nuh'un (a.s.) evlatlarının neseblerini anlattıktan sonra Tevrat'ta okudum ki, onlar her yere dağıldılar ve yeryüzü tek bir dildi...”⁷⁸

Başka bir yerde yine Tevrat'ı okuduğunu belirtir, *Tefsîru'l-Ğarîbi'l-Kur'ân* adlı tefsirinde, Hud Suresi'nin 71. ayetindeki “Fedâhiket fe beşşarnâhâ bi-İşhâk” (Bunun üzerine güldü ve ona İshak'ı müjdeledik) ifadesinin tefsirini yaparken şöyle der: “İkrime dedi ki: 'Hayız oldu', onlar 'tavşan güldü' dediklerinde hayız olduğunu kastederler. Diğer müfessirler ise bunun gerçek gülme olduğunu söylerler, aynı şekilde Tevrat'ta da böyledir. Tevrat'ta okuduğumda: 'O, oğlan çocuğu ile müjdelendiğinde içinden güldü' şeklindedir.”⁷⁹

Bu iki metin, İbn Kuteybe'nin Tevrat'ı okuduğunu belirttiği gibi, ilk zikrettiğimiz metin İbranice bir kelimenin etimolojisini yaptığı için bu dili bildiğine dair bir algı oluşmaktadır. Ancak sadece bunlara bakarak, İbn Kuteybe'nin İbraniceyi tam olarak bildiğini kabul edemeyiz. Aksine, bu bilginin sadece çeviri yoluyla elde edilmiş olabileceğini, İbraniceyi okumak veya yazmak ya da ses, yapı veya dil bilgisi kurallarını bilmek şeklinde olmadığını düşünebiliriz.⁸⁰ Nitekim İbn Kuteybe, Tevrat'ın Arapçaya çevrildiğini açıkça belirtmiş ve muhtemelen bu çevirileri incelemiştir. Onun, “Hiçbir tercüman, İncil'in Süryaniceden Habeşçeye ve Rumcaya çevrildiği gibi Kur'an'ı başka dillere çeviremez. Bu, Tevrat, Zebur ve Allah'ın diğer kitaplarının Arapçaya tercüme edilmesi gibi de değildir” şeklindeki ifadesi, Kur'an'ın diğer kutsal metinlerden farklı bir konumda olduğunu düşündüğünü göstermektedir. Burada Kur'an

⁷⁷ İbn Kuteybe, *Tefsîru'l- Ğarîbi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye, Beryrut, 1978, s. 60.

⁷⁸ İbn Kuteybe, *Te'vîlu'l-Muşkili'l-Kur'ân*, Dâru't-Turâs, Kahire, 1973, s. 81.

⁷⁹ İbn Kuteybe, 1978, s. 205, 206.

⁸⁰ A. A. Hicâzî, “el-'Ulamâ el-'Arab el-ğudamâ ve el-luğât es-Sâmiyye (İbn Kuteybe)” Bağlantı: elukah.net son görüntülenme tarihi 06/06/2024.

çevirilerinin sınırlılığına vurgu yapılırken, Tevrat ve Zebur gibi metinlerin Arapçaya çevrilebildiği kabul edilmektedir.⁸¹ İbn Kuteybe'nin bu konudaki yetkinliği, özellikle “قوم” kelimesi hakkındaki yorumunda daha net şekilde ortaya çıkar. Bakara Suresi 61. Ayette فَادْعُ [2- 61] لَنَا رَبَّكَ يُخْرِجُ لَنَا مِمَّا تُثْبِتُ الْأَرْضُ مِنْ بَقْلِهَا وَقِثَّائِهَا وَفُومِهَا وَعَدَسِهَا وَبَصَلِهَا ﴿ geçen bu kelime için kesin bir görüş belirtmeyip şu yorumlara yer vermektedir: *"Bu konuda farklı görüşler vardır; denilir ki, bu, tüm buğday ve ekmekleri içerir. el-Ferrâ ise şöyle der: Bu, eski bir dilde, insanların 'قَوْمُوا' (fevvimu) dedikleri, yani toplayın anlamına gelen bir kelimedir. Ayrıca 'قوم' (el-Fûmu'l-Ḥubûb) yani toplanmış ürünler denilir."*⁸² el-Ferrâ'nın eski bir dile dayandırarak “toplamak” anlamına gelen bir fiille ilişkilendirdiği bu kelimenin açıklaması, İbn Kuteybe'nin İbraniceye dair derin bir bilgiye sahip olmadığını düşündürmektedir. Zira bu kelimenin kökeni Ahmed Arif Hicazî'nin açıklamasına göre Sami dillerine dayanmakta olup İbranice ve Aramicede “šōvmâ”, Arapçada ise “سُوم / sūm” şeklinde geçmekte ve anlamı “sarımsak”tır. Nitekim bu kelime İbranice kaynaklarda “שום / şûm” biçiminde yer almakta ve Tanah'ta da bir kez “sarımsak” anlamında kullanılmaktadır.⁸³ Eğer İbn Kuteybe İbranice ile kelime arasındaki bağı bilseydi, kelimeye dair yorumu çok daha farklı olurdu. Benzer şekilde 'Râinâ' kelimesinin İbranicedeki karşılığına baktığımız zaman, ‘The New Universal Hebrew-English Dictionary’ isimli sözlükte temel olarak üç farklı anlamının vurgulandığını görürüz. Bunlar: ‘gözetmek, iletişim kurmak, kırmaktır’⁸⁴ Bu kelimenin Tanah'taki kullanımına baktığımızda ise toplam 144 defa geçtiğini görürüz. Anlam olarak da “beslemek, çoban ve yönetici” anlamlarında kullanılmıştır. Bu kullanımlar içerisinde İbn Kuteybe'nin iddia ettiği gibi herhangi bir olumsuz anlam ile karşılaşmıyoruz.⁸⁵ Bu bağlamda, İbn Kuteybe'nin bu kelimeye olumsuz bir anlam atfetmesine yönelik yorumunun İbranice metinlerle doğrudan bir ilgisinin olmadığını düşündürmektedir. İbn Kuteybe'nin İncil'e dair bilgisinin kaynağı konusunda da bazı ipuçları mevcuttur. ‘Uyûnu'l-Aḥbâr adlı eserinde iki kez “ve kara'tu fi'l-İncîl – İncil'de okudum” ifadesini tekrarladığı belirtilmiştir. İlk olarak, “ez-Zuhd” başlıklı bölümde, Matta İncili'nden bir metni aktarır. Metni şöyle başlar: “Yeryüzünde hazinelerinizi böylece saklamayın, nerede çürürse orada larvalar onu çürütür”⁸⁶ (Matta 6 – 19) “el-İḥvan ‘An'il-Mua'atabe ve't-Tecni” başlıklı bölümde yine Matta İncili'nden bir metin aktarmıştır. Metni

⁸¹ A. A. Hicâzî, a. g. m. Bağlantı: elukah.net son görünülenme tarihi 06/06/2024.

⁸² İbn Kuteybe, 1978, s. 205, 206.

⁸³ M. Ethem, *Kur'an'da İbranice Kelimeler*, Gece Kitaplığı, Ankara, 2017, 1. baskı, s. 234.

⁸⁴ M. Ethem, a.g.e. s. 142.

⁸⁵ M. Ethem, a.g.e. s. 146-147-148.

⁸⁶ İbn Kuteybe, ‘Uyûnu'l-Aḥbâr, Mektebet'ul-İslâmiyye, 2008, c. 2, s. 270-272.

şöyle başlar: "*Eğer kardeşin sana zulmederse, git, onu azarla*" (Matta 18- 15)⁸⁷ Her iki metnin uzunluğu, onun bu pasajlara yalnızca dolaylı olarak değil, doğrudan eriştiğini gösterir. Bu metinleri Süryanice ya da Yunanca aslından okumuş ve Arapçaya çevirmiş olabileceği gibi, daha önce yapılan İncil çevirilerinden de faydalanmış olabilir.⁸⁸

Sonuç olarak İbn Kuteybe'nin İbraniceyi tam olarak bilmediği ancak çeviriler aracılığıyla bu dildeki metinlere erişim sağladığı düşüncesini şu şekilde özetleyebiliriz: Öncelikle, İbranice metinlere erişiminin çeviriler üzerinden gerçekleşmiş olabileceği ve bu nedenle aktif bir İbranice bilgisine sahip olmadığı öne sürülebilir. Ayrıca, İbranicenin ses, yapı ve dil bilgisi kurallarına dair herhangi bir bilgiye sahip olduğunu gösteren bir kanıt bulunmamakta, aksine İbranice kelimelerin kökeni hakkında doğrudan yanlış bilgiler vermektedir. İlgili metinler, İbn Kuteybe'nin İbraniceyi kullanmadığını, sadece çeviriler aracılığıyla bilgi edindiğini göstermektedir. Dönemin tarihsel şartları da İbranice bilgisinin çevirilerle sınırlı kalabileceğini desteklemektedir. Bu nedenler, İbn Kuteybe'nin İbraniceyi tam anlamıyla bilmediği, ancak çeviriler üzerinden bu dildeki metinlere erişim sağladığı kanaatini güçlendirmektedir.

1.2.3. Ahmed el-Hemezânî (ö. 945)

Hemezânî, Yemen kökenli önemli bir tarihçi ve coğrafyacıdır. Bilim dünyasında özellikle *el-İklîl* ve *Şifatu Cezîreti'l-'Arab* (Arap Yarımadası'nın Özellikleri) gibi eserleriyle tanınmaktadır. Kratchkovsky'nin de üzerinde durduğu gibi, Hemezânî yalnızca bir coğrafyacı değil, aynı zamanda Arap soy ağaçları, Arabistan Yarımadası'nın tarihi ve antik kalıntıları alanlarında uzmanlaşmış bir bilim insanıdır. Hemezânî, antik Arap yazısı ve Güney Arabistan yazıtlarını çözme konusundaki yeteneğiyle öne çıkmaktadır. On ciltlik *el-İklîl* adlı eseri, Arap soy bilimi (nesep), tarih ve Himyeri edebiyatına dair derin bilgisini yansıtmakta olup, antik Himyeri dilinin incelenmesine önemli katkılarda bulunmuştur. Hemezânî, ayrıca Himyerî alfabesini Arap alfabesiyle karşılaştırmıştır.⁸⁹ Bu çalışmaları doğal olarak, bu tür yazıtları okuyabilen araştırmacıların sayısını arttırmaya vesile olmuştur.

⁸⁷ İbn Kuteybe, a.g.e. s. 28.

⁸⁸ A. A. Hicâzî, a. g. m. Bağlantı: elukah.net son görünyülenme tarihi 06/06/2024.

⁸⁹ H. et-Ta'an, 1978, s. 19, 20.

1.2.4. İbn Hazm el-Endelusî (ö. 1064)

Ali bin Ahmed bin Said, Endülüslü bir fakih ve "Cemheretu Enşâbi'l-'Arab" (Arap Nesep Cemheresi) ile "el-Faşl" adlı eserlerin yazarıdır. Kendisinden önce birçok dil bilimci ve müfessir, Arapçanın diğer dillerle olan ilişkisine işaret etmiştir. Ancak, İbn Hazm Sami dilleri alanında niteliksel bir sığrama yapmıştır. İbn Hazm, bu konuya özel bir kitap ayırmamış, ancak dilin kökeni hakkında konuşurken "el-İhkâm fî Uşûli'l-Ehkâm" (Hükümlerin Usûlünde İhkâm) adlı eserinde yoğun anlam ve delillerle dolu metinler içinde bu konuya değinmiştir. İbn Hazm, Sami dillerinin ortak kökenine işaret etmiş ve modern çalışmalarda Proto-Semitik dil olarak adlandırılan bu kavrama çok yakın bir kavrama dikkat çekerek şöyle demektedir:

*"Ancak kesin olarak bildiğimiz ve öğrendiğimiz şey, Süryanice, İbranice ve Arapçanın, yani Mudar ve Himyer dillerinin tek bir dil olduğudur. Bu diller, sakinlerinin yer değiştirmesiyle değişmiştir. Endülüslü birinin Kayrevan halkının aksanını öğrenmeye çalışması gibi, Kayrevanlı birinin Endülüs aksanını öğrenmeye çalışması ve Horasanlı birinin her iki aksanı öğrenmeye çalışması gibi. Biz, Kurtuba'ya bir günlük mesafede olan Fahs al-Ballut dilini duyan birinin, neredeyse bu dilin Kurtuba halkının dili olmadığını söyleyeceğini görürüz. Birçok bölgede, bir kasabanın halkının başka bir milletle komşu olmasıyla dili değişir, bu da dikkatle incelendiğinde açıkça görülür. Halk arasında, Arapça kelimelerin değiştirilmesi başka bir dil gibi uzak bir köken oluşturur, bunda fark yoktur. Örneğin, 'üzüm' yerine 'el-aynib', 'kırbaç' yerine 'el-estoot', 'üç dinar' yerine 'selteta' derler. Berberice konuşan biri Arapça konuşmak istediğinde, 'ağaç' yerine 'es-sicera' der. Galiçyalı biri Arapça konuşmak istediğinde, 'Muhammed' demek istediğinde 'Muhemmed' der. Bunun gibi birçok örnek vardır."*⁹⁰

İbn Hazm'ın bu diller arasındaki ilişkiyi incelemesinden vardığı sonuç, şu sözleriyle özetlenir: "Arapça, İbranice ve Süryaniceyi dikkatle inceleyen, bu dillerin farklılığının zamanın uzunluğu, bölgelerin farklılığı ve milletlerin komşuluğu nedeniyle insanların kelimeleri değiştirmesinden kaynaklandığını ve aslında bunların tek bir dil olduğunu anlar."⁹¹ Bu ifadelerden, İbn Hazm'ın Arapçanın yanı sıra Süryanice ve İbranice bilgisine de sahip olduğu anlaşılmaktadır.

İbn Hazm, kendi döneminde yaygın olan bu dilleri inceleyip karşılaştırarak, sahip olduğu imkânlar doğrultusunda aralarındaki yakınlık ile benzerlikleri anlamış ve tek bir dilin

⁹⁰ İbn Hazm: *el-İhkâm fî Uşûli'l-Ehkâm*, Dâru İbn Hazm, c. 1, s. 67-68.

⁹¹ İbn Hazm, a. g. e. c. 1, s. 68.

lehçeleri arasındaki benzerliklere benzer bir ilişki olduğunu belirtmiştir. İbn Hazm, bu dillerin farklılıklarının sadece "*Cerş*" olarak adlandırdığı şeye, yani belirli bir bölgenin dilsel performansına indirgenebileceğini vurgular. Bu, dil bilimciler tarafından bir dili tek bir kökene, yani Proto-Semitik dil olarak adlandırılan Sami ana diline kadar izleme çalışmalarına büyük ölçüde benzemektedir. Ayrıca dillerin gelişim nedenlerine, özellikle coğrafi ve tarihsel bağlamda gerçekleşen uzaklaşmalara ve diğer dil gruplarına açılmaya işaret eder.⁹²

İbn Hazm, bu inceleme ve karşılaştırmalar sonucunda Süryanicenin Arapça ve İbranicenin kökeni olduğuna kesin olarak karar vererek şöyle der: "*Bazıları Âdem'in dilinin Süryanice, bazıları Yunanca, bazıları İbranice ve bazıları da Arapça olduğunu söylemişlerdir. Ancak bunun kesin bilgisi yalnızca Allah katındadır ve bunu kesin olarak anladığımızda, Süryanicenin Arapça ve İbranicenin kökeni olduğunu anlarız.*" (el-İhkâm, 1/67-68).

İbn Hazm'ın burada Hint-Avrupa dil ailesine ait Yunancayı⁹³ saymayarak özellikle Sami diller olan Arapça, İbranice ve Süryaniceyi ilişkilendirme çabalarının, onun bu konuda bilgi sahibi olduğunu göstermektedir.

1.2.5. Ebû Hayyân el-Endelûsî (ö. 1344)

Muhammed bin Yusuf el-Endelûsî, Orta Çağ Arap dünyasında öne çıkmış, Endülüslü önemli bir dil bilimcidir. Çok fazla gezerek farklı yerlerden dil ve çeşitli alanlarda eğitim almış bir kişidir.⁹⁴ Berberi asıllı olan Ebû Hayyân, dönemin önde gelen meşhur dil bilimcilerden dersler almıştır.⁹⁵ Başlıca eserleri arasında *el-Baḥru 'l-Muḥîṭ* adlı tefsiri ve *İrtişâfu' d-Darb min Lisâni 'l-'Arab* adlı kitabı bulunur. Ayrıca, kaybolmuş olan *Nûru 'l-Ġabeş fî Lisâni 'l-Ḥabeş* (Habeş Dilinde Karanlığın Nuru) adlı eserine dair günümüze ulaşan bir metin mevcuttur. Bu metinde dil bilgisiyle ilgili bazı tespitler ve Habesçe ile Arapça arasında yapılan ayrıntılı karşılaştırmalar yer alır. el-Endelûsî, dünya dilleri arasındaki ilişkilerle de ilgilenmiş ve bazı Sami dillerinin diğer dillerden ayrılan özel bir grup oluşturduğunu savunmuştur. Bu çalışmaları, onun dil bilimi alanındaki derin bilgisini ve karşılaştırmalı dil bilime olan katkısını ortaya

⁹² M. Naim, *Neş'etu'd-Dirâsâti's-Sâmiyye fî's-Şarḡ ve'l-Ġarb*, Câmi'etu Kâdi İyad, Marakeş, 2021.

⁹³ R. L. Leonard, *The Greek Language: An Historical Study*, Illinois Wesleyan University Bloomington, Digital Commons @ IWU, Illinois, 1960, s. 4.

⁹⁴ M. F. el-Matiri, *Şezrettu' z- Zehebiyye fî 'Ulumi 'l-'Arabiyye li-İbni Ḥayyân el-Endelûsî*, Ġuras li'n-Neşri ve't-Tevzi' ve'd-De'ayet ve'l-İ'lan, Kahire, 2010, 1. baskı, s. 7, 8.

⁹⁵ M. Üstün, *Ebdülüs Edebiyatı Beni Ahmer / Nâsrîler Dönemi*, hikmetevi yayınları, İstanbul, 2021, 2. baskı, s. 79.

koymaktadır.⁹⁶ Bu görüş, yukarıda belirttiğimiz İbn Hazm'ın *İhkâm fi Usûli'l-Ehkâm* eserindeki görüşü ile paralellik gösterir

Ebû Hayyân, döneminin önde gelen dil bilimcilerinden biri olarak birçok dili öğrenmiş ve ileri bir dil karşılaştırma yöntemi geliştirmiştir. Türkçe, Farsça, Habeşçe gibi dillerin dil bilgisi, gramer ve morfolojisini inceleyerek bu dillerin kurallarını gözlemlemiştir.⁹⁷

Ebû Hayyân, Sami dilleri üzerine yaptığı çalışmalarla dil bilim alanında önemli bir otorite haline gelmiştir. Geliştirdiği yöntemle başta Türkçe olmak üzere farklı diller hakkında eserler vermiş, ancak özellikle Sami dilleri ve diğer diller arasındaki karşılaştırmalı çalışmalarıyla dikkat çekmiştir. Ebû Hayyân, sadece Arapça lehçeleri ve *el-Baḥru'l-Muḥîṭ* adlı eserindeki kıraatlerle yetinmemiş, aynı dil ailesine mensup Sami dilleri ile farklı dil ailelerinden diller arasında da karşılaştırmalar yapmıştır.

Ebû Hayyân, *Nûru'l-Gabeş fi Lisâni'l-Habeş* adlı eserinde Habeşçe (Etiyopya dili) üzerine detaylı bir çalışma yapmıştır. Bu eserde, Arapça ile Habeşçe arasındaki kelimelerin, yapıların ve çekim kurallarının karşılaştırmasını yapmış ve iki dil arasındaki etkileşimi açıklamıştır. Ebû Hayyân, bu çalışmasında oldukça gelişmiş bir metod kullanmış ve Sami dillerinin karşılaştırmalı dil çalışmalarının öncüsü olarak kabul edilebilecek bir eser ortaya koymuştur. Ayrıca, *el-Baḥru'l-Muḥîṭ* adlı eserinde Sami dillerinin ortak bir kökene sahip olduğuna dair işaretler vermiştir. Özellikle Süryanice ve İbranice hakkında bilgi sahibi olduğunu gösteren açıklamalarda bulunmuştur. Örneğin, "Meryem" isminin Süryanicede "hizmetçi" anlamına geldiğini belirtmiş ve bu ismin İsa'nın annesi için kullanıldığını açıklamıştır. Ayrıca, "Sîna" kelimesinin Süryanice kökenli olduğunu ve Arapçada farklılık gösterdiğini ifade etmiştir. İbranice için ise, "Tevrat" ve "İncil" gibi kelimelerin İbranice kökenli olduğunu belirtmiş, ancak İbranice bilgisinin tanınmış kişilerin isimleri ve bazı kelimelerle sınırlı olduğunu kabul etmiştir. Yahudilerin İspanya'da, özellikle Gırnata'da yoğun olarak bulunması, onun İbranice ile teması noktasında bir işaret olabilir.⁹⁸

Arap dil bilimciler arasında karşılaştırmalı bir dil metodu geliştirmesi ve çok fazla dile hâkim olup ayı dil ailesi içerisinde bulunan dilleri karşılaştırması bağlamında Ebû Hayyân el-Endelusî diğer Arap dil bilimcilerden ayrılır. Şu ana kadar incelediğimiz Arap dil bilimcilerin

⁹⁶ H. et-Ta'an, 1978, s. 22, 23.

⁹⁷ M. H. er-Rehâvi, ed-Dersu'l-luġaviyyi'l-mukârane 'inde'l-'Arab: Ebû Hayyân el-Endelusî en-Nemûzecen" *Mecelletu'l-Abollo*, 2 Ocak 2022, C. 09, Sayı 01.

⁹⁸ M. H. er-Rehâvi, a. g. m.

karşılaştırmalı dil çalışmalarının, Yahudi dil bilimcilerin bu alanda yaptığı çalışmalara kıyasla daha az bir niteliğe sahip olduğunu görüyoruz ancak Ebû Hayyân bu noktada Yehuda bin Kureyş ve İshak bin Bârun gibi dilcilerin seviyesinde bir performans göstermiştir. Karşılaştırmalı dil çalışmaları bağlamında Ebû Hayyân'ı Orta Çağ Arap dünyasındaki Arap dil bilimciler arasında, en üst noktada konumlandırabiliriz. Ayrıca, Ebû Hayyân'ın günümüze ulaşan eserlerinden hareketle tespit ettiğimiz ilmî niteliğinin, günümüze ulaşamamış eserlerinin varlığı göz önünde bulundurulduğunda, çok daha yüksek bir düzeyde olduğu düşünülebilir.

VII. yüzyıldan XVIII. yüzyıla kadar olan süreçte yapılan çalışmaları incelediğimiz zaman Sami diller konusunda, ilk başta sadece bu dillerin öğrenilmesi gerektiğine dair bilgiler mevcut iken zamanla bu diller arasındaki benzerlikler keşfedildiği, günümüzde uygulanan kıyaslamalı dil biliminden farklı olsa da, bu dillerin benzerlikleri ve farklılıkları esas alınarak kıyaslamaya yönelik bir metot geliştirildiği görülmektedir.

II. BÖLÜM

SAMİ DİLLERİNİN FİLOLOJİK VE KARŞILAŞTIRMALI DİL ÇALIŞMALARINDA İNCELENMESİNE GENEL BİR BAKIŞ

Diller arasındaki benzerlikleri açıklamak için beş temel faktör öne çıkar: ortak köken (dillerin aynı aileden gelmesi), temas (dillerin birbirini etkilemesi), çevre (coğrafi veya kültürel benzerlikler), dil tipolojisi (dillerin belirli özelliklere göre sınıflandırılması) ve dil evrenselleri (tüm dillerde ortak olan kurallar). Bu faktörler, dillerin neden benzerlik gösterdiğini veya farklılaştığını anlamamıza yardımcı olur.⁹⁹

Sami diller üzerine yapılan diyakronik (tarihsel) çalışmalar ise genellikle XIX. yüzyılda Hint-Avrupa dil ailesinin tespiti ile başlamış ve bu dil ailesi bağlamında yapılan çalışmalar ile gelişmiş olan karşılaştırmalı dil bilimi yöntemi ile yapılmıştır. Bu yöntem günümüzde de bu alanda yapılan çalışmaların temelini oluşturmaktadır.¹⁰⁰

Karşılaştırmalı yöntem, iki ya da daha fazla dil arasındaki tarihsel ilişkiyi anlamayı hedeflediğinde, sınıflandırma (classification) konusu, en önemli ve karmaşık meselelerden biri haline gelir. Bu bağlamda üç temel sınıflandırma türü öne çıkar:

- I. Köken Bilimsel Sınıflandırma (Genealogical Classification): Bu sınıflandırma, dilleri tarihsel kökenlerine göre gruplandırır. Örneğin ele aldığımız Arapça ve İbranice'nin Afro-Asyatik dil ailesinin Semitik diller grubuna ait diller olarak sınıflandırılması gibi.
- II. Tipolojik Sınıflandırma (Typological Classification): Bu yöntem, dillerin yapısal özelliklerini inceler. Tarihsel kökenlere bakılmaksızın, benzerliklere göre gruplandırma yapılır.
- III. Bölgesel Sınıflandırma (Areal Classification): Diller, coğrafi konumlarına göre sınıflandırılır.¹⁰¹ Bu konuda Arapça ve İbraniceyi şu şekilde örnek verebiliriz: Arapça, Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da yaygındır. İbranice ise İsrail ve çevresinde konuşulmaktadır.

Köken Bilimsel (Genealogical) sınıflandırma, Arapçayı veya İbraniceyi diğer Sami dilleriyle karşılaştırarak tarihsel gelişimini anlamaya çalışırken, tipolojik sınıflandırma dillerin

⁹⁹ E. A. Moravcsik, *Introducing Language Typology*, Cambridge University Press, Cambridge, 2013, s. 9.

¹⁰⁰ R. Hasselbach, *Case in Semitic*, Oxford University Press, Oxford, 2013, s. 1.

¹⁰¹ R. M. Ba'albekî, *Fikhu 'l-'Arabiyye 'l-Muḥârane*, Dârul-'İlmin Li'l-Melâ'în, Beyrut, 1999, 1. baskı, s. 23.

yapısal özelliklerine odaklanarak tarihsel bağlamı dışarıda bırakır. Bu sayede Arapça, Sami olmayan dillerle de karşılaştırılarak sadece bir insan dili olarak ele alınabilir. Bu yaklaşım ses bilgisi, morfoloji (şekil bilgisi) ve dil bilgisi gibi alanlarda dillerin ortak özelliklerini fark etmemize olanak sağlar.¹⁰²

Bu tezde ele aldığımız Arapça ve İbrance üzerine yapılan karşılaştırmalı dil bilimsel çalışmalar da genellikle o dillerin dil bilimsel tipolojisini belirlemeye yöneliktir. Dil tipolojisi, dil bilimin bir alt dalı olarak, dillerin yapısal özelliklerini ve evrensel kurallarını araştırır. Diller, belirli dilbilgisel özelliklere göre sınıflandırılarak farklı tipolojilere ayrılır; örneğin, iki dil benzer cümle yapılarına sahipse, aynı dil tipi içinde değerlendirilebilir. Bu benzerlikler, ortak köken, dilsel etkileşim veya başka faktörlerden kaynaklanabilir. Öte yandan, dil evrenselleri ise, tüm dillerde ortak olan temel kuralları ve yapıları ifade eder.¹⁰³

Farklı diller ve dil aileleri karşılaştırıldığında, dillerin tamamen rastgele bir şekilde farklılaşmadığı, belirli kurallara ve sınırlamalara uyduğu ortaya çıkar. Bu sınırlamalar, dünya genelindeki birçok dilde ortak olarak görüldüğü için dilsel evrenselliklerin bir yansıması olarak kabul edilir.¹⁰⁴

Dil bilimsel tipoloji konusunda temel roller ve ilişkiler, hizalama, işaretleme tipleri, hâl ve kelime dizimi gibi konular üzerine yapılan incelemeler, bu parametreler arasında önemli ilişkilerin bulunduğunu ve bir dil veya dil ailesinin nominal (yazılı) sistemlerinin incelenmesinde bu ilişkilerin göz önünde bulundurulması gerektiğini göstermiştir. Ayrıca, tartışılan birçok tipolojik ilkenin ve hiyerarşinin Sami dillerde yansımaları olduğu da ortaya konmuştur, bu da tipolojinin Sami dillerle uygulanabilirliğini göstermektedir.¹⁰⁵ Söz konusu parametreler şunlardır:

2.1. Tipolojik Hiyerarşiler ve İşaretlilik Kavramı

Dil biliminde yukarıda değindiğimiz üzere, dillerin nasıl çalıştığını anlamak için bazı evrensel kurallar ve ilişkiler incelenir. Bu kurallar, dillerin yapısını ve özelliklerini açıklamaya yardımcı olur. Bu bağlamda, "tipolojik hiyerarşiler" adı verilen kavram, dillerdeki belirli özelliklerin nasıl sıralandığını gösterir. Bunlardan biri, "edatlı isim tamlayıcı hiyerarşisidir." Bu

¹⁰² R. M. Ba'albekî, a.g.e. s. 31.

¹⁰³ E. A. Moravcsik, 2013, s. 9.

¹⁰⁴ E. A. Moravcsik, 2013, s. 90.

¹⁰⁵ R. Hasselbach, 2013, s. 123.

hiyerarşi, dillerde edatların (örneğin "ile", "için" gibi kelimeler) ve isimlerin nasıl bir araya geldiğini açıklar. Yani, bazı dillerde edatlar isimlerden önce, bazılarında ise sonra gelir. Bu tür hiyerarşiler, diller arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları anlamamıza yardımcı olur, yani, bu kavramlar, dillerin nasıl organize olduğunu ve birbirleriyle nasıl ilişki kurduğunu anlamak için kullanılan araçlardır. Bu hiyerarşi genellikle, edat kullanan dillerde isim ve ona bağlı unsurların sırasını şu şekilde belirler:

- **nNum:** Sayılar (numeral)
- **nDem:** İşaret zamirleri veya sıfatları (demonstrative)
- **nAdj:** Sıfatlar (adjective)
- **nGen:** İyelik veya aitlik bildiren yapılar (genitive)
- **nRel:** İlgi zamirleri veya ilgi cümlecikleri (relative)
- **prep:** Edatlar (preposition)¹⁰⁶

Bu sıralama, isim ve ona bağlı yapıların söz diziminde ne şekilde düzenlendiğini ortaya koyar.

Arapça Örneği: Arapça, sıklıkla “*isim + tamlayıcı*” dizilimini takip eder. Örneğin:

- **nNum** (Sayılar): ثلاثة كتب (*ṣelâṣete kutub*) – "Üç kitap"
- **nDem** (İşaret Sıfatları): هذا الكتاب (*haza 'l-kitâb*) – "Bu kitap"
- **nAdj** (Sıfatlar): كتاب جديد (*kitâbun cedîd*) – "Yeni kitap"
- **nGen** (İyelik): كتاب المعلم (*kitâbu 'l-mu 'allim*) – "Öğretmenin kitabı"
- **nRel** (İlgi Cümlecikleri): الكتاب الذي قرأته (*el-kitâbu 'llezî kara 'tehu*) – "Okuduğun kitap"
- **prep** (Edat): الكتاب على الطاولة (*el-kitâbu 'ala 't-tâvile*) – "Kitap masanın üzerinde"

Bu örneklerde görüldüğü gibi, Arapçada tamlayıcılar genellikle isimden sonra gelir.

İbranice Örneği: İbranice de benzer bir hiyerarşi sergiler:

- **nNum** (Sayılar): שלושה ספרים (*Şloşa sfarim*) – "Üç kitap"
- **nDem** (İşaret Sıfatları): הספר הזה (*ha-sefer ha-ze*) – "Bu kitap"
- **nAdj** (Sıfatlar): ספר חדש (*sefer hadaş*) – "Yeni kitap"
- **nGen** (İyelik): הספר של המורה (*ha-sefer şel ha-more*) – "Öğretmenin kitabı"
- **nRel** (İlgi Cümlecikleri): הספר שקראת (*ha-sefer şe-karaat*) – "Okuduğun kitap"

¹⁰⁶ R. Hasselbach, 2013, s. 91.

- **prep** (Edat): הספר על השולחן (*ha-sefer al ha-şulḥan*) – "Kitap masanın üzerinde"

İbranicede de tamlayıcılar genelde isimden sonra gelir ve edatlar cümle sonlarında yer alabilir.

Hem Arapça hem de İbranice, **nNum > nDem > nAdj > nGen > nRel > prep** dizilimini izleyerek hiyerarşiye uygunluk gösterir.

2.2. Dil Bilgisel Roller ve İlişkiler

Tipolojik çalışmalarda, dil bilgisel roller ve ilişkiler iki farklı özelliği ifade eder.

Dil bilgisel Roller (Anlamsal Roller): Fiillerin anlamını belirleyen ve fiilde yer alan katılımcıların rollerini açıklayan kavramlardır. Her fiil, belirli rolleri taşır, bu roller, dilin türüne göre değişiklik gösterebilir¹⁰⁷.

- **Özne (Subj)**: Geçişsiz bir fiilde, eylemi yapan kişi veya varlık özne olarak kabul edilir. Arapça örneği: كَتَبَ الرَّجُلُ (*ketabe 'r-reculu* – "Adam yazdı.") Burada "adam" özne rolündedir, çünkü eylemi gerçekleştiren kişidir. İbranice örneği: הִנָּכַר כָּתַב (*ha-gever katav* – "Adam yazdı.") Burada da "adam" özne rolündedir.
- **Fail (Agent)**: Geçişli fiillerde, eylemi gerçekleştiren kişi veya varlık "fail" olarak adlandırılır. Arapça örneği: رَأَى الرَّجُلُ التَّفَاحَةَ (*re'a er 'reculu et-Tuffaḥete* – "Adam elmayı gördü.") Burada "adam" fiili yapan kişidir, yani faildir. İbranice örneği: הִנָּכַר רָאָה אֶת הַתַּפּוּחַ (*ha-gever ra'a et ha-tapuah* – "Adam elmayı gördü.") Yine burada "adam" fiilin failidir.
- **Nesne (Patient)**: Geçişli fiillerde, eylemden etkilenen kişi veya varlık nesne rolündedir. Arapça örneği: رَأَى الرَّجُلُ التَّفَاحَةَ (*re'a er 'reculu et-tuffaḥete* – "Adam elmayı gördü.") Burada "elma" nesne rolündedir, çünkü fiilden etkilenen şey elmadır. İbranice örneği: הִנָּכַר רָאָה אֶת הַתַּפּוּחַ (*ha-gever ra'a et ha-tapuah* – "Adam elmayı gördü.") Yine burada "elma" nesne rolündedir.
- **Fayda Gören (Beneficiary)**: Fiilden dolaylı olarak etkilenen kişi veya varlık fayda gören rolünde olur.

¹⁰⁷ R. Hasselbach, 2013, s. 96.

Arapça örneği: **أَعْطَى الرَّجُلُ الطِّفْلَ هَدِيَّةً** (*a'ta er-reculu et- tifle hediye*ten – "Adam çocuğa hediye verdi.") Burada "çocuk" fayda gören kişidir.

İbranice örneği: **הָגֵבֶר נָתַן לַיֶּלֶד מַתָּנָה** (*ha-gever natan la-yeled matana* – "Adam çocuğa hediye verdi.") Burada da "çocuk" fayda gören kişidir.

Dil Bilgisel İlişkiler: sözdiziminde kullanılan öğeler arasındaki bağlantılardır. İsim grubu (örneğin, "adam", "elma") ve yüklem (fiil) arasındaki ilişkiyi ve bu öğelerin diğer öğelerle olan bağlarını tanımlar. Örneğin, özne, doğrudan nesne ve dolaylı nesne gibi unsurlar bu ilişkilerde yer alır.¹⁰⁸

I. **Arapça:** **أَعْطَى الرَّجُلُ الطِّفْلَ هَدِيَّةً** (*a'ta er-reculu et-tifle hediye*ten – "Adam çocuğa hediye verdi.") Burada:

- **Özne (Fail):** الرَّجُلُ (*er-reculu*)
- **Dolaylı Nesne (Meful Leh):** الطِّفْلُ (*et- tifle*)
- **Doğrudan Nesne (Meful Bih):** هَدِيَّةً (*hediye*ten)

II. **İbranice:** **הָגֵבֶר נָתַן לַיֶּלֶד מַתָּנָה** (*Ha-gever natan la-yeled matana* – "Adam çocuğa hediye verdi.") Burada ise:

- **Özne (Nose):** הָגֵבֶר (*ha-gever*)
- **Dolaylı Nesne (Muvanah):** לַיֶּלֶד (*la-yeled*)
- **Doğrudan Nesne (Muvanah Yaşir):** מַתָּנָה (*matana*)

2.3. Baş ve Bağımlı Öğeler

Bir cümlede bazı kelimeler diğerlerinden daha önemlidir. Bunlar, cümlemin anlamını belirleyen "baş" (ana öge) kelimelerdir. Diğer kelimeler ise bu baş kelimelere bağlıdır ve onlara ek bilgi ekler. Bunlara da "bağımlı öğeler" denir. Dillerde kelime sıralaması rastgele oluşmaz. Genellikle bir dilde baş öğeler ve bağımlı öğeler hep aynı düzene göre sıralanır.¹⁰⁹ Bazı dillerde önce bağımlı öge, sonra baş öge gelirken, bazı dillerde tam tersi olur. Örneğin, Arapça ve İbranice gibi VSO (verb–subject–object, yani fiil–özne–nesne) dillerinde önce baş öge, sonra bağımlı öge gelir.

¹⁰⁸ R. Hasselbach, 2013, s. 96.

¹⁰⁹ E. A. Moravcsik, 2013. s. 7.

Arapçada genellikle önce fiil, sonra özne ve nesne gelir:

- قَرَأَ عَلَيَّ الْكِتَابَ (*Kara 'a 'Aliyyun el-kitâbe*) → "Ali kitabı okudu."

Aynı şekilde, iyelik ifadelerinde de önce sahip olunan şey, sonra sahip olan kişi gelir:

- كِتَابُ عَلِيٍّ (*Kitâbu 'Aliyyin*) → "Ali'nin kitabı"

İbranice de benzer bir sıralamaya sahiptir:

- קָרָא אֵלַי אֶת הַסֵּפֶר (*Kara ' Ali et ha-sefer*) → "Ali kitabı okudu."
- הַסֵּפֶר שֶׁל אֵלִי (*Ha-sefer şel Ali*) → "Ali'nin kitabı"

Bu örneklerden de anlayacağımız üzere, eğer bir dilde önce bağımlı öge, sonra baş öge geliyorsa (örneğin bir dil, Arapça örneğinde verdiğimiz: “*Kitâbu 'Aliyyin* - Ali'nin kitabı” diyorsa), büyük ihtimalle diğer ifadelerinde de aynı düzeni korur. Eğer bir dil önce baş ögeyi, sonra bağımlıyı koyuyorsa (yani verdiğimiz örneğin tersini gösteriyorsa), diğer cümle yapılarında da aynı mantık geçerli olacaktır. Bu yüzden, dünyanın farklı yerlerinde bulunan ve birbiriyle bağlantısı olmayan dillerde bile benzer kelime sıralama kuralları görülür. Dillerin belirli mantıklara göre geliştiğini gösteren bu durum, dil bilimcilerin dilleri sınıflandırırken kullandığı temel prensiplerden biridir.

2.5. Hâl

Hâl işaretlemesi, dildeki katılımcı rollerin (özne, yüklem ve nesne) belirli bir biçim veya ek ile ifade edilmesidir. Hâl, dilin en değişken dil bilgisel olgularından biridir. Bu sistem, bağımlı isimlerin, başlarına karşılık gelen ilişkilerinin türünü belirlemek için kullanılır.¹¹⁰

Sami dillerinin bir kısmı, isimlerin cümle içindeki işlevini belirleyen bir hâl sistemine sahiptir. Bu sistemde, tekil isimler üç farklı hâl alırken, çoğul isimler iki hâle sahiptir. Bu yapı, dilin gramerini oldukça incelikli ve işlevsel hâle getirir. Özellikle Akkadca, Klasik Arapça, Ugaritçe ve Erken Kenân Dili gibi dillerde bu hâl sistemi belirgin bir şekilde görülür. Eski Güney Arabistan Dili de muhtemelen benzer bir sisteme sahipti, ancak bu konuda kesin bilgiler

¹¹⁰ R. Hasselbach, 2013, s. 110.

sınırlıdır.¹¹¹ Bazı Sami dilleri, diğerlerine göre daha sınırlı veya basitleştirilmiş bir hâl çekim sistemine sahiptir. Örneğin, Ge'ez (Klasik Habeşçe) ve Fenikece gibi dillerde hâl çekimleri büyük ölçüde azalmış veya sadeleştirilmiştir. Bu dillerde hâl ekleri tamamen kaybolmamış olsa da, sistem diğer Sami dillerindeki karmaşık yapıya kıyasla oldukça basit bir hal almıştır. Bu durum, bu dillerin zaman içinde geçirdiği dil bilgisel değişimlerin bir sonucu olarak görülebilir.¹¹² Sami dillerinin son kategorisinde, isimlerin hiçbir şekilde çekimsel hâl eklerine sahip olmadığı diller yer alır. Bu dillerde, bağlı veya bağımsız isimler, hâl durumlarını çekim ekleriyle değil, sözdizimi (cümle yapısı) veya bağlam yoluyla ifade eder. Örneğin, İbranice ve Aramice bu kategoriye giren dillerdendir. Bu dillerde, bir ismin özne mi yoksa nesne mi olduğu, kelimenin cümle içindeki konumu veya diğer dil bilgisel ipuçlarıyla anlaşılır. Bu durum, bu dillerin diğer Sami dillerine kıyasla daha basit bir çekim yapısına sahip olduğunu gösterir.¹¹³

Arapça, hâl işaretlemesini belirgin bir şekilde gösteren bir dildir:

- كِتَابٌ (Kitâbun - kitap, nominatif, (merfu), özne hâli)
- كِتَابًا (Kitâben - kitap, akuzatif, (mansub), nesne hâli)
- كِتَابٍ (Kitâbin - kitap, genitif, (mecrur) tamlayan hâli)

Ancak İbranicede Arapçaya benzer şekilde belirgin bir hâl işaretlemesi göremiyoruz ama Arapçadan farklı şekilde hâl işaretlemesi çoğunlukla belirli takılar veya ön ekler ile yapılır:

- סֵפֶר (Sefer - kitap, nominatif, özne hâli)
- לְסֵפֶר (L-sefer - kitaba, akuzatif, nesne hâli)
- שֶׁל סֵפֶר (Şel-sefer - kitabın, genitif, tamlayan hâli)

2.6. Ses Bilgisi (Fonetik)

Tipolojik sınıflandırmada, dillerin sesli harf (vokal) sistemleri temel alınır. Örneğin, bazı diller üçlü sesli harf sistemine sahiptir:

Arapça: /i/ - /u/ - /a/

¹¹¹ R. Hasselbach, 2013, s. 16.

¹¹² R. Hasselbach, 2013, s. 27.

¹¹³ R. Hasselbach, 2013, s. 33.

İbranice: /i/ - /u/ - /a/

Bu sistem, kısa seslilerde üçlü bir yapı sunar. Latince gibi bazı dillerde beşli sistem görülür: /i/ - /e/ - /a/ - /o/ - /u/

İtalyanca gibi bazı dillerde ise yedili sistem görülür: /i/ - /e/ - /ε/ - /a/ - /ɔ/ - /o/ - /u/

Dokuzlu sistem ise daha karmaşıktır ve sesli harf sayısı fazladır, buna İngilizce örnek olarak gösterilebilir: /ɪ/ - /ε/ - /æ/ - /a/ - /ɒ/ - /ɔ/ - /ʌ/ - /u/ - /ə/

Arapça ve İbranicenin üçlü sisteme dâhil olması, Sami dillerindeki ortak özelliklerden biridir. Üçlü sistemde, sesli harfler ünsüzlerle sıkı bir ilişki içindedir ve bu durum morfolojik yapıların oluşumunu etkiler. Bu örnekler, tipolojik sınıflandırmanın yapısal sınıflandırmadan bağımsız olarak dillerin genel yapısını anlamada nasıl bir yol sunduğunu görmemizi sağlar.¹¹⁴

2.7. Kelime Dizimi ve Tipolojik Evrensellikler

Kelime dizimi, bir dilde kelimelerin hangi sırayla dizildiğini belirler; bu konu, baş ve bağımlı işaretleme, hâl gibi diğer dil bilgisel parametrelerle olan ilişkisi nedeniyle oldukça önemlidir. Nitekim kelime dizimi, dil tipolojisinin temel konularından biridir, çünkü dillerin yapısını ve türünü belirleyen unsurların başında gelir.¹¹⁵

Arapça, esnek bir kelime dizilimine sahip olsa da, VSO (Fiil-Özne-Nesne) yapısı yaygındır.

VSO (Fiil-Özne-Nesne):

- كَتَبَ الطَّالِبُ الدَّرْسَ (*ketebe eṭ-ṭālibu ed-derse*) → “Öğrenci dersi yazdı.”
 - كَتَبَ (*ketebe*) → Yazdı (Fiil)
 - الطَّالِبُ (*eṭ-ṭālibu*) → Öğrenci (Özne)
 - الدَّرْسَ (*ed-derse*) → Dersi (Nesne)

Ancak SVO (özne-fiil-nesne) yapısı da kullanılabilir:

- الطَّالِبُ كَتَبَ الدَّرْسَ (*eṭ-ṭālibu ketebe ed-derse*) → “Öğrenci dersi yazdı.”

¹¹⁴ R. Ba'albekî, 1999, s. 31-32.

¹¹⁵ R. Hasselbach, 2013, s. 116.

Arapçada kelime dizimi esnek olduğu için vurguya bağlı olarak değişebilir. Örneğin, nesne başa getirilirse vurgu nesne üzerinde olur.

İbranice de Arapça gibi geleneksel olarak VSO dizilimine yatkındır, ancak günümüzde genellikle SVO (özne-fiil-nesne) dizilimi baskındır.

- **הסטודנט כתב את השיעור** (*ha-student katav et ha-šiuur*) → “Öğrenci dersi yazdı.”
 - **הסטודנט** (*ha-student*) → Öğrenci (Özne)
 - **כתב** (*katav*) → Yazdı (Fiil)
 - **את השיעור** (*et ha-šiuur*) → Dersi (Nesne)

Klasik İbranicede (Biblical Hebrew) ve bazen resmî kullanımda VSO (Fiil-Özne-Nesne) dizilimini görebilmekteyiz

- **כתב הסטודנט את השיעור** (*katav ha-student et ha-šiuur*)

Görüldüğü gibi Arapça ve İbranicede kullanım alanları farklı olsa da, hem VSO (Fiil-Özne-Nesne) hem de SVO (özne-fiil-nesne) dizilimini takip edilmektedir.

2.8. Tipoloji ve Tarihsel Yeniden Yapılandırma

Bugüne kadar tartışılan tipolojik ilkeler, esas olarak çağdaş dillerin senkronik (eşzamanlı) analizlerine dayanır. Ancak bu ilkeleri antik dillere ve dil değişim süreçlerine uygulayabilmek için, proto-dilin (yani, bir dilin eski hali) ve onun torunlarının, mevcut dillerden elde edilen genellemelere uygun olduğu varsayılmalıdır. Başka bir deyişle, bir dilin yeniden yapılandırılması, çağdaş dil tipolojisinin koyduğu kuralları ihlal etmemelidir. Bu yaklaşım, geçmişteki dillerin, çağdaş dillerle benzer tipolojik evrensellikleri izlediği varsayımına dayanır.¹¹⁶ Bu varsayıma göre Arapça ve İbranice gibi dillerin geçmişteki şekilleriyle çağdaş halleri arasındaki benzerlikler ve değişim süreçleri gözlemlenebilir.

Arapça örneği (geçmişten günümüze):

- Klasik Arapçada: **کتابي** (*kitâbî*) → kitabım

¹¹⁶ R. Hasselbach, 2013, s. 120.

- Modern Standart Arapça: **کتابي** (*kitâbî*) → kitabım. Bu örnekte, Arapçada iyelik ekleri (benim kitabım) zamanın geçmesine rağmen aynı kalmış ve bu yapıdaki temel özellikler değişmeden korunmuştur.

İbranice (Geçmişten Günümüze):

- Klasik İbranice: **ספרי** (*seferî*) → kitabım.
- Modern İbranice: **ספרי** (*seferî*) → kitabım. Burada da iyelik eklerinin zamanla değişmeden kaldığı ve dilin evrim sürecinin eşzamanlı (senkronik) kurallara uygun olarak işlediği görülebilir.

Eğer bir dilin yapısal kuralları, eşzamanlı tipolojinin koyduğu sınırlamalara uygunsa, dilin tarihsel gelişimi hakkında tahminlerde bulunabiliriz. Bu tahminler, dilin geçmişteki değişimlerinin sıralamasını ve yönünü öngörebilmemizi sağlar. Arapça ve İbranice dillerinin geçmiş ve modern formlarındaki değişimleri anlamak, dilin evrimini izlemek için bize yardımcı olur. Ele aldığımız tipolojik ilkeler yalnızca çağdaş diller için değil, geçmiş dillerin ve dil değişiminin anlaşılmasında da önemli bir role sahiptir. Bu ilkelerle, dillerin tarihsel gelişimini öngörebiliriz.

2.9.Arapça ve İbranice'nin Sami Diller ve Çalışmalarındaki Konumu

Arapça, eskiden Hami-Sami olarak bilinen ancak günümüzde Afro-Asyatik olarak isimlendirilen dil ailesinin¹¹⁷ Sami diller grubunun Batı Sami dillerinin Güney Batı kolunda yer alırken İbranice sözü edilen dil ailesi ve dil grubunun Kuzey Batı kolunda yer almaktadır.¹¹⁸ Söz konusu her iki dil aynı dil grubu içerisinde bulunup yapısal olarak birbirlerine benzemelerinin yanı sıra dillerin uygulama alanı açısından da çok fazla benzerlik göstermektedirler. Arapça ve İbranice, kutsal metinler aracılığıyla günümüze ulaşan klasik biçimleri ile günlük yaşamda kullanılan modern formları olmak üzere en az iki farklı varyanta sahiptir. Her iki dilin klasik biçimlerinin günümüzde günlük hayatta kullanılmaması, İbranice'nin İsrail İbranicesi ve Klasik İbranice olarak, Arapça'nın ise Klasik Arapça ve konuşma dili olarak ayrılmasını oldukça benzer kılmaktadır.¹¹⁹ Bunlara ek olarak Yahudilerin Arapların

¹¹⁷ J. Greenberg, *Languages of Africa*, Indiana University Press, Bloomington, 1963, s. 42.

¹¹⁸ G. Bergsträsser, *Sâmî Diller Tarihi*, Anka yayınları, İstanbul, 2006, 1. baskı, s. 15.

¹¹⁹ C. Hagege, *Dilbilimci ve Diller*, (Çev. Mehmet Rifat – Sema Rifat), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2023, 1. baskı, s. 12.

içinde yaşamalarının neticesinde belli oranda İbranice kelimeler içeren ama kökeni Arapça olan Yahudi Arapçası olarak isimlendirilen bir lehçe oluşmuştur.¹²⁰

İbranice, uzun çağlar boyunca din ve dini eğitim kurumlarındaki yerini korumuş, konuşma dili özelliğini kaybetmesinden sonra bile birçok metinde ve insanların dilinde var olmaya devam etmiştir.¹²¹ İbranice'nin konuşma dili olarak yeniden canlandırılması yönündeki ilk girişimler, Haskala (Yahudi Aydınlanması) hareketi öncülüğünde başlamıştır. Uzun bir dönem boyunca daha çok dinî ayinlerde ve edebî metinlerde kullanılan, günlük iletişim aracı olmaktan uzak kalan İbranice, XIX. yüzyılın sonlarına doğru Avrupa'da yükselen dil ıslahatı hareketlerinin etkisiyle köklü bir değişim sürecine adım atmıştır. XX. yüzyılda özellikle 1948 yılında kurulan İsrail'de sistemli bir şekilde yürütülen dil canlandırma çalışmaları neticesinde, İbranice sadece tarihî bir yazı dili veya sembolik bir kimlik unsuru olmaktan çıkarak, çağdaş hayatın tüm alanlarında aktif biçimde kullanılan canlı ve işlevsel bir iletişim aracına dönüşmüştür.¹²² Bu şekilde İbranice'nin yeniden konuşma dili olarak kullanılmaya başlaması ile günümüzde önemli bir konuma sahip olmuştur.

Tüm bu nedenler Arapça ve İbranice'nin yukarıda değindiğimiz Sami diller çalışmalarında özgün bir konumda olmasına sebep olmuştur. Her iki dil birçok konuda beraber değerlendirilmiş, yapılan dil karşılaştırmalarında bu iki dile öncelik verilmiştir. Ancak karşılaştırmalı dil çalışmalarında Sami diller içerisinde Arapça ve İbraniceye öncelik verilip Sami dillerden özellikle bu iki dilin seçilmesi, her zaman bu iki dilin Sami dilleri içindeki merkezî ve temsil gücü yüksek yapılar olmalarından değil, aynı zamanda bu çalışmaları yürüten dil bilimcilerin diğer Sami dillerine yeterince vakıf olmamalarından da kaynaklanabilir. Örneğin, Ur Shlonsky'nin Sami diller içerisinde İbranice ve Arapça'nın söz dizimsel yapıları üzerine yazdığı, *Clause Structure and Word Order in Hebrew and Arabic: An Essay in Comparative Semitic Syntax* (İbranice ve Arapçada Cümle Yapısı ve Kelime Dizimi: Karşılaştırmalı Bir Sâmi Diller Sentaksı İncelemesi) adlı eserinin giriş bölümünde, Güney Sami dilleri hakkında herhangi bir değerlendirme sunmamasının nedeninin bu dillere dair bir bilgiye sahip olmaması olduğunu açıkça belirtmesi, bu duruma açıklayıcı bir örnek olarak gösterilebilir.¹²³

¹²⁰ C. Hagege, a.g.e. s. 7.

¹²¹ C. Brockelman, *Fıkhū 'l-luġâti 's-Sâmiyye*, (Arapçaya çev: Ramađân “Abdu't-Tevvâb), Riyad Üniversitesi, Kahire, 1997, 1. baskı s. 19.

¹²² B. Aytac, “İbranice'nin Yeniden Doğuşu” *Dergi Park - Dil Dergisi*, 2008, S. 132, s. 25 – 35.

¹²³ U. Shlonsky, *Clause Structure and Word Order in Hebrew and Arabic: An Essay in Comparative Semitic Syntax*, Oxford University Press, New York, 1997, s. 1.

Her iki dilin karşılaştırmalı filolojik çalışmalar kapsamında değerlendirilmesinin yanı sıra, bu iki dil üzerine farklı konularda da çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan biri, bir önceki bölümde Orta Çağ'da Yahudilerin yaptığı çalışmaları tespit etme noktasında oldukça faydalandığımız Aharon Maman'dır. Maman'ın çalışması, Orta Çağ'da karşılaştırmalı Sami filolojisiyle ilgilenen İbrani dilcilerinin gramer anlayışına odaklanmaktadır. İbrani ve Arap dilcilerinin benzer dil adlandırmalarını kullanmaları (örneğin, *lisânu* 'l- 'arab, *kelâmu* 'l- 'arab, *luġatu* 'l- 'ibrâniyyîn) bu iki dil hakkındaki düşünsel paralellikleri ortaya koymaktadır.

Bu konuda bir diğer isim olan Alexander Harkavy (ö. 1939), 1891 tarihli çalışmasında, İbranice gramer eserlerinde Arapça dil bilgisi geleneğine yapılan göndermeleri metinler üzerinden incelemiştir. Örneğin, Saadia Gaon'un gramer kitabının başlığında *el-luġa* ve *faṣṭḥ* gibi terimlerin Arapçadaki kullanıma benzer şekilde yer almasına dikkat çeker. Ayrıca, Tevrat'ın *el-Ḳur'ân*, Musa'nın ise *er-Resûl* olarak anılması gibi örneklerle İbrani dilcilerinin Arapça dini ve dilsel terminolojiyi bilinçli şekilde benimsediklerini göstermektedir.¹²⁴

Yahudilerin Orta Çağ İslam toplumlarındaki çok dilli yaşantısına dikkat çeken Blau ise 1962 tarihli çalışmasında, Alman-Yahudi oryantalist, etnograf, tarihçi ve Arap dili uzmanı Shelomo Dov Goitein'in (ö. 1985) yaptığı araştırmaları değerlendirirken, İslam toplumlarında yaşayan Orta Çağ Yahudi topluluklarının dilsel pratiğinin İbranice, Orta Arapça ve Klasik Arapça'dan oluşan karmaşık bir "mozaik" oluşturduğunu vurgular. İbranice dini öğrenim ve şiir dili olarak yaşarken, Arapça ise, eğitim ve yazı dili olarak kullanılmıştır. Ayrıca, Blau'nun 1981'de ortaya koyduğu "geleneksel toplum" kavramı da dikkat çekicidir. Hem Orta Çağ Yahudi hem de Müslüman toplumlarını tanımlarken kullandığı bu terim, dinle iç içe geçmiş standart dil yapısına işaret eder. Blau, Yahudi toplumunda Kitâb-ı Mukaddes (ve Talmud) ile Arap toplumunda Kur'an arasında kurduğu paralellik üzerinden, kutsal metinlerle standart dilin merkezî rolüne dikkat çeker. Bu bağlamda, eski kutsal metinlerin standart dillerle olan yakın ilişkisi, hem İbranî hem de Arap dilcilerin dil ideolojilerinde önemli bir yer tutmaktadır.¹²⁵ Dil ideolojisi bağlamında yapılan en önemli çalışmalardan biri de, Abbâsi dönemi İbrani ve Arap gramerlerini standart dil ideolojisi¹²⁶ bağlamında değerlendiren *The Standard Language*

¹²⁴ B. P. Kantor, *The Standard Language Ideology of the Hebrew and Arabic Grammarian of the 'Abbasid Period*, Open Book Publishers, (<https://doi.org/10.11647/OBP.0382>), UK, 2023, s. 11.

¹²⁵ B.P. Kantor, a.g.e. s. 12, 13.

¹²⁶ Dil ideolojisi, bir milletin veya topluluğun başta kendi dilleri olmak üzere diğer dillere yönelik inanç ve tutum ve bakış açılarını ifade eder. Standart dil ideolojisi ise bir dilin, onlar tarafından "ideal" olarak tanımlanan formunun diğer varyasyonlardan üstün olduğu inancına dayanır. Bu yaklaşım, dilin kültürel miras olarak

Ideology of the Hebrew and Arabic Grammarians of the 'Abbasid Period (Abbâsî Dönemi İbrani ve Arap Gramercilerinin Standart Dil İdeolojisi) adlı kitabın yazarı olan Benjamin Kantor'dur.

Dil ideolojisi bağlamında bu konuyu ele alan diğer iki kişi de Drory ve Tobi'dir ancak bunlar sadece dil ideolojisi ve dil etkileşimlerini incelemeyip, her iki dili aynı zamanda edebi türler ve kültürel formlar açısından karşılaştırmalı biçimde ele almaktadır. Drory, Yahudi kültürünün Arap edebi geleneklerinden bazılarını benimsediğini ve dönüştürdüğünü göstererek, özellikle *makâme* türü gibi klasik Arap edebiyatına özgü formların Yahudi edebiyatında nasıl yer bulduğunu ortaya koyar. Drory'nin dikkat çektiği bir diğer önemli husus, her iki kültürde de merkezî bir kutsal metnin etrafında şekillenen bir kanonik metin geleneğinin varlığıdır. Yahudilikte Tevrat, İslam'da ise Kur'an, bu iki toplumda sadece dini değil, aynı zamanda dilsel ve edebi normların kaynağı olarak işlev görmüştür. Drory, bu yapının özellikle Arap dilciliği üzerinden Yahudi geleneğine, önce Karailer aracılığıyla, ardından Saadia Gaon'un çalışmalarıyla taşındığını ifade eder; ayrıca, Yahudi ve Müslüman toplumlarda görülen diglossik dil kullanımı biçimine de dikkat çeker. Her iki toplumda klasik dil (Klasik İbranice veya Klasik Arapça), törensel ve yüksek edebi bağlamlarda kullanılırken, günlük iletişimde Judeo-Arapça veya halk Arapçası gibi daha sade formlar tercih edilmiştir. Drory'nin üzerinde durduğu bir diğer temel mesele, dilsel safiyet arayışının iki gelenekte nasıl benzer biçimlerde ifade bulunduğu. Arap dilciliğinde "çöldeki bedevilerden dil örneği toplama" motifiyle kendini gösteren bu yaklaşım, İbrani gramer geleneğinde Tiberiyeli Yahudilerin konuşma biçimlerine yönelme şeklinde tezahür etmiştir. Bu durum, yalnızca tematik bir benzerlik değil, daha geniş bir dil ideolojisinin, yani 'saf' ve otantik dilin korunması fikrinin, Arap modelinden Yahudi kültürel sistemine taşınması olarak değerlendirilir. Tobi ise bu çerçeveyi şiir geleneği üzerinden detaylandırır. Orta Çağ İbranî ve Arap şiirleri arasındaki ilişkiye odaklanan çalışmasında, özellikle Saadia Gaon'un, Tevrat ve paytımlerin (Yahudi şiiri) diliyle, Kur'an ve klasik Arap şiiri arasında kurduğu paralellikleri ön plana çıkarır. Tobi'ye göre, Sa'adia'nın Kitâbî İbraniceyi

korunması gerektiği, gramer kurallarıyla sabitlenmesi ve eğitim yoluyla korunup gelecek nesillere aktarılması gerektiği fikrini içerir. Dil araştırmacıları, dillerini standartlaştırırken aynı zamanda onları bir kimlik ve kültürel süreklilik aracı olarak konumlandırmışlardır. Bu konuda daha fazla bilgi için bkz: B. P. Kantor, *The Standard Language Ideology of the Hebrew and Arabic Grammarian of the 'Abbasid Period*, Open Book Publishers, (<https://doi.org/10.11647/OBP.0382>), UK, 2023, s. 18 – 37.

yeniden canlandırma yönündeki çabası, hem ulusal hem de dini bir motivasyon taşımakta ve bu yönüyle dil ideolojisinin biçimlenmesinde belirleyici olmaktadır.¹²⁷

Bu iki dilin merkezi bir konumda tutulup beraber değerlendirildiği alanlardan bir başkası da çeviribilimdir; buna örnek olarak Meryem Cemâleddîn Fevzî'nin yazdığı *et-Tercemetu't-tatbîkiyye beyne'l-'Arabiyye ve'l-'İbriyye: Kıssatu "Beyt Hännân" Nemûzecen* (Uygulamalı Arapça-İbranice Çeviri: "Beyt Hännân" Hikâyesi Örneği) adlı eser verilebilir. Bu eser, Arapça ile İbranice arasında yapılan uygulamalı çeviriyi "بيت حنان" (Beyt Hännân) adlı modern bir hikâyesi örnekliğinde ele alır.¹²⁸

Karşılaştırmalı dil çalışmalarının yanı sıra yukarıda zikrettiğimiz konularda yapılan dil araştırmalarında Arapça ve İbranice'nin merkezi bir konuma sahip olması, bu iki dilin Sami diller çalışmalarındaki özgün konumunu gözler önüne serer.

¹²⁷ B.P. Kantor, a.g.e. s. 13 – 16.

¹²⁸ M. C. Fevzi, *et-Tercemetu't-tatbîkiyye beyne'l-'Arabiyye ve'l-'İbriyye: Kıssatu "Beyt Hännân" Nemûzecen*, İbda', Kahire, 2017.

III. BÖLÜM

AVRUPA'DAKİ YAKLAŞIMLAR

Orta Doğu dilleri üzerine yapılan dil bilimsel çalışmalarda şarkiyatçıların önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Corcî Zeydân, Arap dili ve edebiyatının yeniden canlanmasını büyük ölçüde Avrupalıların bu alana olan ilgisinin artmasına bağlamaktadır. Ona göre, bu ilgi yeni bir olgu değildir; aksine, Avrupa Rönesansı'ndan önce, matematik ve doğa bilimlerinin Avrupa'ya aktarılması süreciyle birlikte Doğu dilleri ve edebiyatlarına yönelik araştırmaların başlamasının doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.¹²⁹ Özellikle oryantalistlerin Arapça ve İbranice üzerine yaptığı çalışmalar incelendiğinde, en önemli katkılarından birinin, yukarıda değindiğimiz dil bilimsel tipoloji bağlamında gerçekleştirdikleri araştırmalar olduğu görülmektedir; bu çalışmalar sayesinde Arapça ve İbranice'nin ait olduğu dil ailesi belirlenmiş ve bu dillerin modern karşılaştırmalı filoloji çerçevesinde incelenmesine yönelik temeller atılmıştır. Günümüzde de bu alandaki yöntem ve yaklaşımlar büyük ölçüde onların ortaya koyduğu çerçeveye dayanmaktadır. Avrupalı oryantalistlerin bu çalışmalarında, Arapça ve İbranice'nin özel bir konumda olduğunu bir önceki bölümde açıkladık. Dil çalışmalarındaki konumuna ilaveten, bu iki dile zaman zaman diğer dillerden farklı bir bakış açısı ile yaklaşıldığı ve belirli ön kabuller çerçevesinde değerlendirildiği de gözlemlenmektedir.

3.1. SCHLEGELCİ YAKLAŞIM

XVIII. ve XIX. yüzyıl Almanya'sının en önemli düşünür ve yazarlarından biri olan Friedrich von Schlegel, (1772-1829) "Oryantal Rönesans" akımının önde gelen temsilcilerinden biridir. Avrupa ve Hint felsefesi, dini ve kültürel yapıları arasındaki benzerlikleri araştırmış ve Hindistan'ı Avrupa ruhaniyetinin kaynağı olarak değerlendirmiştir. Dil bilimsel kanıtlarla bu görüşünü destekleyen Schlegel, bu doğrultuda dil bilime büyük bir ilgi duymuş ve önemli bilimsel katkılarda bulunmuştur. Özellikle diller arasındaki akrabalık kavramını geliştirerek, karşılaştırmalı dil bilimin temelini atan ilk düşünürlerden biri olmuştur.¹³⁰

¹²⁹ C. Zeydân, *Târîhu Âdâbi'l-luğati'l-'Arabiyye*. Hindâvi Li'ta'alîm ve's-Şekâfe, Kahire, 2013, s. 1341.

¹³⁰ L. Krysh-top, *Schlegel and the Beginning of Comparative Linguistics in Europe*, Advances in Social Science, Education and Humanities Research, Atlantis Pres, ICCSSH, 2019, c. 329, s. 995.

Yaptığı çalışmalar ile Alman Romantizminin öncülerinden olan Schlegel edebiyatın bir bütün olduğunu savunarak karşılaştırmalı edebiyat alanında oldukça bütünleştirici bir tutum sergilemiş ve bu alanın gelişmesinde çok fazla katkı sağlasa da¹³¹ dil biliminde tam tersine, bazı dilleri dışlayıcı ve aşağılayıcı bir yaklaşıma sahiptir. Schlegel Hint-Avrupa dillerini çok farklı bir konumda değerlendirerek diğer dillerle olması muhtemel benzerlikleri reddeder. Bu noktada William Jones'un, dilleri üç temel aileye —Hint, Arap ve Tatar dilleri— indirgemeye çalışmasını eleştirerek Hint dilleri ile Sami dilleri arasındaki benzerlik iddiasına karşı çıkar. William Jones'un Arapça ile Hintçenin tamamen farklı olduğunu açıkça ortaya koymasına rağmen, sonunda her şeyi tek bir ortak kökene dayandırma eğiliminde olduğunu dile getirip bu tür genellemelerin bilimsel araştırmaların güvenilirliğini zedeleyebileceğini dile getirmiştir.¹³²

Schlegel, dilleri çekimli ve çekimsiz olarak ikiye ayırarak çekimli dilleri soylu; çekimsiz dilleri ise soylu dillere kıyasla mükemmel olamayan diller olarak ayırmıştır. Çekimli dillerin kökenini “uhrevî”, diğer dillerin kökenini ise “hayvansal” olarak nitelemiştir. Bu bağlamda Hint dillerini soylu – çekimli diller olarak niteleyerek sadece bu dillerin yüksek – evrensel bir düşünce oluşturabileceğini savunur.¹³³ Schlegel bu konuda Hint dilini şu şekilde över: *“Gerçekten de, Hint dili neredeyse tamamen felsefi, hatta daha doğrusu dini bir terminolojiye sahiptir. Belki de Yunanca bile istisna tutulmaksızın hiçbir dil, Hint dili kadar felsefi açıdan net ve kesin tanımlanmış değildir.”*¹³⁴

Schlegel, Arapça ve İbraniceyi oluşturduğu ikinci kategoride yani “hayvansal” diller sınıfında görür ancak bu kategoride en yüksek noktada olduklarını öne sürer. Söz konusu iki dilin konumunu şu şekilde dile getirir: *“Arapça ve İbranice dillerinin yüce gücünü ve enerjisini kim inkâr edebilir? Gerçekten de, yapı ve gelişim açısından kendilerine özgü dallarının en yüksek noktasında dururlar; ancak bu dallara olan bağılıkları, bazı durumlarda diğer dil aileleriyle benzeşim kurmalarını engelleyecek kadar katı değildir. Yine de, dilin en bilgili araştırmacıları, bu tür benzerlik noktalarının, daha sonraki bir dönemde kaba ve orijinal köke keyfi olarak eklenmiş olabileceği görüşündedir.”*¹³⁵ Görüldüğü gibi Arapça ve İbraniceyi aynı konumda görüp bu dillere diğer dillerden farklı bir bakış açısıyla bakmaya çalışmıştır.

¹³¹ G. Aytaç, *Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi*, Doğu Batı yayınları, Ankara, 2021, 3. baskı, s. 12, 29.

¹³² F. V. Schlegel, *Ueber die Sprache und Weisheit der Indier*, Mohr und Zimmer, Heidelberg, 1808, c. 1, s 85.

¹³³ M. Bernal, *Kara Atena*, (çev. Özcan Buse), Kaynak yayınları, İstanbul, 1998, 1. baskı, s. 331.

¹³⁴ F. V. Schlegel, 1808, c. 1, s 68.

¹³⁵ H. G. Bohn, *The Aesthetic Miscellaneous Works of Frederic Von Schlegel*, (İngilizceye çev. E. J. Millington), York Street, Covent Garden Publisher, Londra, 1849, s. 451.

Ayrıca Arapçayı ve İbraniceyi Hint-Avrupa dilleriyle karşılaştırarak kültürel gelişimin zirvesine ulaşmış diller olarak belirtir, ancak bu dillerin Hint-Avrupa dillerinin aksine bu zirveye yalnızca dışsal etkilerle ulaşmış olduklarını iddia eder.¹³⁶ Bazen de bu iki dili “uhrevî” ve “hayvansal” dillerin melezi olarak tanımlamış ancak yine de bu daha aşağı bir kategoride oldukları noktasında kalmıştır.¹³⁷

Schlegel, bazı araştırmacılar tarafından dil çalışmalarını ırk temelli yorumlara doğru yönlendiren ilk isimlerden biri olarak değerlendirilir. Her ne kadar Jones’un dillerin kökenleri ve yapıları arasındaki benzerliklere dair ortaya koyduğu genel tespitleri daha ayrıntılı biçimde ele alarak bazı yararlı sözcük ve yapı karşılaştırmaları sunsa da, Schlegel’in monografisinin önemli bir bölümü bilimsel bir analizden ziyade ideolojik bir yaklaşım etrafında şekillenmektedir. Bu bağlamda yukarıda bahsedilen iddialar, güçlü ve sistematik gözlemlere dayanmaktan uzak olup yeterli ampirik kanıtla desteklenmemiş ve temelsizdir.¹³⁸ Schlegel, dillerin yapısını incelerken, sözcüklerde kullanılan eklerin dıştan eklenmesiyle (yani sonradan eklenen takılarla) gerçekleşen çekimler ile kelimenin kökünde içeriden bir değişiklik yapılarak gerçekleşen çekimler arasında kesin bir ayrım olduğunu savunuyordu. Ona göre, sözcüğün kökü organik ve bütünlük bir yapı taşıdığı için, iç değişime uğraması doğrudan dilin yapısına içkin bir özelliktir. Ancak Sami dillerinin tam da bu iç değişim prensibine sahip olması, Hint-Avrupa dillerinin üstünlüğünü iddia edenler için büyük bir sorun teşkil ediyordu. Çünkü Sami dillerinde kök, harflerin belirli kalıplarla değişmesi sonucu türevleniyor ve bu durum, Schlegel’in benimsediği “üstünlük” ölçütlerine uyuyordu. Dahası, “kök” kavramının kendisi bile İbranice dil bilgisinden alınmıştı. Bu çelişki nedeniyle, Schlegel’den sonra gelen dil bilimciler, Sami dillerinin de Hint-Avrupa dilleriyle birlikte gelişmiş ve yüksek bir dil kategorisine yerleştirilmesi gerektiğini kabul etmek zorunda kalmışlardır.¹³⁹ Bu durum, dil bilimsel sınıflandırmalarda ve dillerin evrimsel hiyerarşisini belirleme çabalarında önemli bir değişime yol açmıştır.

Schlegel’in görüşüne uyan birçok dil bilimci olmuştur; özellikle İngiliz ve Fransız dil bilimciler, Hint-Avrupa dillerinin üstünlüğünü kabul etmişlerdi. Alman dil bilimciler de Schlegel’in paradigmasını benimsemişlerdi, bu dil bilimcilerden biri Bask ve Malay-Polinezya dil biliminin temellerini atan Wilhelm von Humboldt’dur. O, İbraniceyi ilkel bir dil olarak

¹³⁶ H. H. Hock, *Trends in Linguistics Studies and Monographs*, Language in Time and Space A Festschrift for Werner Winter on the Occasion of his 80th Birthday, Mouton de Gruyter, Berlin • New York, 2003, , s. 167.

¹³⁷ M. Bernal, 1998, s. 332.

¹³⁸ H. H. Hock, 2003, s. 167.

¹³⁹ M. Bernal, 1998, s. 332.

görüp bu dilin öğretilmesindeki tek nedenin bu ilkelik olduğunu savunmuştur.¹⁴⁰ Humboldt, dillerin gelişimini belirli aşamalardan geçen bir süreç olarak değerlendirme eğilimindeydi. Ona göre, diller eklemeli (agglutinative) ve bükümlü (fusional) yapılar arasında, genel olarak çekimli (inflectional) sistemler doğrultusunda evrimleşen bir süreç içindedir. Bu yaklaşımı, dillerin yalnızca farklı yapılara sahip olduğu fikrinden çok, belirli bir gelişim çizgisi takip ettiği düşüncesine dayanıyordu. Humboldt, dillerin yapısal farklılıklarını değerlendirirken, özellikle takılı veya birleşken diller ile çekimli diller arasında kesin bir ayrım yapıyordu. Ona göre, takılı veya birleşken dillerde sözcükler, dışarıdan ekler eklenerek ya da kelimelerin birleştirilmesiyle türetilirken, çekimli dillerde kökler iç değişime uğruyor ve daha esnek, gelişmiş bir yapı kazanıyordu. Bu nedenle, çekimli dillerin dilsel evrimin daha ileri bir aşamasını temsil ettiğini düşünüyordu.¹⁴¹ Bu görüş, dillerin hiyerarşik bir gelişim sürecine sahip olduğunu öne süren yaklaşımların temelini oluşturmuş ve XIX. yüzyıl dil biliminde uzun süre etkili olmuştur. Ancak günümüzde, dillerin evrimi konusunda daha tarafsız ve eşdeğer yaklaşımlar benimsenmekte, her dilin kendi yapısal özellikleri içinde değerlendirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Nitekim Martin Bernal geçmişte yaşamış, bu görüşe sahip dil bilimcileri “Romantik Dil Bilimciler” olarak isimlendirmiştir.¹⁴²

Bu konuda zikredebileceğimiz bir diğer isim ise Ernest Renan’dır, Renan’ı doğrudan Schlegel’in ekolüne dâhil edemezsek de, Schlegel’e çok yakın bir yaklaşıma sahiptir. Ernest Renan, özellikle Sami dilleri üzerine yaptığı araştırmalarla dikkat çeker, bu konuda, *Histoire générale et système comparé des langues sémitiques*¹⁴³ (Sami Dillerinin Genel Tarihi ve Karşılaştırmalı Sistemi) adlı kitabı yazmıştır. Onun metinlerini incelediğimizde, sadece filolojik bir çözümleme değil; aynı zamanda kültürel, tarihsel ve uygarlık bağlamında da değerlendirmelerle karşılaşırız. Renan’a göre, Sami dillerini incelemek, sadece dillerin yapısını değil, aynı zamanda bu dilleri konuşan toplumların tarih boyunca geçirdiği dönüşümleri anlamaya da yardımcı olur. Arapça, İbranice ve diğer Sami dilleri; zamanla geçirdikleri değişimler, yapısal sınırlılıkları ve gelişim biçimleriyle Renan’ın dikkatini çeken diller arasındadır. Renan, Hint-Avrupa dillerini "organik", Sami dillerini ise "inorganik" olarak tanımlar; bu ayrım, dillerin gelişim süreciyle ilgilidir. Ona göre Hint-Avrupa dilleri doğal bir evrim süreci izlerken, Sami dilleri daha katı ve sınırlı yapılar sergiler. Bu noktada Renan ile ilgili en fazla göze çarpan nokta, yaptığı çalışmalarda Arapça ve İbranice başta olmak üzere

¹⁴⁰ M. Bernal, 1998, s. 473.

¹⁴¹ M. Bernal, 1998, s. 333.

¹⁴² M. Bernal, 1998, s. 330.

¹⁴³ E. Renan, *Histoire générale et système comparé des langues Sémitiques*, Calmann Lévy, Paris, 1878.

diğer Sami dilleri aşağılayan bir tutum içerisine girmiş olmasıdır. Söz konusu diller hakkında verdiği örnekler o dili konuşanların barbarlığına ve medeniyetsizliğine işaret edecek niteliktedir.¹⁴⁴

3.2. Karşılaştırmalı Dil Bilim Bağlamında Benimsenen Yaklaşım

Günümüzde kabul gören haliyle Sami dil grubunun tespitine doğru atılan ilk adım Arapça ve İbranice'nin karşılaştırılması olmuştur. Bu noktada ilk defa XVIII. yüzyılda Hollanda'lı dil bilimci Hendrik Albert Schultens, Arapça ve İbraniceyi karşılaştırmıştır. Ondan sonra gelen Ewald ve Olshausen, İbranice üzerine eserler yazarken Arapçayı karşılaştırma aracı olarak kullandılar.¹⁴⁵ XVIII. yüzyılın sonlarında Alman tarihçi ve eğitimci August Ludwig von Schlözer İbraniler, Aramiler, Araplar ve Habeşlilerin dillerinin benzerliğini keşfettikten sonra onlara Sami ismini verdi, bu ismi Tevrat'tan esinlenerek vermişti¹⁴⁶ çünkü Milletler Tablosu'nda (Tevrat'ta) İbraniler, Aramiler ve Araplar Nuh'un oğlu Sam'dan türetilmektedir.¹⁴⁷ Bu şekilde günümüz Sami dil grubunun, bu isimle ilk hali ortaya çıkmış oldu. XIX. yüzyılın sonuna gelindiğinde, Sami dil grubu artık bir dil ailesi olarak kabul görmüş ve üzerine yoğun çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Alman oryantalist Theodor Nöldeke bu konuda Sami dillerin tarihini ele alan çalışmalar yapmış, Arapça ve İbranicede uygulanan karşılaştırmaları Süryaniceye uygulamaya çalışmıştır. Bu konuda yazdığı *Compendious Syriac Grammar* (Süryanice Dil Bilgisi Özeti) adlı kitabının girişinde Süryanice'nin diğer Semitik dillerle olan ortak özelliklerine sıkça değindiğini gözlemliyoruz. Bu yapılan karşılaştırmaların İbranice ve Arapça ile bağlantılı karşılaştırmalar olduğunu görebiliyoruz.¹⁴⁸ Bu dönemde bu çalışmaların oluşmasına katkı sunan eserlerden biri de, yazarı her ne kadar yukarıda belirttiğimiz gibi Arapça ve İbranice başta olmak üzere Sami dilleri konuşan halklara karşı ırkçı bir tutum içerisinde olsa da, Ernest Renan'ın 1878'de yayımladığı *Histoire générale et système comparé des langues*

¹⁴⁴ E. Said, *Oryantalizm*, (Türkçeye çev. Nezih Uzel), İrfan Yayıncılık, İstanbul, 1998, 4. baskı, s. 203, 204.

¹⁴⁵ C. Brockelmann, *Fıkhul-luğātī's-Sâmiyye*, (Arapçaya Çev: Ramazan Abdu't-Tevvâb), Câmîe'tu'r-Riyad, , Riyad, 1977, 1. baskı, s. 6.

¹⁴⁶ C. Brockelmann, *Semitische Sprachwissenschaft*, G. J. Göschen Verlagshandlung G. m. B. H. Berlin, 1916, s. 15.

¹⁴⁷ Yaratılış bölümü – 10.

¹⁴⁸ T. Nöldeke, *Compendious Syriac Grammar*, .İngilizce Çeviren James A. Crichton, London, 1904, Introduction

*sémitiques*¹⁴⁹ (Sami Dillerinin Genel Tarihi ve Karşılaştırmalı Sistemi) oldu. Ardından, 1890'da William Wright *Lectures on the Comparative Grammar of the Semitic Languages*¹⁵⁰ (Semitik Dillerin Karşılaştırmalı Dil Bilgisi Üzerine Dersler) adlı kitabı, Lagarde ve Barth “Semitik Dillerde İsim Yapıları Üzerine İncelemeler’i,” Lundberg ise “Semitik Dillerin Karşılaştırmalı Dil Bilgisi’ni” kaleme aldı. 1898'de ise Zimmern, aynı başlığı taşıyan “Semitik Dillerin Karşılaştırmalı Dil Bilgisi” adlı bir çalışma yayımladı.¹⁵¹

XIX. yüzyıl boyunca yapılan bu çalışmalar, Sami dil grubunun tespiti ile sonuçlanmış ve çok fazla yol kat etmiştir; ancak aynı yüzyıl içerisinde Hint-Avrupa dil ailesi üzerine yapılan çalışmalara kıyasla oldukça zayıf kalmış ve daha çok bu dillerin tarihine odaklanan çalışmalar olmuştur. William Wright yukarıda zikrettiğimiz kitabında bu durumu şu şekilde açıklıyor: “Benim için asıl önemli olan, sunabildiğim şeyin yalnızca sınırlı bir taslaktan ibaret olması nedeniyle özür dilemektir. Ne büyük keşifler duyurabiliyorum ne de yeni yasalar ortaya koyabiliyorum. Araştırma alanımız oldukça sınırlıdır. Hindistan’ın en uzak köşelerinden İrlanda kıyılarına, İzlanda sahillerinden Yunan adalarına uzanan geniş bir alanı kapsamak yerine, neredeyse yalnızca Batı Asya’nın küçük bir bölgesiyle yetinmek zorundayız. Konumumuz, bir Hint-Avrupa dil bilimcisinden ziyade, bir Cermen veya Roman dilleri uzmanının durumu ile daha çok benzerlik göstermektedir.”¹⁵²

Günümüzde sahip olduğumuz derinlikte ilk çalışmayı ise XX. yüzyılın başında Carl Brockelmann yapmıştır. Nitekim Brockelmann’ın Sami diller üzerine yaptığı çalışmalar hem tarihsel bağlamda bu dillerin doğuşu ve gelişimi ele alırken hem de doğrudan bu dillerin yapısal özelliklerini ele almaktadır.¹⁵³ Brockelmann 1906 yılında *Semitische Sprachwissenschaft*¹⁵⁴ (Sami Filolojisi) adında özet mahiyetinde bir kitap yayımladı. 1908 yılında ise 2 ciltlik *Grundriss der vergleichenden Grammatik der semitischen Sprachen*¹⁵⁵ (Sami Dillerinin Karşılaştırmalı Gramerinin Ana Hatları) adlı kitabı yayımlayarak bu konuda, o zamana kadarki en geniş kapsamlı çalışmayı yapmış oldu. Brockelmann’dan sonra gelen herkes onun çalışmalarına bağlı kalmıştır. Brockelmann’ın takipçisi olması bağlamında örnek olarak

¹⁴⁹ E. Renan, *Histoire générale et système comparé des langues Sémitiques*, Calmann Lévy, Paris, 1878.

¹⁵⁰ W. Wright, *Lectures on the Comparative Grammar of the Semitic Languages*, Cambridge University Press, 1890, Cambridge.

¹⁵¹ C. Brockelmann, 1977, s. 6.

¹⁵² W. Wright, 1890, s. 1.

¹⁵³ A. A. Vâfi, *Fıkhü'l-Luğa*, Nehdetu Mısır, Kahire, 2004, 3. baskı, s. 7.

¹⁵⁴ C. Brockelmann, *Semitische Sprachwissenschaft*, G. J. Göschen Verlagshandlung G. m. B. H. Berlin, 1916.

¹⁵⁵ C. Brockelmann, *Grundriss der vergleichenden Grammatik der semitischen Sprachen*, Verlag von Reuther & Reichard, Berlin, 1908.

çalışmaları ile beraber önemli bir konumda olan, 1928 yılında *Einführung in die semitischen Sprachen* (Sami Dillerine Giriş) adlı kitabı yazan Bergsträsser verilebilir. Bergsträsser eski Mısır Üniversitesi'nde Arapçayı Sami dilleriyle karşılaştırarak dil bilgisel gelişim üzerine dersler vermiştir. Bu dersler 1929 yılında *Dil Bilgisel Gelişim* adıyla Ramazan Abdu't-Tevvâb tarafından yayımlanmıştır.¹⁵⁶ Ayrıca I. Dünya savaşı yıllarından 1918 yılına kadar, mütercimi Avram Galanti'nin de yardımıyla İstanbul'da Darülfunun'da Sami diller üzerine dersler vermiştir.¹⁵⁷ Bergsträsser gibi bu konuda çalışma yapanlar genellikle Brockelmann'ı referans almıştır.

Bu yapılan karşılaştırma ile başlayan süreçte gerçekleşen en önemli gelişme, başta Arapça ve İbranice olmak üzere Sami dillerine bilimsel bir bakış açısı ile yaklaşılmaya başlanmasıdır. Nitekim bu çalışmalardan önce Yahudiliğe eğilimli din adamları İbraniceyi tüm dillerin atası olarak nitelendiriyordu,¹⁵⁸ bunun sebebi Tevrat'ın Yaratılış bölümünde dillerin kökeni ile ilgili ayetleri günümüzde konuşulan dillerden birinin tüm dillerin aslı olacağına dair kanıt olarak sunmalarıydı. Kutsal Kitap'a göre başlangıçta bütün insanlar tek bir dili konuşmaktaydı; ancak Tanrı, insanların birlikte bir kule inşa etmelerine engel olmak için dillerini karıştırarak onları dünyanın dört bir yanına dağıtmıştır (Yaratılış 11:1–9).¹⁵⁹ XVI. yüzyılda Avrupa'da bu anlatıda, diller dağılmadan önce var olan ilk ve tek dilin İbranice olduğu savunuluyordu.¹⁶⁰ XVII. yüzyılın başında E. Guichard ise İbraniceyi bütün dillerin atası olarak görüp bunu yazı sistemi ile temellendirmeye çalışmıştı.¹⁶¹ İbranice'nin bütün dillerin kaynağı ve ilk dil olduğu fikri etrafında şekillenen görüşlerle birlikte, bazı araştırmacılar yalnızca İbraniceyi değil, onunla akraba olduğu kabul edilen Arapçayı da zaman zaman kutsal ve üstün bir dil kategorisine yerleştirme eğilimi göstermişlerdir. Bu yaklaşımda diller yalnızca tarihsel ve yapısal birer sistem olarak değil, aynı zamanda teolojik ve ideolojik bir çerçeve içinde değerlendirilmiştir. Özellikle XVII. yüzyılda İsviçreli dil bilimci ve teolog Johann Heinrich Hottinger, hocası Johannes Buxtorf the Younger ile birlikte, İbranice'nin ilahi bir kaynaktan geldiğini, bu nedenle diğer diller gibi zaman içinde değişime uğramayan, sabit ve bozulmamış bir yapıya sahip olduğunu ileri sürmüştür. Bu görüş, o dönemde dilin kökenine dair yapılan tartışmalarda önemli bir yer tutmuş ve İbraniceye özel bir statü atfeden anlayışın güçlenmesine

¹⁵⁶ C. Brockelman, 1977, s. 7.

¹⁵⁷ Türkiye ve Elsin-i Sâmîye, Avram Galanti (1873-1961), (Latin alfabesine aktaran: Doç. Dr. Ömer İshakoğlu), Dârülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası, Sayı 6, 1917, s. 567-680.

¹⁵⁸ D. L. O'leary, 1923, s. 1.

¹⁵⁹ Yaratılış 11, Babil Kulesi.

¹⁶⁰ L. J. Calvi, *Harbu'l-Luğât ve's-Siyâsati'l-Luğaviyye*, (Arapçaya çeviren: Hasan Hamza), Munazzamatu'l-'Arabiyye li't-Terceme, Beyrut, 2018, 1. baskı, s. 65, 66.

¹⁶¹ J. Perrot, 2006, s. 15.

katkıda bulunmuştur. Bu bağlamda İbranice ve Yunancayı “fontes puri” (saf kaynaklar) olarak değerlendirmişlerdir. İlginç bir şekilde bu yüzyılda Eski Ahit araştırmalarında Arapçanın, İbranice için destekleyici bir araç olarak kullanımı dikkat çeker. Bu bağlamda Albert Schultens, Arapçayı ve özellikle Arap şiirini, İbranicenin uğradığı dağılmaya karşı saflık, istikrar ve filolojik kesinlik kaynağı olarak görmüştür. Arapçanın, İbranice metinlerin özgün ve hakiki anlamlarını açığa çıkarabilecek dilsel bir arşiv işlevi gördüğü fikri ön plana çıkar. Schultens, bu yaklaşımla geleneksel olarak Avrupa’da İbranice lehine olan Arapça-İbranice hiyerarşisini tersine çevirerek Arapçayı adeta Cennet’te konuşulan ilk dil olarak konumlandırmıştır.¹⁶² Ancak XVIII. yüzyıldan itibaren gelişen söz konusu çalışmalar sayesinde İbranice ve Arapçaya dil bilimsel bakış açıdan objektif bir yaklaşım benimsenmeye başlanmıştır. Ayrıca karşılaştırmalı yöntem ile Sami dil grubu içerisinde yapılan çalışmalarda, Ernest Renan’ı istisna olarak alırsak, bir önceki başlıkta açıkladığımız ideolojik yaklaşıma benzer bir tutum göremiyoruz. Bu bağlamda, bu konudaki otoriter isim olan Carl Brockelmann’ı örnek olarak gösterebiliriz.

Brockelmann, *Semitische Sprachwissenschaft* adlı kitabında İbranice hakkında şunları söyler: “*Bugün Kenânî lehçeleri arasında sahip olduğumuz en önemli lehçe İsraili – İbranicedir. Bu lehçe ile ilgili en önemli kaynağımız, Fetih Çağına yani MÖ. iki bin yılına dayanan Hâkimler Kitabı’nın on beşinci bölümü olan Debora Kasidesi’dir. Peki, nasıl oldu da İsrail dilleri fetihlerden sonra Kenân topraklarında, bu toprakların eski yerli halkının dili ile tek bir dil haline geldi? Bu asimilasyonun mu yoksa bu dillerin birbirine olan yakınlığının bir sonucu mu? Bu konuda kesin bir cevaba ulaşmak mümkün değil.*”¹⁶³

Brockelmann, eserinde İbranicenin edebi kaynaklarına ilişkin olarak özellikle MÖ. VIII. yüzyıla tarihlenen Siloam Yazıtları’na dikkat çeker. Kudüs yakınlarında keşfedilen bu yazıtlar, İbranicenin erken dönem yazılı örnekleri arasında önemli bir yer tutmaktadır. Yazar, İbranicenin tarihsel lehçeleri arasındaki fonetik farklılıklara dair elimizdeki en somut kanıtın Hâkimler Kitabı 12:6’da kayıtlı olan “Şibbolet-Sibbolet” olayı olduğunu vurgular. İlgili pasaj şöyledir: “*O zaman ona, ‘Şibbolet de bakalım’ derlerdi. Adam ise ‘Sibbolet’ derdi, çünkü ‘Ş’ sesini doğru telaffuz edemezdi. Bunun üzerine onu yakalayıp Şeria Irmağı’nın geçitlerinde öldürürlerdi. O gün Efrayimliler’den kırk iki bin kişi öldürüldü.*”¹⁶⁴

¹⁶² J. Loop, *Johann Heinrich Hottinger Arabic and Islamic Studies in the Seventeenth Century*, Ocford University Press, Croydon, 2013, 1. baskı, s. 9, 10.

¹⁶³ C. Brockelmann, 1977, s. 18.

¹⁶⁴ Hâkimler 12:6.

Brockelmann bu ayetten hareketle iki önemli dil bilimsel sonuca ulaşır:

- Efrayim kabilesinin /ş/ fonemini /s/ olarak telaffuz ettiği
- Bu fonetik farklılığın o dönemde lehçeler arasındaki ayrımı belirlemede kullanıldığı.¹⁶⁵

İbranicenin süreç içinde konuşma dili özelliğini kaybetmesini ise şu şekilde açıklar:

*“Kenân topraklarında Yahudi yönetiminin sona ermesi, İbranice için zorlu bir dönemin başlangıcı oldu. Babil Sürgünü döneminde Yahudiler, dini kimliklerini koruma amacıyla İbraniceyi yaşatmaya çalıştılar. Ancak Helenistik Dönem'de Mısır ve diğer bölgelere yayılan Yahudiler, Grekçenin yaygınlaşmasıyla birlikte İbraniceyi günlük yaşamda kullanmayı giderek bıraktılar. Yahudi yurdunda kalanlar ise bölgede güçlü bir şekilde yayılan Aramiceyi benimsediler. İki dilin yakın akraba olması, bu geçişi kolaylaştırdı. Ancak İbranice tamamen kaybolmadı; dini metinlerde, ayinlerde ve eğitim kurumlarında varlığını sürdürdü. Yüzyıllar boyunca "ölü dil" statüsünde kabul edilen İbranice, yazılı kaynaklarda ve dini uygulamalarda korunmaya devam etti. Bu süreklilik, modern dönemde İbranicenin yeniden canlandırılmasına zemin hazırladı. Bugün İbranice, milyonlarca kişinin anadili olarak konuştuğu canlı bir dil haline gelmiş durumda...”*¹⁶⁶

Ayrıca, İbranicenin en çok etkilendiği dilin Aramice olduğunu belirtip özellikle edebi anlamda Talmud örneğinde olduğu gibi İbranicede çok sayıda Aramice kökenli kelime olduğunu söyler.¹⁶⁷

Brockelmann aynı kitapta Arapçayı ise şu şekilde tanımlıyor *“Araplar, medeniyet topraklarına, Sami göç dalgalarının son dalgası olarak gelip dillerini neredeyse tüm Sami halklara miras olarak bıraktı. Arapça, Habeşçe ile beraber Güney Batı Sami dilleri olarak, Kenân lehçeleri ve Aramice ise Kuzey Batı Sami dilleri olarak sınıflandırılır. Güney Batı Sami dilleri, Kuzey Batı dillerinden, bu dillerin öz seslerini, özellikle boğaz harflerini ve fiillerdeki kalıp sistemini korumaları ile ayrılırlar. Bu şekilde bu diller, manayı fiiller ile ifade etme konusunda büyük bir güç kazanmıştır...”*¹⁶⁸

¹⁶⁵ C. Brockelmann, 1977, s. 18.

¹⁶⁶ C. Brockelmann, 1977, s. 19.

¹⁶⁷ C. Brockelmann, 1977, s. 19.

¹⁶⁸ C. Brockelmann, 1977, s. 18.

Brockelmann, Arap Yarımadası'nın dilsel coğrafyasını incelerken bölgenin kuzey-güney ayrımını Kuzey Arapçası ve Güney Arapçası olarak iki temel lehçe grubuna dayandırır. Ona göre, Kuzey Arapçası nispeten geç bir dönemde medeniyet sahnesine çıkmış olsa da kısa sürede önemli bir saygınlık dili haline gelmiştir. Ancak yazar, Kuzey Arapların Hz. Muhammed'in gelişine kadar tamamen medeniyetten yoksun bedeviler olduğu yönündeki yaygın kanaati reddeder. Brockelmann, Roma ve İran medeniyetlerinin etkisi altında gelişen Arami kültürünün Kuzey Arabistan'da varlığını sürdürdüğünü ve bu durumun Arapçadaki medeniyetle ilgili kavramların çoğunun Aramice kökenli olmasıyla sonuçlandığını savunur. Arapçanın erken dönem kaynaklarına ilişkin olarak Brockelmann, MS. 328 tarihli Nemare yazıtları, MS. 512/513 tarihli Zebed yazıtları (Halep yakınları) ve MS. 568 tarihli Havran yazıtlarını (Güney Şam) örnek gösterir. Özellikle Havran yazıtlarının çok dilli karakterine dikkat çeker; birinci yazıtta Arapça, Süryanice ve Grekçe, ikinci yazıtta ise Arapça ve Grekçe metinlerin bir arada bulunduğunu belirtir.

Brockelmann, İslam öncesi Arapların Arapçayı yüceltmelerini şu şekilde analiz eder: Yazı kültüründen ziyade sözlü geleneğin hâkim olduğu bu toplumda, şiir sanatı olağanüstü bir gelişme göstermiştir. Ancak bu şiir geleneğine yalnızca Fırat bölgesi, Hicaz'ın orta kesimleri ve Necd çevresindeki Araplar aktif olarak katılmış, Suriye'de yaşayan ve Roma hâkimiyeti altındaki Araplar ise daha çok dinleyici konumunda kalmıştır. Brockelmann, kelime dağarcığının sınırlarını zorlayan bu şiir dilinin kendine has üslubuyla diğer Sami dillerinden ayrıldığını vurgular. Arapçanın duyguları ifade etmedeki bu başarısını, İslam öncesi Arapların sahip oldukları dile duydukları gururun haklı temeli olarak değerlendirir.

Brockelmann, İslamiyet'in doğuşuyla birlikte Kur'an'ın dili olan Mekke lehçesinin benzeri görülmemiş bir hızla yayıldığını ve kısa sürede Orta Doğu'nun lingua franca'sı haline geldiğini belirtir. Bu süreçte, İslam öncesi dönemde var olan pek çok yerel lehçenin kaybolduğunu ifade eder. Günümüzde bu lehçeler hakkındaki bilgilerimizin, erken dönem Arap gramercilerinin yorumları ve İbn Haldûn'un aktardığı şarkı metinleriyle sınırlı olduğunu vurgular. Modern Arap lehçelerine ilişkin olarak ise Brockelmann, sistematik çalışmaların ancak XIX. yüzyılda Avrupalı dil bilimciler tarafından başlatıldığını kaydeder. Yazar, günümüz terminolojisinden farklı olmakla birlikte, beş ana lehçe grubundan söz eder: Arap Yarımadası, Mezopotamya, Suriye, Mısır ve Kuzey Batı Afrika lehçeleri.¹⁶⁹

¹⁶⁹ C. Brockelmann, 1977, s. 27, 28, 29, 30.

Bu konudaki otoritesiyle bilinen Carl Brockelmann'ın İbranice ve Arapça hakkındaki görüşlerini ayrıntılı bir şekilde inceledikten sonra kendisinin bu konuda tamamen objektif ve duygusallıktan uzak bir yaklaşıma sahip olduğunu görüyoruz. XVIII. yüzyıl öncesi, İbraniceyi tüm dillerin atası olarak gören görüş ile XIX. yüzyılda Arapça ve İbraniceyi hayvansal diller kategorisinde gören Schlegelci yaklaşımdan tamamen uzak, bilimsel bir bakış açısının oturmuş olduğunu net bir şekilde görebiliyoruz. Bu yaklaşım ile beraber, 2. bölümde değindiğimiz Sami dillerde uygulanan filolojik çalışmalar ortaya çıkmış oldu. 4. bölümde değineceğimiz üzere bu bakış açısı sadece Avrupa'da değil, Carl Brockelmann ve onun metodunu takip edenler ile beraber ortaya çıktığı tarihten itibaren Arap dünyasında da oldukça etkili olmuştur.

Günümüzde modern dil biliminde Arapça ve İbranice özelinde yapılan çalışmalarda da Carl Brockelmann'a atıfta bulunduğu görülmektedir. Bo Isaksson, Heléne Kammensjö ve Maria Persson'un yazdığı *Circumstantial Qualifiers in Semitic: The Case of Arabic and Hebrew* (Semitik Dillerde Durumsal Niteleyiciler: Arapça ve İbranice Örneği) adlı kitapta yan cümle (Beiordnung) ile bağımlı cümle (Unterordnung) konusunda doğrudan Carl Brockelmann'dan faydalandığını görebiliyoruz.¹⁷⁰

Bu kitapta, Arapça ve İbranicede cümlelerin nasıl kurulduğu ve özellikle cümle içinde geçen ama ana cümleye doğrudan bağlı olmayan özel yapılar ele alınıyor. Kitabın temel konusu, anlatı metinlerinde olayların nasıl aktarıldığını ve bu olaylara bağlı ek bilgilerin, yani durum, sebep, zaman veya amaç gibi anlamların nasıl verildiğini incelemektir. Bu tür cümle parçalarına dil bilimde "circumstantial qualifier" (CQ) denmektedir. Bunu Türkçeye bağlamsal/durumsal nitelik belirteçleri" veya "koşul belirten ifadeler" olarak çevirebiliriz. Yazar, bu yapıları Arapça ve İbranice üzerinden açıklar. Mesela bir kişinin bir yere "hızlı bir şekilde" gittiği ya da "mutlu bir ruh haliyle konuştuğu" söylendiğinde, bu tarz yan ifadeler CQ (durumsal nitelik belirteci) olarak kabul edilir. Bu yapılar, o kişinin ne şekilde davrandığını, hangi ruh haliyle hareket ettiğini ya da olayın ne zaman gerçekleştiğini gösterir. Yani olayın kendisini değil, olayın koşullarını anlatır. Kitap, bu yapıları klasik Arap gramerinde yer alan "hâl" (حال) kavramıyla ilişkilendirir ama onunla sınırlı kalmaz. Çünkü yazar, bu geleneksel tanımın yeterli olmadığını ve modern dil bilim yaklaşımlarının bu yapıları daha iyi açıkladığını savunur. Bu nedenle

¹⁷⁰ B. Isaksson, H. Kammensjö, M. Persson, *Circumstantial Qualifiers in Semitic: The Case of Arabic and Hebrew*, Edited by Bo Isaksson, Deutsche Morgenländische Gesellschaft, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 2009, C. 70, s. 6, 7.

kitapta hem klasik gramer bilgileri hem de günümüzde dil üzerine yapılan yeni çalışmalar bir arada kullanılır.¹⁷¹

Bu gibi çalışmalardan özellikle Carl Brockelmann'nın ciddi ve derin çalışmalarından sonra günümüze değin Arapça ve İbranice incelemelerinin çok büyük bir ivme kazanıp çok fazla yol kat ettiğini görebiliyoruz. Bunun da büyük oranda, duygusal, milliyetçi ve mitolojik bakış açılarının terk edilip bilimsel bir bakış açının elde edilmesinin neticesinde gerçekleştiğini gözlemliyoruz.

3.3. Bilim Dili Olarak Değerlendirilmeleri

Arapçanın Orta Çağ'da bilim dili olması, VIII. ve IX. yüzyıllarda Yunan, Pers, Süryani ve Sanskrit dillerindeki metinlerin doğrudan veya dolaylı olarak Arapçaya çevrilmesiyle başlayan süreçte meydana gelmiştir. Abbâsîler döneminde Bağdat'taki Beytu'l-Hikme gibi akademik merkezlerde bilimsel çeviriler yapılmış ve bu metinlerden öğrenilen bilgiler yeniden yorumlanmıştır. Bu bağlamda Arapçada, Yunan filozoflarının kavramları benimsenmiş ve bilimsel bir terminoloji geliştirilmiştir. Arapçanın bilim dili olarak kabul edilmesi, tıp, astronomi, matematik ve diğer bilim dallarını da kapsamıştır. Arapçadaki bilimsel terimler, Batı Avrupa'daki Rönesans'a etki etmiş ve Arapçanın bilimsel düşüncenin merkezi olmasını sağlamıştır. Ayrıca, Fars bilim insanları ve çevirmenlerin katkılarıyla Arapça, diğer dillerle etkileşim içinde daha fazla kavram geliştirmiştir. Bu süreç, Arapçanın hem kültürel hem de bilimsel açıdan önemli bir dil haline gelmesini sağlamıştır. Orta Çağ boyunca İslam dünyasında, Arapçanın bilimsel alandaki etkinliği, sadece entelektüel çevrelerde değil, aynı zamanda günlük yönetim ve hukuk dili olarak da geniş bir etki alanına sahip olmuştur. Bu durum Arapçanın hem kültürel hem de bilimsel bir dil olarak güç kazanmasını sağlamıştır.¹⁷²

İbranice ise, Orta Çağ'da Arapça bilimsel metinlerin Batı'ya aktarılmasında kritik bir rol oynamıştır. 1491'de Napoli'de yayımlanan İbranice çeviriler, Batı anatomistlerinin, özellikle de XVI. yüzyılda meşhur *De Humani Corporis Fabrica* (İnsan Bedeninin Yapısı Üzerine) adlı eseri ile tanınan anatomist Vesalius'un (ö. 1564), Latinceye yapılan çevirilerden nasıl faydalandığını anlamak için önemli bir kaynaktır. İbranice bu konumunu ise daha önce

¹⁷¹ B. Isaksson, H. Kammensjö, M. Persson, a. g. e. s. 1 – 6.

¹⁷² A. Ragab, *In a Clear Arabic Tongue”: Arabic and the Making of a Science-Language Regime*, The History of Science Society, University of Chicago Press, 2017, s. 612 – 620.

bilimsel nitelik taşıyan Arapça metinlerin, özellikle XII. Yüzyıldan itibaren İbraniceye çevrilmesi ile elde etmiştir. XII. yüzyıldan itibaren Yahudi âlimler, İspanya ve Fransa başta olmak üzere birçok bölgede Arapça metinleri İbraniceye çevirerek bilimsel etkinlikleri devam ettirmiştir, bu bilimsel alanlar içinde Arapça metinlerin daha fazla üzerinde odaklandıkları astronomi, matematik ve tıp gibi alanlar en çok ilgi gören disiplinler arasında yer almıştır. Bu çeviri faaliyetleri sayesinde Yahudi düşünürler ve bilim insanları, bilimsel konularla yakından ilgilenmişlerdir. Arapça yazılmış metinlerin İbranice harflerle kopyalanması yaygın bir uygulamaydı; bu tür belgelerin en önemlileri Kahire Genizası'nda bulunmuştur. Öne çıkan isimlerden matematikçi Abraham Bar Hiyya (ö. 1136), astronom Battani'nin (ö. 929) yıldız listelerini sadeleştirerek aktarmış; İbn Ezra (ö. 1167) ise Harezmi'ye (ö. 850) ait astronomik tabloları çevirmiştir. Maymonides (İbn Meymun - ö. 1204), hem bilimsel hem dini eserlerinde İslam astronomisine yer vermiş, ancak astrolojiyi reddetmiştir. XIII. yüzyılda Moşe ben Tibbon gibi çevirmenler, Arapça bilimsel eserleri İbraniceye aktararak sonraki Yahudi âlimlerin özgün katkılar yapmasına imkân sağlamıştır. Yahudi bilim insanı ve filozof Levi ben Gerşon (ö. 1344) gözleme dayalı yeni astronomik modeller üretmiş ve ünlü bilim insanı Batlamyus'un (MS. II. yüzyılın ilk yarısı) bazı kuramlarını sorgulamıştır. Bir diğer Yahudibilim insanı Emmanuel Bonfils (ö. 1377) ise, Battani'nin tablolarını kullanmış ve bunlar Latin ve Yunanca dillerine çevrilmiştir. Doğu İslam dünyasından gelen etkiler de hissedilmiş; Türk hükümdar ve bilim insanı Uluğ Bey (ö. 1449) ve astronom İbn eş-Şâtir (ö. 1375) gibi isimlerin eserleri Yahudi aracılığıyla Avrupa'ya ulaşmış olabilir. Yemenli Yahudiler ise İran ve Endülüs kaynaklı bilimsel geleneklere Arapça metinler aracılığıyla ulaşmışlardır. Astroloji bazı Yahudi âlimlerce bilimsel kabul edilse de Maymonides gibi düşünürlerce reddedilmiştir. Geniza belgelerinde Müslüman takvimine göre düzenlenmiş astrolojik metinler yer almaktadır. Ayrıca bilimsel aletler üzerine de çalışmalar yapılmış, Arap icatları geliştirilmiş ve Yahudi bilim insanları kendi tasarımlarını ortaya koymuştur.¹⁷³ Kısacası Yahudi âlimler Arapça bilimsel mirası önemli ölçüde İbraniceye aktararak İbranice'nin birçok bilimsel terminolojiye sahip bir dil haline gelmesini sağlamışlardır.

Batı'da Arapçanın, İbranice ile beraber bilim alanındaki konumuna ilişkin düşüncelerin, karşılaştırmalı dil çalışmalarında gördüğümüze benzer şekilde zamanla değiştiğini gözlemliyoruz. Başlangıçta bazı Batılı bilim insanları, Arapçayı bilim mirasının taşıyıcısı olarak görse de Arapçaya karşı aşağılayıcı bir tutum sergilemiştir. Hollandalı hekim Laurentius

¹⁷³ B. R. Goldstein, *Encyclopedia of the History of Arabic Science*, Edited By ROSHDI RASHED in Collaboration with RÉGIS MORELON, Routledge, London and New York, 2005, C.1. s. 279-286.

Frisius 1530'da kaleme aldığı *Defensio medicorum principis Avicennae, ad Germaniae medicos* (Tıbbî Bilimlerin Prensi İbn Sînâ'nın, Almanya Hekimlerine Karşı Savunması) adlı eserinde, tıp ilmini öğrenmek isteyenler için Arapça öğrenmenin vazgeçilmez olduğunu ifade etse de, Yunan hekimlerini öven karşıtlarına, Arapçanın Yunancaya kıyasla daha ilkel bir dil olduğunu kabul ederek cevap verir; ancak bilgi aktarımında dilin niteliğinin bir önemi olmadığını ısrarla vurgular. Ayrıca Arapların, Yunan tıbbı ve felsefesine dair temel eserlerin tamamını tercüme ettiklerini ve kendi paha biçilmez şerhlerini de bunlara eklediklerini belirtir. Frisius'un teşkil ettiği bu örnek, Batı Avrupa'da bazı âlimlerin o dönemde hâlâ Arapçayı tıp ilimlerinin öğreniminde tamamlayıcı bir unsur olarak gördüğünü göstermekle beraber Arapçayı düşük veya ilkel bir dil olarak gördüklerini göstermektedir.¹⁷⁴

XIX. yüzyıla gelindiğinde ise dil çalışmalarında olduğu gibi bu dillerin bilimsel alandaki konumuna karşı mevcut yaklaşım değişiklik göstererek, Arapça ve İbranice, bu noktada hak ettikleri konumda değerlendirilmeye başlanmıştır. XIX. yüzyılın önde gelen anatomistlerinden Joseph Hyrtl (1810-1894) söz konusu dillerin bu alandaki varlığı ile ilgili geniş kapsamlı ilk çalışmayı yapan kişidir. Hyrtl anatomi konusunda *Handbuch der Menschlichen Anatomie* (İnsan Anatomisi El Kitabı, 1846), *Handbuch der Topographischen Anatomie* (Topografik Anatomi El Kitabı, 1847), *Anleitung zur praktischen Zergliederung des menschlichen Körpers* (Diseksiyon El Kitabı) ve *On Corrosion Anatomy* (Korrozyon Anatomisi Üzerine Kılavuz) adlı kitapları yazmıştır.¹⁷⁵ Arapça ve İbranice anatomi konumu ile ilgili ise *Die Arabischen und Hebräischen Worte der Anatomie* (Anatominin Arapça ve İbranice Kelimeleri, 1879)¹⁷⁶ adlı kitabı yazmıştır.

Bu kitap, bilimsel terminolojilerin evrimini, özellikle Arapça ve İbranice tıp ve anatomi alanındaki kritik rollerini derinlemesine inceleyen önemli bir kaynaktır. Esasen, Arapça ve İbranice, Batı bilim dünyasında nasıl bir köprü işlevi gördüğüne ve eski Yunan tıbbi literatürünün bu dillere nasıl aktarıldığına dair kapsamlı bir analiz sunmaktadır. Yukarıda değindiğimiz gibi Arapça, Orta Çağ boyunca bilimin evriminde öncü bir dil olmuştur. Bu bağlamda İbn Sina'nın *el-Kânun fi't-Tıbb* eseri, Arap dünyasında anatomik ve tıbbi terminolojinin temellerini atmış ve bu eser, sözünü ettiğimiz kitaptan da anlayacağımız üzere Batı tıbbi üzerinde büyük bir etkiye sahip olmuştur. Hyrtl'in *Die Arabischen und Hebräischen*

¹⁷⁴ K. Versteegh, *The Arabic Language*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2014, 1. baskı, s. 3.

¹⁷⁵ R. A. Kyle, M. A. Shampo, *Joseph Hyrtl—Anatomist of the 19th Century*, Stamp Vignette on Medical Science, Mayo Clin Proc, 2001.

¹⁷⁶ J. Hyrtl, *Die Arabischen und Hebräischen Worte der Anatomie*, Wilhelm Braumüller, K. K. Hof- Und Universitätsbuchhändler, Viyana, 1879.

Worte der Anatomie adlı kitabı, bilimsel terimlerin kökenlerini araştırırken, Arapçanın bilimsel bir dil olarak tıp terminolojisine sağladığı katkıları ayrıntılı bir şekilde ele almaktadır. İbn Sina'nın ve diğer Arap bilim insanlarının Yunan metinlerini tercüme etmesi ve bu metinlere katkıları, Arapçanın bilimsel bir dil olarak nasıl şekillendiğini ve Batı'ya nasıl aktarıldığını gözler önüne serer. Hyrtl, İbranice çevirilerin nasıl Arapça bilimsel metinlerden alındığını ve Arapça terimlerin nasıl Latinceye aktarıldığı hakkında bize bazı fikirler sunmaktadır. Mesela, “Adjutorium” (üst kol) teriminin, eserde, “el-‘adid” kelimesinden Latinceye nasıl çevrildiği ve bu kelimenin Batı anatomi terminolojisine nasıl kazandırıldığı detaylı bir şekilde incelenmiştir. Kitap ayrıca, Arapça ve İbranice'nin tıp bilimi için nasıl bir köprü işlevi gördüğünü gösterirken, dilsel bir etkileşimden çok daha fazlasını ifade etmektedir. Yunan metinlerinin, Arapçaya ve ardından İbraniceye çevrilmesi, Batı tıbbı üzerinde kalıcı bir etki bırakmış ve Arapça ile İbranice, Batı biliminde bilginin aktarılmasında temel araçlar haline gelmiştir. Hyrtl, Arapça ve İbranice'nin yalnızca bilimsel kelimeler üretmekle kalmadığını, aynı zamanda bu dillerin, bilimsel düşüncüyü Batı'ya taşıyan temel araçlar haline geldiğini göstermiş oldu. Yunan biliminin Arapçaya, ardından İbraniceye çevrilmesi, Batı'da modern bilimsel dilin inşa edilmesinde önemli bir dönüm noktası olmuştur.

Yazar, kitaba anatomi biliminin tarihine dair genel bir bakış sunarak başlar. Hyrtl, Yunan bilim insanı Galen'in ölümünden (ö. 216), XIV. yüzyılda İtalyan bilim insanı Mundinus de Luzzi'ye (ö.1326) kadar geçen dönemde anatomik çalışmaların durakladığını ve bu süreçte Arap ve İslam dünyasında yapılan çevirilerin büyük bir önem taşıdığını vurgular. Eserde, örneğin “Achib (calcaneus – topuk kemiği), Caib (astragalus – ayak bileği kemiği), Abgas (amnios – fetüsü saran zar)” gibi kelimeler açıklanarak anatomi terminolojisinde Arapça ve İbranice'nin etkisini görmemizi sağlar. Hyrtl, bu terimlerin nasıl Latinceye uyarlandığını ve zaman içinde nasıl terk edildiğini anlatırken, tıp tarihinde dilin nasıl bir evrim geçirdiğini de anlatmıştır.¹⁷⁷

Kitap, ayrıca anatomi tarihine dair de önemli tartışmalara yer vermektedir; bu tartışmalardan da aynı şekilde Arapça ve İbranice'nin, sözü edilen alandaki konumunu bize göstermektedir. Örneğin üst kol kemiği olan *Os humeri* teriminin tarih boyunca farklı dillerde nasıl adlandırıldığı anlatılmaktadır. Antik anatomistlerin görüş ayrılıkları, kelimelerin zamanla nasıl değiştiğini ve özellikle Arapça ile İbranice terminolojinin Latinceye nasıl aktarıldığını görmemizi sağlayacak şekilde incelenmektedir. Meşhur Yunan filozof Aristoteles'in (MÖ. IIIV.

¹⁷⁷ J. Hyrtl, 1879, s. 5, 6, 7.

yy.) döneminde köprücük kemiği ve kürek kemiği üst ekstremiteye değil, göğüs kafesine ait kabul edilmiştir. Yunan hekîm Rufus Ephesius (ö. 110) ve Bergamalı Galen (ö. 216) ise bu kemiklerin üst ekstremitenin bir parçası olduğunu savunmuştur. Galen'in görüşlerine karşı olan bazı anatomistler, üst ekstremiteyi *Manus magna* (büyük el – üst kol ve ön kol) ve *Manus parva* (küçük el – gerçek el) olarak ikiye ayırmışlardır. Üst kol kemiği için kullanılan *Os humeri* veya *Os brachii* terimleri yerine, Arapça kökenli *Adjutorium* kelimesi benimsenmiştir. Bu kelime, İbn Sînâ'nın eserinde geçen **(el-'adîd)** kelimesinin Latinceye uyarlanmış hâlidir ve zamanla yanlış şekillerde yazılarak *Alhadab* olarak da kullanılmıştır. İtalyan hekîm ve oryantalist Andreas Bellunensis (ö. 1522), İbn Sînâ'nın terminolojisini incelerken **الحذب (al-ḥadeb)**'ı üst kol kemiği olarak tanımlarken, **السَّاعِد (es-sâ'id)** kelimesini ön kol kemiği için kullanmıştır. Ancak zaman içinde bu iki terim sıklıkla birbirine karıştırılmıştır. Bunun dışında, bazı sözlüklerde **زِرَاع (zirâ')** teriminin üst kol kemiğini değil, tüm kolu (kaslar ve deriyle birlikte) ifade ettiği görülmektedir. Buna benzer şekilde Arapça ve İbranice tıbbi terimlerin Latinceye aktarılma sürecinde birçok kelimenin yapısı ve anlamı değişmiştir. 1491 yılında Napoli'de basılan bir İbranice çeviri, anatomistlerin referans aldığı metinlerden biri olmuştur. Vesalius, İbn Sînâ'nın İbranice çevirisinden **קנה הזרוע (kane ha-zeroa')** (üst kol kemiği) terimini almış, ancak kendisi İbranice bilmediği için bu terimlerin Latince yazımı, Venedikli Yahudi bilgini Lazaro de Frigeis (ö. 1564) tarafından belirlenmiştir. Vesalius'un eserlerinde Arapça ve İbranice kaynakların büyük bir etkisi olduğu açıktır. Ayrıca, üst kol kemiğinin alt ucundaki iki eklem yüzeyi, Andreas Bellunensis tarafından birlikte **الحَزْز (el-ḥazz)**, ayrı olduğunda ise **العَيْن (el-'ayn)** (göz) olarak adlandırılmıştır. Bu isimlendirme, Yunanca "göz gibi parlayan yüzey" anlamındaki kelimenin doğrudan çevirisidir. Kitapta bahsedilen tüm bu bilgileri göz önüne aldığımızda Arap ve İbrani anatomik terminolojisinin, büyük ölçüde Yunanca tıbbi kaynaklardan etkilendiği ve terimlerin birebir çevrilerek kullanıldığı görülmektedir. Kitapta sözü edilen bu bilgilerden yola çıkarak, Arapça ve İbranice terminolojinin bilimsel çeviri yoluyla doğrudan Yunanca kaynaklardan alındığı kanaatine varılıyor.¹⁷⁸

Sonuç olarak; kitap, Arapça ve İbranicenin bilimsel terminolojideki merkezi rolünü anlatırken, aynı zamanda bu dillerin Batı biliminin şekillenmesinde nasıl bir role sahip olduğunu açıklamaktadır. Bu kitaptan da anlayacağımız üzere Avrupa'da XVIII. yüzyıldan sonraki karşılaştırmalı dil çalışmaları ile başlayan süreçte Arapça ve İbraniceye olan akıl ve bilim dışı yaklaşımlar XIX. yüzyılda yerini büyük ölçüde daha bilimsel ve akılcı yaklaşımlara

¹⁷⁸ J. Hyrtl, 1879, s. 8, 9, 10.

bırakmıştır. Bu noktada Arapça ve İbraniceyi kutsamak – yüceltmek veya tam tersine aşağılamak yerine bu dilleri bilimin taşıyıcıları olarak niteleyip Avrupa dilleri üzerindeki etkilerini ortaya koyan çalışmalar görülmeye başlanmıştır. İlerleyen süreçlerde bu konu üzerine yapılan araştırmalar artarak devam etmiştir. Bu bağlamda, Arapçanın bilim dili olmasındaki konumunu ve etkisini ortaya koyan kapsamlı çalışmalar arasında, Ruşdi Raşid’in editörlüğünde hazırlanan *Encyclopedia of the History of Arabic Science* (Arap Bilim Tarihi Ansiklopedisi) örnek olarak gösterilebilir. Üç cilt hâlinde yayımlanan bu ansiklopedi, çoğunlukla Batılı araştırmacıların Arapçanın bilim dünyasında sahip olduğu konum ile ilgili yazılan makalelerinden oluşmaktadır. Ansiklopedide yer alan önemli katkılardan biri de bu başlıkta ele aldığımız konu ile doğrudan ilişkili olarak yazılan, Bernard R. Goldstein’a ait “The Heritage of Arabic Science in Hebrew” (İbranice’de Arap Biliminin Mirası) başlıklı makaledir. Bu makalede yukarıda değindiğimiz, Arapçadan İbraniceye yapılan çeviriler ile bu çevirilerin neticesinde İbranicede oluşan Arapça kökenli bilimsel gelenek ele alınmaktadır.¹⁷⁹

3.4. Nostratik Dil Ailesi İçerisinde Konumlandırılmaları

“Nostratik” terimi, Hint-Avrupa, Ural ve Afro-Asyatik dil aileleri de dâhil olmak üzere birçok dil ailesinin ortak atası olduğu varsayılan teori veya hipotez düzeyinde kabul edilen bir makro-dil ailesini ifade etmek için kullanılan bir adlandırmadır.¹⁸⁰ Bu terim ilk kez 1903 yılında Danimarkalı dil bilimci Holger Pedersen tarafından ortaya atılmıştır, ancak bu ilk öneri, dönemin dil bilim anlayışı ve sınırlı veriler nedeniyle bilimsel çevrelerde fazla ilgi görmemiştir. Erken dönem çalışmaları ise genellikle yeterli ve ikna edici bulunmamıştır.¹⁸¹

Bu dil ailesinin tespiti sürecinde yapılan çalışmalar içinde Sami dilleri dikkate değer bir yer tutar. XIX. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, karşılaştırmalı dil bilimin kurucularından Franz Bopp’un (ö. 1867) Kartvel dilleri (Güney Kafkas dilleri) ve Malayo-Polinezya dilleriyle Hint-Avrupa dilleri arasında bağ kurma çabalarının ardından 1860’ların ortasında Rudolf von Raumer (ö. 1876) ve Graziadio Ascoli (ö. 1907), Hint-Avrupa ve Sami dillerinin birbiriyle akraba olabileceğini öne sürmüşlerdir. Bu yaklaşım, 1873 yılında Sami dilleri uzmanı Friedrich Delitzsch’in (ö. 1922) iki dil ailesi arasındaki sözcük benzerliklerini incelemesiyle daha somut

¹⁷⁹ B. R. Goldstein, 2005, s. 279.

¹⁸⁰ J. C. Salmons, B. D. Joseph, *Nostratic: Sifting the Evidence*, Amsterdam Studies In the Theory and History of Linguistic Science, John Benjamins Publishing Company, Philadelphia, 1998, 4. Seri, C. 147, s. 1.

¹⁸¹ A. R. Bomhard, *Nostratic, Eurasiatic, and Indo-European*, ResearchGate, Charleston - South Carolina, Ocak – 1998, s. 4, 5.

bir boyut kazanmıştır. XX. yüzyılın başlarında Danimarkalı dil bilimci Hermann Möller (ö. 1923), Hint-Avrupa ve Sami dillerinin akrabalığına dair çeşitli yayınlar yaparak bu konuyu yeniden gündeme getirmiştir. Onun bu çabalarını daha sonra Fransız dil bilimci Albert Cuny (ö. 1947) devralmış, Cuny'nin araştırmaları özellikle 1940'ların ortalarına kadar sürmüştür. Ancak her iki ismin çalışmaları da akademik çevrelerde geniş yankı bulmamış, bu çalışmalar genellikle ikinci plana atılmıştır. Buna rağmen, uzak dönemli dil karşılaştırmaları hiçbir zaman tamamen terk edilmemiştir. XX. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Hollandalı dil bilimci-antropolog C. C. Uhlenbeck (ö. 1951), Rus dil bilimci G. A. Klimov (ö. 1997), Finlandiyalı dil bilimci Pentti Aalto (ö. 1998), Sloven dil bilimci Bojan Čop (ö. 1994), Norveçli dil bilimci Knut Bergsland (ö. 1998), Amerikalı dil bilimci-antropolog Carleton T. Hodge (ö. 1998), Alman dil bilimci Karl Menges (ö. 1999), Estonyalı dil bilimci Ants Michael Uesson (ö. 2009), Amerikalı dil bilimci Roy Andrew Miller (ö. 2014), Amerikalı dil bilimci-antropolog Stephen A. Tyler (ö. 2020), Amerikalı antik diller uzmanı Saul Levin (ö. 2021), Çek tarihsel dil bilimci Vaclav Blazhek, Eskimo-Aleut dilleri üzerine yaptığı çalışmalarla tanınan René Bonnerjea, Alman dil bilimci Karl Bouda, Alman Kafkasolog Heinz Fähnrich, D. H. Koppelman ve Mikolas Palmaitis gibi birçok araştırmacı, ikili ya da bazen daha geniş karşılaştırmalarla bu alanda çalışmalar yürütmeye devam etmiştir. Bu araştırmalar, “Nostratik” adı verilen varsayımsal makro aile etrafında şekillenmiştir. 1960'ların ortalarında bu alanda belirgin bir canlanma yaşanmış, özellikle Sovyetler Birliği'nde birçok dil bilimci uzak dil akrabalıklarına yönelmiştir. Bu sürecin öncülüğünü Vladislav M. Illich-Svitych (ö. 1966) ile Aaron B. Dolgopolsky (ö. 2012) yapmıştır. Ortaya koydukları çalışmalar, eksikliklerine rağmen, Kuzey ve Orta Avrasya, Hint Alt Kıtası ve Antik Yakın Doğu'da yer alan çeşitli dil ailelerinin ortak bir kökenden gelebileceğini bilimsel olarak tartışmaya açan ilk ciddi girişimler olmuştur. Bu noktada, Holger Pedersen'in 1903'te ortaya attığı “Nostratik” terimi temel alınmış; Pedersen'in bu kavramı Hint-Avrupa, Sami, Samoyed, Fin-Ugor, Türk, Moğol, Mançu, Yukagir ve Eskimo dillerini içerecek biçimde genişletmesi bu çalışmaların kuramsal zeminini oluşturmuştur. 1969'da Linus Brunner, Hint-Avrupa ve Sami dilleri arasında sözcüksel düzeyde ayrıntılı bir karşılaştırma yayımlamış, bu çalışmayı 1980 yılında Kalevi E. Koskinen'in daha geniş kapsamlı araştırması izlemiştir. Aynı dönemde Rus dil bilimciler de bu alana kayda değer katkılarda bulunmuştur. Alexandra Y. Aikhenvald, N. D. Andrejev, M. S. Andronov, Vladimir Dybo, Eugene Helimskij, Vjacheslav V. Ivanov, Oleg Mudrak, Vitaly V. Shevoroshkin, Sergej A. Starostin, Vladimir N. Toporov ve V. L. Tsymburskij gibi isimler, bu kapsamda anılmaktadır. Ayrıca, Rus olmasa da

“Moskova Okulu” geleneğine yakınlığıyla bilinen Çek araştırmacı Vaclav Blazhek de özellikle ortak Nostratik sözlük üzerine yaptığı yayınlarla bu sürece önemli katkılar sunmuştur.¹⁸²

Ancak günümüzde Moskova ekolü tam olarak geçmişte ifade ettiği her şeyi ile kabul görmemektedir. Bu konuda Amerikalı dil bilimci Allan R. Bomhard, Moskova ekolünden bazı dil bilimcilerin (özellikle Illič-Svityč ve Dolgopolsky) geliştirdiği Nostratik dil ailesi kuramını önemli bir bilimsel adım olarak kabul etse de bu çalışmaların bazı ciddi sorunlar içerdiğini belirtir. Eleştirinin özü şudur: Bu araştırmacılar, Nostratik dil ailesine ait eski diller arasındaki ses ilişkilerini yanlış kurmuştur. Özellikle, bazı dillerdeki “boğumlu” (glottalize) sesleri, Hint-Avrupa dillerindeki sessiz harflerle eşleştirmişlerdir. Ancak dil bilimsel kurallar ve doğadaki dil örnekleri böyle bir eşleşmeyi desteklemez. Ayrıca, ellerinde doğrudan kanıt olmadan bazı kelimeleri varsayarak yeniden oluşturmuşlardır (örneğin, *tū 'sen' ve *ko 'kim?' gibi kelimeler). Yazar, bu gibi kelimelerin aslında hiçbir eski dilde bu şekilde bulunmadığını gösterir. Diğer bir sorun da, Nostratik’in ünlü (vokal) sisteminin Fince gibi modern bir dilde olduğu şekliyle korunmuş olduğunu varsaymalarıdır ki bu da gerçekçi değildir, çünkü bu dillerin arasında binlerce yıl vardır.¹⁸³

Bomhard’a göre Nostratik, Afro-Asyatik, Kartvel ve Elamo-Dravid dillerini de kapsayan, daha üst düzeyde bir dil ailesi (makro aile) olarak değerlendirilmelidir. Bu yapı içerisinde Afro-Asyatik dilleri –ki Arapça ve İbranice bu gruba dâhildir– hem tarihsel açıdan en eski hem de yapısal olarak en bağımsız kolu oluşturmaktadır.¹⁸⁴ Bu yaklaşıma göre Arapça ve İbranice sadece Afro-Asyatik dil ailesinin üyeleriyle değil, Hint-Avrupa, Ural, Altay, Kartveli ve Elamo-Dravid dilleriyle aynı dil ailesine mensup, bu dillerle kardeş konumundadır. Sözü edilen diller Bomhard’ın yukarıda zikrettiğimiz görüşüne göre ise bu makro dil ailesinin en eski ve bağımsız dilleri arasında yer almaktadır.

Günümüzde bu bağlamda yapılan çalışmalar özellikle Afro-Asyatik dil ailesinden Sami dilleri ile Hint-Avrupa dil ailesinin alt kolu olan Kelt dilleri arasında benzerliklerin olduğunu göstermektedir.¹⁸⁵ Bu çalışmalar Kelt ve Sami dillerinin farklı dil ailelerine mensup olmalarına rağmen, Sami dillerine özgü birçok tipolojik özelliği ortaklaşa sergilediğini ortaya koyar; bu

¹⁸² A. R. Bomhard, *Indo-European And The Nostratic Hypothesis: History Of Research, Current Trends, And Future Prospects*, Educational Resources Information Center (Eric), Boston, Massachusetts, 1995, S. 3 – 6.

¹⁸³ A. R. Bomhard, *A Comprehensive Introduction to Nostratic Comparative Linguistics*, V. 1, Florence, SC, 2018, s. 22 – 26.

¹⁸⁴ A. R. Bomhard, 1995, S. 4.

¹⁸⁵ K. Jongeling, *Comparing Welsh Hebrew*, Research School of Asian, African and Amerindian Studies Universiteit Leiden, CNWS Publications Vol. 81, The Netherlands, 2000, s. 1.

özellikler Hint-Avrupa dillerinin standart dillerinde görülmez. Yapılan çalışmalarda bu benzerliklerin nedenleri, farklı yaklaşımlar çerçevesinde ele alınmış, Satandard Fâsîh Arapça, İbranice, Galce ve Bretonca gibi özel örnekler üzerinden çeşitli karşılaştırmalar yapılmıştır.¹⁸⁶

Ancak yapılan bu çalışmalar bu iki dil grubu arasında kesin bir organik bağın olduğunu gösterecek bir sonuca ulaşmamıştır.

¹⁸⁶ B. Barbara, “Standard Arabic and Scottish Gaelic: Shared typological features” Göteborgs Universitet, Institutionen För Filosofi, Lingvistik Och Vetenskapsteori, LI2201 Yüksek Lisans Tezi, 2023.

IV. BÖLÜM

ARAP DÜNYASINDAKİ YAKLAŞIMLAR

4.1. ARAPÇA MERKEZLİ BAKIŞ AÇISI

Arapçayı diğer dillerden daha üstün ve merkezi bir konumda görme ve kudsiyetine işaret etme fikrinin savunucularını Orta Çağ'da görebilmekteyiz. Örneğin, bu konuya daha çok dini bir bakış açısı ile yaklaşan İmâm Şâfi'î (ö. 820), Arapçayı dünyanın en zengin dili olarak niteleyip Hz. Muhammed dışında hiç kimsenin bu dili tam olarak kavrayamayacağını ifade eder.¹⁸⁷ Daha sonraki dönemlerde Arapçanın kutsallığına dair var olan algıya bir diğer örnek din âlimi Ni'metullâh Cezâirî'nin (ö. 1701) şu ifadelerinde görebiliriz: "*Arapça, Âdem'in diliydi ve aynı zamanda cennetin dilidir. Ne zaman ki Âdem Rabbine isyan etti, Allah ona Süryaniceyi dil olarak verdi.*"¹⁸⁸ Dil çalışmalarında da benzer yaklaşımlarla karşılaşabiliyoruz; mesela X. yüzyılda yaşamış İbn Cinnî, *el-Hasâis* adlı gramer kitabında Arapça için şu ifadeleri kullanmaktadır: "*Bu dilde, sonrasının neredeyse hiç bilinmediği ve sınırlarının tam olarak kavranamadığı ilginç bir şey vardır.*"¹⁸⁹

Bu yaklaşımı, Orta Çağ'da dil konusu dışında yazılan eserlerde de görebiliyoruz. Mesela XIII. yüzyılda yaşamış İbn Dihye, şair biyografilerini derlediği *el-Muṭrib fî eş'âri ehli'l-Mağrib* adlı kitabına Arapçayı yücelterek başlar: "*Hamd, bizleri Arap dili ile şerefliendiren ve bizi insanlığın efendisi olan, açık ve net bir yola çağırان ümmî peygamber Hz. Muhammed'in ümmetinden kılan Allah'a mahsustur*"¹⁹⁰

Bu tarz söylemler daha çok Orta Çağ'da dilin kökeni üzerine yapılan tartışmaların yoğunlaştığı bir dönemde ortaya çıkmıştır. O dönemde dilin ilahi kökenli olduğunu savunan "tavkîf" ve dili insanî bir uzlaşının ürünü olarak gören "iştilâh" olmak üzere iki temel görüş öne çıkar. Tavkîf görüşü, kelimelerin anlamlarının Tanrı tarafından Hz. Âdem'e öğretilmiş olduğunu kabul ederken, iştilâh dili akıl yürüterek insanlar arasında oluşmuş bir sözleşme sonucu meydana gelmiş sayar. Rasyonalist olarak niteleyebileceğimiz Mu'tezile ekolü

¹⁸⁷ A. M. İ. eş-Şâfi'î, *er-Risâle*, (thk. Ahmet Muhammed Şakir), Matba'atu 'l-Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Mısır, 1940, 1. baskı, s. 42.

¹⁸⁸ L. J. Calvi, 2018, s. 68.

¹⁸⁹ Ebû'l-Feth U. bin Cinnî, *el-Hasâis*, thk: Muhammed Ali Neccar, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Kahire, 1952, , c. 2, s. 166.

¹⁹⁰ İbn Dihye, *el-Muṭrib fî eş'âri ehli'l-Mağrib*, thk: İbrahim el-Ebyari, Hamid Abdu'l-Mecid, Dâru'l-İlm Li'l-Cemi', Beyrut, 1955, s. 49.

genellikle iştilâh görüşünü benimserken, Eş'arîler ve gelenekçi çevreler tavkîf tezini savunmuştur. Dil bilimciler arasında yukarıda zikrettiğimiz İbn Cinnî gibi bazı dil bilimcilerin Mu'tezilî kökenli olmalarına rağmen tavkîf'e yani dilin tanrısal bir ürün olduğu fikrine yöneldiği görülmektedir.¹⁹¹ Yukarıda değindiğimiz bu fikirlerin ve söylemlerin Orta Çağ'da bu tür tartışmaların etkisinde ortaya çıkmış olabileceğini söyleyebiliriz.

XIX. yüzyıldan sonraki süreçte ise Arapçayı merkeze alıp onu diğer dillerden çok farklı bir konumda değerlendiren ve tezlerini İbranice başta olmak üzere diğer dillerin varlığını inkâr edip onları Arapçanın bir lehçesi olarak görmeye kadar götüren bir ekol karşımıza çıkmaktadır. Bu konuda yazılan eserler, Arapçanın tüm dillerin kökeni olduğu iddiasını savunmak ve bu görüşü tarihsel, dil bilimsel ve kültürel açılarından temellendirmek amacıyla yazılmıştır. Yazarlar, Arapçanın yalnızca Sami dil ailesinin bir üyesi olmadığını, aksine tüm dillerin kaynağı olabileceğini öne sürmektedir. Çalışmalar, kelime kökenleri, tarihsel metinler ve fonetik benzerlikler gibi çeşitli dil bilimsel kanıtları ele alarak bu tezi desteklemeye çalışmaktadır. Ayrıca, Arapçanın kutsal bir dil olarak korunması gerektiği vurgulanmakta ve modern bilimsel terminolojinin Arapçalaştırılmasının önemi üzerinde durulmaktadır. Bu konuda Abdurrahman Bûrînî, 1997 yılında *el-Luğati 'l-'Arabiyye Aşlu 'l-Luğâti Kulliha* (Arapça Tüm Dillerin Kökenidir) adlı bir kitap yazarak, bu iddiayı Arapçanın Hz. Âdem'in dili olduğunu tarzında bazı dini iddialar ile Arapça ve İngilizce arasındaki kelime benzerliklerinden yola çıkarak temellendirmeye çalıştı. Arapça ve İngilizce gibi yapısal olarak birbirinden çok farklı iki dilde benzer kelimelerden yola çıkılarak İngilizcenin Arapçadan türemiş bir dil olduğu iddiasında bulunmak bilimsellikten uzak bir yaklaşımdır; tipolojik olarak birbirinden çok farklı başka iki farklı dilde de tesadüfi benzerlikler bulunabilir. Bûrînî, ayrıca yararlandığı ve daha önce bu alanda yapılan çalışmaların bir kısmını kitabın girişinde sıralar. Bu çalışmalar şunlardır:

- *Luğatu Âdem, Âta 'un Ebediyyun li-Benî Âdem: Âdem'in Dili, Âdemoğulları İçin Ebedî Bir Bağıştır. – Muhammed Reşîd Naşır Zuk*
- *el-Luğatu'l-Frensiyyetu Luğatun 'Arabiyyetun: Fransızca, Arapça Bir Dildir. – Mahmûd 'Abdurrâuf el- Kâsım*

¹⁹¹ M. Shah, *Classical Islamic Discourse on the Origins of Language: Cultural Memory and the Defense of Orthodoxy*, *Numen Dergisi*, Brill, School of Oriental and African Studies, London University, London, 2011, , c. 58, s. 314–343.

- *Arabic: The Source of All the Languages* - Muhammed Ahmed Mazhar: (Arapça: Tüm Dillerin Kaynağı) – Kraus Reprint/Nendeln Liechtenstein, 1972
- *Mîzetu'l-Beyân fi Neş'eti'l-İnsân*: İnsanın Yaratılışında Beyanın (Dil Yetisinin) Üstünlüğü. – Halil Abdullâh, *Arap Dili Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1, Ocak 1970. Makalede, Arapçanın tüm dillerin atası olduğu ve diğer dillerin Arapça lehçelerinden türediği savunulmaktadır.
- “el-Luġatu’l-‘Arabiyyetu Leyset Mine’l-Luġâti’s-Sâmiyyeti” - Fuad Fahrudin: Arapça, Sami Dillerinden Değildir." – *Minâru 'l-İslam Dergisi*, BAE, Sayı 7, Kasım 1996. Söyleşide, Arapçanın doğal çevreden türemediği, Allah'ın kitabının dili olduğu ve tüm dillerin kaynağı olduğu savunulmakta
- “Ta’ribu’t-Tıbb Kadiyyetun Lâ Yecibu En Tehdâ’e” – Muhammed es-Sekka: "Tıbbın Arapçalaştırılması, Boyun Eğmemesi Gereken Bir Meseledir." *Mînâru 'l-İslam Dergisi*, Sayfa 106. yazıda, Arapçanın tüm dillerin atası olduğu ve korunması gerektiği vurgulanmaktadır.¹⁹²

Bunların dışında bu konuda yapılmış diğer önemli çalışmalar ise şunlardır:

- *Vecîz Kitâb: el-Luġatu’l-‘Arabiyye Aşlu’l-Luġâti Kullihâ* (Arapça Tüm Dillerin Atasıdır) – Nasır Muhyi’ d-Dîn Mallûhî:¹⁹³ Yazar, Arapçanın tüm dillerin atası olduğu iddiası üzerine yazdığı bu eserde Hint-Avrupa (Ari) kavramının Avrupalıların sömürgelerini meşrulaştırmak için uydurulduğunu iddia edip¹⁹⁴ Sami kavramının ise “Yahudilerin ahmakça bir uydurması” olarak nitelemektedir.¹⁹⁵
- *‘Arûbi ve Leyse Sâmi (Sami değil Araptır)* - Nasır Muhyi’ d-Dîn Mallûhî.¹⁹⁶
- *Classic Arabic as The Ancestor of Indo-European Languages and Origin of Speech* (Hint-Avrupa Dillerinin Atası ve Konuşmanın Kökeni Olarak Klasik Arapça) – T.A. Ismail¹⁹⁷

Bu yaklaşıma sahip bazı Arap düşünürler, "Sami" kavramına karşı geliştirilen eleştirileri kullanarak özellikle İbranice'nin tarihsel meşruiyetini sorgulamaya ve bu dilin bağımsız bir

¹⁹² A. Bûrini, *el-Luġati’l-‘Arabiyye Aşlu’l-Luġâti Kullihâ*, Dâru’l-Hesen li’n-Neşri ve’t-Tevzi’, Amman, 1997, 1. baskı, s 13-14-15.

¹⁹³ N. M. Mallûhî, *Vecîz Kitâb: el-Luġetu’l-‘Arabiyye Aşlu’l-Luġâti Kullihâ*, Dâru’l- Ġasak, 2020.

¹⁹⁴ N.M. Mallûhî a.g.e. s. 65.

¹⁹⁵ N.M. Mallûhî, a.g.e. s. 69.

¹⁹⁶ N.M. Mallûhî, *‘Arûbi ve Leyse Sâmi*, Dâru’l-Ġasak li’n-Neşr, 2019.

¹⁹⁷ T.A. Ismail, *Classic Arabic as The Ancestor of Indo-European Languages and Origin of Speech*, Mektebetu’l-Muhtedîn, 1989.

varlık olarak tanınmasını reddetmeye yönelik tezler ortaya koymuştur. Bu düşünürlerden biri olan Nâsir Muhyiddîn Mallûhî, *'Arûbî ve Leyse Sâmî* (Sami Değil Arap'tır) adlı eserinde “Sami” kavramını ideolojik ve dış kaynaklı bir inşa olarak değerlendirerek bunun yerine “‘Arûbî” teriminin kullanılmasını savunur. Mallûhî'nin kitabı, yalnızca dilsel ve etnolojik bir tartışma çerçevesinde kalmamakta, Yahudilik inancını ve Yahudi toplumunu hedef alan sert ve ideolojik nitelikte ifadeler içermektedir. Yazar, Talmud'u "kanlı, ırkçı, kin ve nefret dolu" bir metin olarak tanıtarak Yahudilerin bu metne dayanarak kendilerini üstün gördüklerini, diğer toplumları ise aşağılayıcı biçimde tanımladıklarını iddia eder. Ayrıca Yahudilerin bu anlayış temelinde kandırmayı, sömürmeyi ve hatta öldürmeyi dinî bir görev olarak gördüklerini ileri sürmektedir. Kitapta, Yahudi karakterine dair yapılan değerlendirmeler psikolojik ve sosyolojik düzeyde “hastalıklı”, “düşmanca” ve “hilekâr” gibi nitelemelerle ifade edilmekte; bu yaklaşım siyasi çıkarlar doğrultusunda her türlü manipülasyonu meşrulaştıran bir zihniyetle ilişkilendirilmektedir. Bu tür yaklaşımlar, modern dil bilimin nesnel kıstaslarından uzak olup ideolojik ve siyasal saiklerle şekillenmiş polemikler içermektedir. Mallûhî'nin dili ve etnik kimliği dinsel ve siyasal temelli düşmanlık söylemleriyle ilişkilendirmesi, onu bilimsel tartışma sınırlarının dışına taşırmakta olup onun iddiaları antisemitik söylemi güçlendiren bir söylem biçimiyle iç içe geçmektedir. Bu durum, dil bilimsel sınıflandırmaların kültürel veya siyasal aidiyet iddialarının aracı hâline gelmesi riskini ortaya koymaktadır.¹⁹⁸

Bu isimlerden bir başkası da “filozof” olarak anılan Mısırlı düşünür, Mustafa Mahmud'dur (ö. 2009). *'Âlemu'l-Esrâr* (Sırlar Âlemi) adlı kitabında, *'Hz. Âdem'in Konuştuğu Dil'* başlığında Arapçanın tüm dillerin atası olduğu fikrine, yukarıda zikredilen Tahhiyat Abdulaziz İsmail'den etkilenecek sahip olduğunu dile getirir.¹⁹⁹ *'Alâ Hâfeti'l-İntihâr* (İntiharın Kıyısında) adlı eserinin onuncu bölümünde yer alan “İbrani Dili ve Halkı” başlıklı kısmında, İbraniceyi Arapçayla karşılaştırarak, Arapçanın yalnızca İbraniceye değil, tüm dillere kaynaklık eden en eski dil olduğunu iddia etmektedir. Mahmud, söz konusu yazısında Siyonistlerin “İbranice'nin en kadim dil, Yunan kültürünün ise en eski medeniyet olduğu” yönündeki iddialarını doğrudan hedef almakta ve bu düşünceye karşılık, ünlü Arap mütefekkeri Abbâs el-Akkâd'ın görüşlerine dayanarak Arapçanın üstünlüğünü savunmaktadır. Bu yönüyle, Mahmud'un yaklaşımı hem siyasi hem de kültürel bir karşı duruş niteliği taşımakta; dil üzerinden kimlik ve medeniyet tartışmalarına doğrudan müdahil olmaktadır.²⁰⁰

¹⁹⁸ N.M. Mallûhî, 2019, s. 17, 18.

¹⁹⁹ M. Maḥmûd, *'Âlemu'l-Esrâr*, Dâru'l-Aḥbârî'l-Yevm, 331. sayı, 1992, s. 3.

²⁰⁰ M. Maḥmûd, *'Alâ Hâfeti'l-İntihâr*, Kitâbu'l-Yevm, 'Adadu'l-Yulyu, 1997, s. 118.

Mustafa Mahmud, Fenikeliler ve diğer Sami toplulukların köken itibarıyla doğrudan Arap olduklarını savunmakta ve bu iddiasını desteklemek amacıyla kutsal metinlerden delil getirmeye çalışmaktadır. Bu bağlamda, İncil'den bir örnek vererek Hz. İsa'nın çarmıhta söylediği ve Aramice olarak aktarılan şu ifadeyi kanıt olarak sunar: “*Saat üçe doğru İsa yüksek sesle, ܐܠܗܝ ܐܠܗܝ ܠܡ ܬܪܟܢܝ - ‘Elî, Elî, lemâ şevaktanî?’* yani, ‘*Tanrım, Tanrım, beni neden terk ettin?’ diye bağırdı.*”²⁰¹ Bu ayette geçen Aramice cümlelerin Araçpada aynı anlama gelen ܐܠܗܝ ܐܠܗܝ ܠܡ ܬܪܟܢܝ “*Îlâhi Îlâhi lime terektenî?*” cümlesine kadar benzerlik gösterdiğini belirterek bunu Aramicenin bizzat Arapça olduğuna dair bir kanıt olarak sunar. Bu noktada Aramicenin (yani ona göre Arapçanın) İbranice üzerindeki etkisinden söz ederek İbranicenin konumunu küçümsemeye çalışır. Ona göre İbranice dört bin yıldan daha az bir ömre sahip olup Aramice (kendi tabiriyle) yani Eski Arapçanın soyundan gelmektedir. Aramiceyi eski Arapça olarak niteledikten sonra, nasıl olur da iddia sahipleri İbranicenin Arapçadan daha eski olduğunu iddia edebilirler diye soru sorup buna karşılık ise onların kibirli ve ırkçı olduğunu dile getirerek cevap verir.²⁰² Mustafa Mahmud, İbraniceyi önemsizleştirme çabası kapsamında yalnızca dilsel benzerlikleri değil, aynı zamanda bazı Batılı düşünürlerin İbraniceye yönelik olumsuz değerlendirmelerini de argümanına dâhil eder. Bu çerçevede, Yahudilere karşı genel olarak olumsuz ve ırkçı bir tutum sergilemesiyle tanınan Voltaire’in²⁰³ görüşlerine başvurur. Ancak belirtmek gerekir ki Voltaire’in dil bilimi alanında sistematik çalışmaları bulunmadığından, bu çalışmada onun görüşlerine akademik anlamda yer verilmemektedir. Mahmud, Voltaire’in İbranice hakkında dile getirdiği sert ifadeleri, İbraniceyi aşağılayan söylemini güçlendirmek amacıyla aktarmaktadır. Voltaire’in İbraniceye dair şu sözleri, Mahmud’un metninde doğrudan alıntılanır: “*Bu, barbar bir dildir; eski Fenikece, Keldanice, Kenânice ve Ârâmice’nin bir karışımıdır. Saf, basit bir dildir; harfleri azdır, fiil çekimleri eksiktir ve öyle fakir bir dildir ki, fiillerinde birçok zaman kipi eksiktir.*”²⁰⁴ Mustafa Mahmud bu ifadeleri, İbraniceyi dilsel açıdan zayıf, türev bir dil olarak göstermek ve Arapçanın üstünlüğünü savunmak adına bir dış destek olarak kullanır. Bu yaklaşım, onun dil üzerinden kimlik ve kültürel üstünlük iddiasını hem içeriden hem de dışarıdan gelen söylemlerle pekiştirmeye çalıştığını göstermektedir.

Mustafa Mahmud’un tezinde önemli bir eksiklik göze çarpmaktadır. Bu eksiklik, dilsel hiyerarşi kurma çabasının mantıksal tutarlılığına ilişkindir. Mahmud, İbraniceyi eski Arapçanın (ona göre Aramice) soyundan gelen türev bir dil olarak tanımlamakta ve bu temelde Arapçanın

²⁰¹ Matta 27:46.

²⁰² M. Maḥmūd, 1997, s. 119, 120, 121, 122. 123.

²⁰³ P. Robinson, *Voltaire And The Jews*. Maxine Schur, 100 Oakmont Avenue, San Rafael, CA 94403, s. 12.

²⁰⁴ M. Maḥmūd, 1997, s. 125.

üstünlüğünü savunmaktadır. Ancak bu yaklaşım, dilsel akrabalık ilişkileri çerçevesinde değerlendirilirse bazı çelişkileri beraberinde getirmektedir. Eğer İbranice, Mahmud'un iddia ettiği gibi Arapçanın ya da eski Arapçanın bir lehçesi veya türevi ise, bu durumda Arapça ile İbranice'nin iki ayrı dil gibi karşılaştırılması ve birinin diğerine üstün tutulmaya çalışılması metodolojik açıdan anlamını yitirmektedir. Nitekim aynı dil ailesine ait, hatta biri diğerinden türemiş diller arasında üstünlük kıyası yapmak, modern dil bilimi açısından geçerli bir yaklaşım değildir. Mustafa Mahmud'un çalışmasında, bu potansiyel çelişkiye yönelik herhangi bir açıklamanın veya savunmanın bulunmaması, tezinin teorik tutarlılığını zayıflatan önemli bir unsur olarak değerlendirilebilir. Bu durum, onun dilsel verilerden ziyade, ideolojik ve kültürel bir duruşu önelediğini göstermektedir.

Arapça merkezli bakış açısında öne çıkan bir diğer yaklaşım, Arapçayı yalnızca dünya dillerinin değil, daha dar bir çerçevede Sami dil grubunun atası olarak konumlandırma eğilimidir. Bu bakış açısı, Sami dillerini ayrı bir dil ailesi olarak kabul etmektense, bu gruptaki tüm dilleri Arapçanın lehçeleri olarak değerlendirme eğilimindedir. Bu yaklaşımın önemli savunucularından biri, Halep Üniversitesi Eski Tarih Profesörü Muhammed Behcet Kabîsî'dir. Kabîsî, *Ḥadâretun Vâhîdetun 'am Ḥadârâtun fî'l-Vaṭani'l-'Arabiyy'il-Ḳadîm?* (Eski Arap Dünyasında Tek Bir Medeniyet mi Vardı, Yoksa Birden Fazla mı?) adlı eserinde, "Sami dilleri" kavramının bilimsel değil ideolojik bir arka plana sahip olduğunu ileri sürmektedir. Kabîsî'ye göre "Sami" terimi, ne Eski Mısır hiyerogliflerinde, ne Kenânî yazıtlarında ne de Asurî veya Babil kaynaklarında geçmektedir. Bu terimin kökeni, Tevrat'ta geçen ve Nuh'un oğlu Sâm'a dayandırılan soy çizgisinden türetilmiştir. Kabîsî, bu etimolojik bağın ardından kavramın XVIII. yüzyılda Alman tarihçi August Ludwig von Schlözer tarafından ortaya atıldığını, XIX. yüzyılda ise Ernest Renan gibi oryantalistler tarafından sistematize edilerek yaygınlaştırıldığını ifade eder. Bu nedenle "Sami dilleri" ifadesinin bilimsel bir sınıflandırmadan ziyade, Batılı oryantalist söylem tarafından üretilmiş ideolojik bir kurgu olduğunu savunur. Kabîsî ayrıca, Arap kimliğinin ve "Arap" isminin Tevrat kaynaklı "Sami" teriminden daha eski olduğuna dikkat çeker. Bu görüşünü, MÖ. III. bin yıla tarihlenen Akad ve Aram yazıtlarında "Arap" ismine rastlanmasıyla temellendirir. Ona göre bu durum, Arapların tarihsel ve dilsel varlığının "Sami" kimliğinden daha öncelikli ve daha köklü olduğunu göstermektedir.²⁰⁵ Kabîsî, İbranice'nin tarihî gelişimini ele alırken bu dilin ciddi şekilde tahrif edildiğini ve günümüzde iki farklı formda varlık gösterdiğini belirtmektedir: Kendi tabiriyle Modern İsrail'de konuşulan,

²⁰⁵ M. B. Kabîsî *Ḥadâretun Vâhîdetun Em Ḥadârât fî'l-Vaṭani'l-'Arabiyy'il-Ḳadîm?* Dâru't-Talas ve Dâru's-Şemel, Şam, 2008, 2. baskı, s. 28, 29.

1911-1922 yılları arasında Eliezer Ben-Yehuda tarafından oluşturulmuş melez bir halk dili ve klasik Tevrat İbranicesi. Kabîsî'ye göre, Tevrat İbranicesi yapısal olarak Arapçaya yakın olmakla birlikte zamanla dilsel müdahalelere maruz kalmış; farklı dönemlerde harf ve ses sistemleri değiştirilmiştir. Bu tahrifatın, Siyonist ideolojinin dini milliyetçiliğe dönüştürme çabalarıyla doğrudan ilişkili olduğu dile getirilmektedir. Kabîsî, İbranicenin aslında Kenânice ve Aramice gibi eski Arap lehçelerinin bir karışımı olduğunu, dolayısıyla İbranicenin bir türev, Arapçanın ise bir kök dil olduğunu öne sürmektedir.²⁰⁶ İbranicenin Arapçanın melez bir türevi olması doğal olarak İbranilerin yani Yahudilerin de Arap olduğu anlamına gelecektir. Bu konuya ilişkin Kabîsî Hz. Muhammed zamanında yaşamış Benî Kureyza, Benî Kaynuka ve Benî Nâdir gibi Yahudi kabilelerin Arap olarak görülmesinde bir sorun olmayacağını ancak günümüz Siyonistlerin Arap olmadığını dile getirir.²⁰⁷

Kabîsî bu konuyla ilgili yapmış olduğu en büyük çalışması olan *Melâmiḥ fî Fıḫi'l-Leḥcâti'l-'Arabiyyât* (Arap Lehçelerinin Filolojik Özellikleri) adlı kitabında Sami dillerinin tamamını ve diğer Afro-Asyatik dilleri Arapçanın lehçeleri olarak tanımlayıp bunların filolojik özelliklerini açıklar. Ona göre Arapça şu lehçelerden oluşur:

- Proto-Arap Dili

Akad Arap lehçesi

Mısır Arap lehçesi	Ebla Arap lehçesi	Âmûrî / Kenâni Arap lehçesi
Âmûrî / Ken'ânî / Ugarit Arap lehçesi	Âramî Arap lehçesi	Nabati Arap lehçesi
Safai Arap lehçesi	Semud Arap lehçesi	Lehyânî Arap lehçesi
'Adnani Arap lehçesi (fusha)	Sebeî (Kahtani)Arap lehçesi	Süryanî Arap lehçesi

²⁰⁶ M. B. Kabîsî, a. g. e. 152.

²⁰⁷ M. B. Kabîsî, a. g. e. 153.

Kitapta dikkat çeken noktalardan biri, zikrettiği diğer diller gibi Arapçanın lehçesi olarak gördüğü İbraniceyi biraz daha olumsuz bir yaklaşımla ele almasıdır. Kabîsî'ye göre Tevrat İbranicesi, zikrettiğimiz diğer kitabında belirttiği gibi özgün bir lehçe olmayıp, esasen Kenânice ve Aramice unsurların bir sentezidir. Bu bağlamda, Tevrat İbranicesi kelime dağarcığında Kenânicenin özgünlüğünü koruyamamıştır. Örneğin, haham anlamındaki "חַהַם" (*ḥâḥâm*) kelimesi, "חִכְמָה" (*ḥikmetun*) kökünden türetilmiştir. Bu kelime, Ugaritçe (Amurru-Kenânî lehçesi) yazılı belgelerde de "bişışm ḥukme" (בִּישִׁשֶׁם חֻכְמָה) biçiminde geçmekte ve Arapçadaki karşılığıyla birebir örtüşmektedir. Nitekim burada geçen "şmşm" (שִׁמְשִׁם) fiilinin, Arapçadaki "شَمَمَ" (*şemme*) fiiliyle anlam ve yapı açısından örtüştüğü belirtilmektedir. Kabîsî, modern İbranicenin ise Tevrat İbranicesinden farklı olarak, Almanca, Lehçe ve Rusça gibi dillerin karışımı olan Yidiş dilinin etkisiyle oluştuğunu ve bu nedenle günümüzde bu dili konuşan kişilerin Tevrat metinlerini anlamakta ciddi güçlük çektiğini savunmaktadır. Öte yandan, X. yüzyılda Masoretler tarafından yapılan müdahalelerle, Tevrat metnine sesli harfler ve harekeler eklenmiş; böylece dil, orijinal telaffuzundan uzaklaştırılmıştır. Bu müdahalelerin, dini bir metni ulusal bir kimliğe dönüştürme çabasının bir parçası olduğunu ileri sürmektedir. Kabîsî ayrıca, bu süreçte İbranice harflerinin %25'inin, Süryanice fonetik kurallar doğrultusunda değiştirildiğini ve bu durumun dilin yapısal dönüşümüne yol açtığını ifade etmektedir. Bu bağlamda "يَجْزُ كَفْتُ" (y, c, z, k, f, t) ve "י, ג, ז, כ, פ, ת" (y, g, z, k, f, t) harfleri üzerinden gerçekleşen fonetik değişimlere dikkat çeker. Kabîsî, Driver adlı dil bilimcinin 1923 yılında, 1830'da yayımlanmış olan ve meşhur bir İbranice-İngilizce sözlük olan *Gesenius Hebrew Lexicon*'u güncellerken, Arapça kökenli bazı kelimeleri sanki Tevrat kaynaklıymış gibi esere dâhil ettiğini belirtir. Ayrıca Tanah'ın ilk çevirisi olan MÖ. III. yüzyıldaki en eski Koini Grekçe çevirisi Septuaginta ile MS. III. yüzyılda bu çeviriden yani Grekçeden İbraniceye yapılan çeviri arasında yapısal farklar bulunduğunu ve bu iki versiyonun da orijinal metne dayanmadığını vurgulayan Kabîsî, Masoretlerin yaptığı X. yüzyıl düzenlemeleriyle birlikte toplamda üç büyük metin değişikliğinin yaşandığını ifade eder:

²⁰⁸ M. B. Kabîsî, *Melâmiḥ fi Fıḫi'l-Leḥcâti'l-'Arabiyyât, Dâru's-Şemel, Şam, 2001, 1. baskı, S. 11.*

1. MÖ. III. yüzyıldaki Grekçe çeviri.
2. MS. III. yüzyıldaki Grekçeden İbraniceye çeviri
3. MS. X. yüzyıldaki Masoretik düzeltmeler.

Bu çerçevede, Hz. Musa'nın (genel kabule göre MÖ. XIII. yüzyılda yaşamış) yaşadığı dönem ile mevcut Tevrat nüshaları arasında tarihsel ve metinsel bir uçurum oluşmuştur. Son olarak, en eski Tevrat nüshası olan Halep (Aleppo) Kodeksi'nin 1997 yılında çalınmış olması, özgün metinlerin kaybını daha da pekiştirmektedir. Kabîsî, Tevrat İbranicesi üzerinde çalışan araştırmacıların çoğunun ana dillerinin İbranice olmadığını (İngilizce, Fransızca, Rusça, Almanca, İtalyanca gibi dilleri konuştuklarını) ve bu nedenle metin çözümlemelerinde ciddi metodolojik sınırlılıklarla karşılaştıklarını da vurgular.²⁰⁹

Kabîsî'nin bu konudaki tezini modern dil bilimi perspektifinden incelediğimizde bazı sorunlar göze çarpıyor: Kabîsî'nin “Sami” kavramına yönelik eleştirisi, bu terimin tarihî kökenine dair bazı haklı soruları gündem etmiş olarak görünse de, modern dil biliminin yöntem ve yaklaşımlarıyla tam olarak uyuşmamaktadır. Günümüzde kullanılan “Sami dilleri – Semitik diller” sınıflandırması, kültürel veya teolojik bir temele değil, dilin yapısı ile ilgili filolojik verilere dayanan karşılaştırmalı dil bilimi yöntemlerine dayanır. Bu bağlamda, yukarıda değinildiği üzere August Ludwig von Schlözer'in “Sami” terimini ilk olarak 1781 yılında Tevrat'taki soy çizgisine atıfla kullanması (Schlözer, *Allgemeine nordische Geschichte*, 1781), bu terimin kökeninin dini olduğunu düşündürse de modern anlamda dil ailesi olarak kavramsallaştırılmasının daha sonra yukarıda zikrettiğimiz dil bilimciler tarafından, özellikle fonetik ve morfolojik benzerlikler temelinde yapıldığı bilinmektedir. Zaten Schlözer bile bu terimi her ne kadar Tevrat'tan almış olsa da, temelde bu dillerin benzerliğinden yola çıkarak ortaya atmıştır. Bu sınıflandırma, XX. yüzyıl boyunca genişletilerek, Theodor Nöldeke, Carl Brockelmann ve Robert Hetzron gibi dil bilimcilerin çalışmalarıyla sistematik hale gelmiştir. Örneğin Robert Hetzron, Sami dillerini Arapça, İbranice, Aramice, Akadca gibi dillere ayırırken bu ayrımı tarihsel perspektiften ziyade yapısal verilerle temellendirmiştir.²¹⁰ Dolayısıyla, “Sami” kavramın modern dil bilimsel kullanımı ideolojik veya teolojik bir söylemden ziyade, bilimsel sınıflandırmalara dayanmaktadır. Kabîsî'nin, söz konusu terimin tarihsel arka planına dair eleştirisi, bizzat ortaya koyduğu “Arap lehçeleri” terimine karşı modern karşılaştırmalı dil bilimin nesnel yöntemleriyle desteklenmediği görülmektedir. Zaten

²⁰⁹ M. B. Kabîsî, a.g.e. s. 350, 351.

²¹⁰ R. Hetzron, *The Semitic Languages*, Routledge, Londra – New York, 1997.

kitabının girişinde bu konuya nasıl ilgi duyduğunu anlattığı kısımda, duygusal bir bakış açısına sahip olduğunu ve sahip olduğu konunun daha çok Yahudi veya Siyonizm karşıtlığı olarak ortaya çıktığını görebiliyoruz. Bu konuya olan ilgisinin çıkış noktasını şu şekilde anlatır:

"1959 yılından beri taşıdığım bir takıntı... Hocam Dr. Mahmud Hâfız'ın (Kahire'deki Askeri Akademi'de görevli Mısırlı Arap) bize Hiksosların, Suriye ve Mısır'ı yöneten gerçek Araplar olduğunu söylediği gün bu fikir aklıma kazındı.

Fransız sömürgeciliğini ve çekilişlerini gördük. Sonra 1948 olayları patlak verdi. Henüz sekiz yaşındaydım ve Filistinli mültecilerin camilerde, kiliselerde barındığına şahit oldum.

İki kez ağladım: İlki, 1952'de, on iki yaşındayken Golan'da durmuş, Taberiye Gölü'ne ve işgal altındaki Filistin topraklarına bakarken... İkincisi, 1967'de, Feyruz'un "Ey şehirlerin çiçeği" (Ey Kudüs) şarkısını söylediği bir konserde... O günden sonra gözyaşlarım kurudu. Artık ağlamaya değil, çalışmaya ihtiyacımız vardı.

Araştırdım ve gördüm ki, topraklarımız çalınmadan önce tarihimiz çalınmıştı. Evet, Arap toprakları işgal edilmeden önce, tarih (toprak ve halkla birlikte) gasp edilmişti.

Antik tarihi okudum, ancak içinde sadece çarpıtılmış ve bulanık bir bakış açısı buldum. Milliyetçilikleri ve dinleri inceledim; gördüm ki çağdaş düşünce milliyetçilik tarafından ezilmişti. Öyle ki, bazı dini düşünceler (özellikle Yahudi dini düşüncesi) bir şekilde milliyetçilik kisvesine bürünmek zorunda kalmıştı. Böylece dini bir milliyetçiliğe çevirdiler ve Siyonizm, Yahudi milliyetçiliği olarak ortaya çıktı..."²¹¹

Kabîsî'nin filoloji yaklaşımının bilimsellikten uzaklaştığı en dikkat çekici örneklerden biri, kitabında Mitannice, Hititçe ve Hurrice gibi farklı dil ailelerine mensup dilleri doğrudan Arapça olarak nitelendirmesidir. Kitabında, Hint-Avrupa dil ailesine ait Hititçeyi,²¹² başlangıçta Urartuca ile beraber izole dil olarak sayılan, daha sonra ise Urartuca ile beraber Hurri-Urartu dil ailesine dâhil edilen Hurriceyi²¹³ ve Hurri dilinin konuşulduğu Mitanni Krallığı'nda yönetici sınıfa ait özel isimler, tanrı adları ve teknik terimlerde görülen izlere binaen, Hint-Avrupa dil ailesinin Hint-İran (Hint-Aryan) koluna bağlı bir dil olarak kabul edilen

²¹¹ M. B. Kabîsî, 2001. S. Giriş (A, B.).

²¹² H. A. Hoffner, H. C. Melchert, A Grammar of the Hittite Language, Winona Lake, Indiana, 2008, S. 2.

²¹³ I. Wegner, An Introduction To the Hurrian Language, Revised, edited, and reformatted by Allan R. Bomhard, Florence, SC, 2020 – 2023, s. 14.

Mitanniceyi²¹⁴ Arapça olarak niteleyip bu dili konuşan halkların Arap olduğunu iddia etmiştir.²¹⁵ Bu halkların Arap kökenli olduklarını ileri sürmek, yalnızca dilsel verilerle değil, tarihi ve arkeolojik kanıtlarla da örtüşmemektedir. Dolayısıyla Kabîsî'nin bu dilleri Arapça olarak değerlendirmesi, bilimsel verilerden çok, etno-milliyetçi bir yaklaşımın sonucu gibi görünmektedir. Bu tür yorumlar, açıkça kendisinin dil bilimi ideolojik araçlara indirgeme amacı taşıdığını göstermektedir.

İbranice ve Arapçaya Arapça merkezli bakış açısına sahip olan bir başka yaklaşım da, yukarıdakilerden farklı olarak sadece Modern İbraniceye odaklanarak Modern İbranicenin bağımsız bir dil olduğunu kabul etmeyerek bu dilin Arapçanın bir lehçesi olduğunu savunur. Bu konuda Nacah Ulusal Üniversitesi tarafından yayımlanan *el-‘İbriyyetu Lehçetu’l-‘Arabiyyeti’l-‘Âdiye* (İbranice Arapçanın Sıradan Bir Lehçesidir) adlı kitabın yazarı Selâme Selim Selâme Yusuf, Arapçanın konumunu yücelterek onun dünyanın en kadim dili olduğunu öne sürer.²¹⁶ İbranicenin ise tarih boyunca Aramiceden etkilenecek varlığını sürdürdüğünü ifade eder.²¹⁷

Yazar, temel iddiası olan "İbranicenin Arapçanın bir lehçesi olduğu" fikrini, dilbilimsel bir temel üzerinden savunmaya çalışmakta ve bu savı ses kanunları, sarf ve nahiv olarak üç temel başlık aracılığıyla somutlaştırmayı hedeflemektedir. Çalışma, dilsel değişimin rastlantısal olmadığını, aksine belirli ses kanunları çerçevesinde düzenli biçimde işlediğini ortaya koymakta; tıpkı Cermen dillerinde gözlemlenen Grimm Kanunları gibi, Arapça ile İbranice arasında da benzer ve sistematik ses değişimlerinin varlığına dikkat çekmektedir. Bu yaklaşım, kelimeler arası benzerlikleri yüzeysel benzerlikten öteye taşıyarak, tarihsel ve sistematik bir dönüşüm süreci olarak ele alır.

Yazar, çalışmasında ses değişimlerini tarihî ve yapısal olmak üzere iki ana gruba ayırır; tarihî değişimler sesin dilin genel sisteminde başka bir sese dönüşmesini ifade ederken, yapısal değişimler sesin kelime içindeki diğer seslerle ilişkisine bağlı olarak ortaya çıkan dönüşümleri kapsar. Bu çerçevede Arapça ile İbranice arasında sistemli ses karşılıklarının bulunduğunu çok sayıda örnekle göstermeye çalışır. Bu dönüşümler: ث (sa) sesinin ط (şin) sesine dönüşümü, س (sin) sesinin ش (şin) sesine dönüşümü, ذ (zal) sesinin ز (zayn) sesine dönüşümü ve ك (kâf)

²¹⁴ M. Kapović, *The Indo-European Languages*, Routledge Taylor & Francis Group, Londra – New York, 2017, 1. baskı, S. 205.

²¹⁵ M. B. Kabîsî, 2008, s. 152.

²¹⁶ S. S. S. Yusuf, *el-‘İbriyyetu Lehçetu’l-‘Arabiyyeti’l-‘Âdiye*, Yüksek Lisans Tezi, Câmî’etu’n-Necah el-Vataniyye, Filistin, 2000, s. 21.

²¹⁷ S. S. S. Yusuf, a.g.e. s. 30, 31.

sesinin خ (ha) sesine dönüşümüdür. Bu düzenli dönüşümlerin yalnızca kelime düzeyinde değil, tüm ses sistemi boyunca devam eden tutarlı bir yapıya işaret ettiğini dile getirir. Selâme Yusuf'a göre bu durum basit bir ödünç alma ile açıklanamaz; daha çok aynı dilin tarihsel olarak ayrıışmış biçimleriyle açıklanabilecek bir fonetik sürekliliğe işaret eder.²¹⁸

Selâme Yusuf, bu ses benzerliklerini gramer yapılarıyla destekleyerek tezini güçlendirmeye çalışır. Özellikle fiil sisteminde Arapça ile İbranice arasında dikkat çekici paralellikler bulunduğunu ifade eder. Arapçada mücerred fiiller genellikle üç harften oluşur ve üçlü kök sistemine dayanır. Bu kökler belirli kalıplara girerek anlam kazanır. Örneğin (fe‘ele) kalıbındaki *fetehe* (açtı), *ketebe* (yazdı) gibi fiiller öznenin yaptığı işi ifade ederken, (fu‘ile) kalıbındaki fiiller daha çok edilgen (mef‘ûl) anlam taşır. Mezid fiiller ise köke harf eklenerek oluşturulur; ضارب (*dârebe* – karşılıklı dövüştü), انطلق (*in‘alaka* – yola çıktı / harekete geçti), استخرج (*istahrece* – çıkardı / elde etti) gibi örneklerde görüldüğü üzere fiiller dört, beş veya altı harfli yapılara dönüşebilir. Selâme Yusuf'a göre bu sistemin benzeri İbranicede de vardır. İbranicede mücerred fiiller, tüm harfleri asli olan ve üç ya da dört harften oluşan fiillerdir: שמע (*şama* – işitti / duydu) ve בלבב (*bilbel* – karıştırdı / altüst etti) gibi. Mezid fiiller ise yine köke harf eklenmesiyle oluşur: מלל (*male* – doldurdu), הלביש (*hilbiş* – giydirdi), היתהא (*hit‘abed* – intihar etti). Bu paralellik, iki dil arasında genetik ve morfolojik bir bağ olduğunu gösterir. Yusuf ayrıca İbranicede fiil çekimlerinin, Arapçadaki sahih, mu‘tel, mahmuz, ecvef ve nakıs gibi sınıflandırmalarla büyük ölçüde örtüştüğünü belirtir. Örneğin ilk kök harfi illetli olan وعد (*ve‘ede* – söz verdi) fiiline karşılık İbranicede אכל (*‘ahal* – yedi); orta harfi illetli olan קל (*kâle* – dedi / söyledi) fiiline karşılık גנה (*ginnah* – bahçe yaptı / düzenledi); son harfi illetli olan nakıs fiillere karşılık ise ברא (*bara* – yarattı) örnek verilebilir. Yusuf, İbranicede “nakıs” terimi farklı bir kullanım gösterse de (örneğin nun harfinin düşmesi gibi), bu karşılaştırmaların, iki dil arasında güçlü bir morfolojik paralellik ve tarihsel bağ olduğunu gösterdiğini ileri sürer.²¹⁹

Son örnek olarak, fiillerin kalıpları üzerinden bu tezi nasıl savunduğunu bakabiliriz: Selâme Yusuf, İbranicede fiillerin yedi temel kalıpta (binyanim) çekildiğini ve bunlardan yalnızca birinin mücerred olduğunu belirtir. Diğer altı kalıp mezid yapılar olup, Arapçadaki bâb sistemine son derece benzerlik gösterdiğini belirtir:

²¹⁸ S. S. S. Yusuf, a.g.e. s. 43, 44, 45.

²¹⁹ S. S. S. Yusuf, a.g.e. s. 68.

İbranice Babı	Yapısı	Arapçadaki Karşılığı
פעל (Pa'al)	Mücerred	فَعَلَ
נפעל (Nif'al)	Mezid (pasif)	انْفَعَلَ / افْتَعَلَ
פיעל (Pi'el)	Mezid (aktif)	فَعَّلَ
פעל (Pu'al)	Mezid (pasif)	فَعِّلَ
הפעיל (Hif'il)	Mezid (aktif)	أَفْعَلَ
הופעל (Huf'al)	Mezid (pasif)	أَفْعِلَ
התפעל (Hitpa'el)	Mezid (refleksif)	اِفْتَعَلَ

Selâme Yusuf, bu yapılar arasındaki sessel ve yapısal uyumun, İbranicenin fiil sisteminin Arapçadan esinlenmiş ya da doğrudan türemiş olabileceğini kuvvetle düşündürdüğünü ifade eder. Ona göre, bu kadar sistemli bir örtüşme, sadece tarihsel ilişkileri değil, İbranicenin Arapçanın bir lehçesi olarak geliştiği fikrini destekleyecek dilbilimsel bir savdır.²²⁰

Nahiv alanında ise özellikle sıfat (na'at) sistemi üzerinden bir paralellik kurar. Arapçada sıfatın ismi takip ederek onu nitelediğini ve irab, sayı, cinsiyet ile belirlilik açısından tam uyum içinde olduğunu açıklar. İbranice örneklerde de sıfatın isimle benzer biçimde uyum gösterdiğini, ancak Arapçadan farklı olarak irab sisteminin bulunmadığını belirtir. Yusuf'a göre, bütün bu yapıların ve İbranicede sıfatın isimle uyum kurma biçimi, doğrudan Arapçadan kaynaklanmaktadır. Yazarın ifadesiyle:

*"Arapça bu dört unsuru (irab dâhil) korurken, İbranice bunlardan yalnızca irabı terk etmiştir. Bu da iki dilin bir zamanlar tek bir yapı olduğunu düşündürür."*²²¹

Yusuf ve onun gibi düşünen kişilerin bu yaklaşımına göre morfolojik bağımlılık, sentaktik paralellik ve anlamsal eşleşmeler, bu iki dilin aynı ata dilden türemesinden ziyade, bu dillerin aynı dilin iki varyantı olmasından kaynaklanmaktadır.

Son olarak Arap dünyasında, İbranicenin geçmişte Arapçanın lehçesi olduğunu daha sonra bağımsız bir dil haline geldiğini savunan bir yaklaşım da mevcuttur. Suudi Arabistan'daki *el-Beyân* dergisinde 2018 yılında yayımlanan "İbranice Arapçanın Bir Lehçesi midir?" adlı bir

²²⁰ S. S. S. Yusuf, a.g.e. s. 69, 70.

²²¹ S. S. S. Yusuf, a.g.e. 116, 117, 118.

makalede antik tarihçi Herodot'un aktardığı; Fenikelilerin (veya Kenânlıların) Güney Arabistan'dan gelerek Levant (Akdeniz'in doğu sahillerindeki bölge) bölgesine yerleştikleri tezi ele alınarak, Kenânî dilinin (İbranice dâhil) aslında Arap Yarımadası'nın güneyindeki lehçelere dayandığı şeklinde bir görüş dile getirilir. Bu makalede İbranicenin, eski Kenân dilinden türediği, hatta Yahudi kutsal metinlerinde bile bu dilin “Kenân dili” (שפת כנען) olarak adlandırıldığı vurgulanmaktadır. Yazar, bu bilgilerin ışığında, bazı oryantalistlerin İbraniceyi Arapçanın atası gibi göstermeye yönelik çabalara karşı çıkarak İbranicenin, Arapçanın eski güney lehçelerinden biri olduğunu ve zamanla bağımsız bir dil haline geldiğini savunur. Makalede İngilizcenin Cermen dillerinden ayrılması buna örnek gösterilir. Yazar, İbranice ile Saba dilindeki (eski Güney Arabistan dili) ortak kelimelere işaret eder: “אֶבֶן (even)” – “taş”, “יָדַע (yodea)” – “bilmek” gibi kelimelerin her iki dilde de aynı anlamlara gelmesinin bu akrabalığı kanıtladığını öne sürer. Bu tür benzerliklerin çok sayıda olduğu, ancak yazıda ayrıntılarına girilmediği belirtilir. Yazıda mutaassıb olarak nitelenen İngiliz oryantalist David Samuel Margoliouth'un bile bu fikirde olduğu ifade edilerek onun şu sözü alıntılanır: “*Ancak bu İbranice üslupları Güney Arap yazıtlarında bulduğumuzda, bu kelimeleri veya kullanımları asıl kaynaklarına kadar takip ettiğimizi düşünmeye hakkımız olur. Bunlar kesinlikle Filistin'den Sebe'ye gelmedi, belki de Sebe'den Filistin'e gitti.*”²²²

Arap dünyası dışında bu fikri, XIX. yüzyılda ilk Türkçeden Türkçeye sözlük özelliğini taşıyan, *Ḳâmûs-ı Türkî* adındaki sözlüğün²²³ yazarı Şemseddin Sâmî'nin de savunduğunu görüyoruz, Sâmî, bu sözlükte İbraniceyi kendi tabiriyle “*Arabînin eski bir nevî şive-i âmiyânesi*” şeklinde tarif eder.²²⁴ Ancak Osmanlı'da, Arap dünyasına benzer şekilde, bu fikrin ekol haline gelip bu konuya özel çalışmaların varlığını göremiyoruz.

Yukarıda farklı bakış açılarıyla İbranicenin Arapçanın bir lehçesi olduğunu iddia eden yaklaşımlar yüzeysel anlamda dikkat çekici gözlemler sunsa da, dil bilimsel açıdan ele alındığında önemli eksiklikler barındırmaktadır. Bu metinlerin bir kısmında İbraniceyi Arapçadan daha aşağı bir dil olarak göstermeye yönelik bir çaba görmekteyiz, bununla beraber

²²² *Mecelletu'l-Beyân*. (Mayıs 2018 / Ramadân 1439). “Hel el-İbrîyye lehce ‘Arabiyye?’” (Sayı 373). <https://www.albayan.co.uk/MGZarticle2.aspx?ID=6222> (çevirimiçi son erişim tarihi: 28.05.2025)

²²³ M. F. Toprak, “Evaluations On Arabic And Semitic Rooted Words In Şemseddin Sâmî's Kâmûs-U Türkî Şemseddin Sâmî'nin Kâmûs-ı Türkî'sinde Arapça ve Diğer Sâmî Diller Kaydıyla Verilen Kelimeler Üzerine Değerlendirmeler, *International Journal of Language Academy*,” C. 5, 2017, s. 2.

²²⁴ Ş. Sami, *Kamus-i Türkî*, Der Sa'adet Ikdam Matbaası, nerş. Ahmed Cevdet, h. 1318 (m.1899), s. 926.

her iki dilin morfolojik, sentaktik ve fonetik düzeydeki ortak yönleri vurgulanarak Arapçanın merkezde olduğu bir ilişki modeli kurulmaktadır. Ancak bu yaklaşımlar, dil bilimin temel ilkeleri göz önüne alındığında hem tipolojik hem de tarihsel düzlemde bazı kavramsal karışıklıklar içermektedir.

Öncelikle diller arasında “en iyi”, “en güzel” ya da “ilkel” gibi mutlak sıfatlar bilimsel bir bakış açısından bakıldığında kullanılabilecek terimler değildir. Her dil, onu konuşan toplumun ihtiyaç ve değerlerine göre şekillenmiştir. Örneğin Eskimoların kar için, Arapların deve için zengin bir terminolojiye sahip olması, dilin toplumsal gereksinimlere uyum sağladığını gösterir. Dilsel üstünlük iddiaları tarih boyunca öne sürülmüş olsa da bilimsel açıdan hiçbir dilin mutlak anlamda “en iyi” veya “en güzel” olduğu söylenemez. Dilin yaygınlaşması ve öğrenilmesi, çoğunlukla siyasi, ekonomik ve kültürel etkenlere dayanır; örneğin İngilizce, Rusça veya Çincenin küresel konumu buna örnektir. Her dil, kendi toplumsal bağlamında işlevseldir; diller arasında hiyerarşik bir değer yargısı oluşturmak bilimsel değildir.²²⁵

İkinci olarak, Arapça ile İbranice'nin benzerlik göstermesi, bu dillerin aynı dil ailesine, yani Afro-Asyatik dil ailesinin Sami (Semitik) koluna mensup olmasından kaynaklanmaktadır. Bu tür benzerlikler, yalnızca Arapça ve İbranice arasında değil, aynı aile içinde yer alan diğer diller arasında da (örneğin Aramice, Süryanice, Amharca gibi) gözlemlenmektedir. Mesela yukarıda değindiğimiz, her iki dilde fiillerin üç harfli kök sistemine dayalı olması, fiil kalıplarının çeşitli eklerle türetilmesi, sıfatların isme uyumu gibi yapılar, Semitik dillerin tipik özellikleri arasında yer alır ve herhangi bir dilin diğerinin lehçesi olduğu yönünde doğrudan bir kanıt teşkil etmez. Dolayısıyla, bu benzerliklerin lehçesel bir ilişkiye değil, aynı soydan türemiş kardeş dillere işaret ettiği açıktır. Bu da dil biliminde sıklıkla karşılaşılan bir kavramsal hata olan tipolojik benzerliği lehçesel bağlılıkla karıştırma yanlısına düşülmesine neden olmaktadır. Aynı tipolojik özelliklere sahip dilleri herhangi bir dil ailesinde var olan iki dil arasında bulabiliriz, örneğin bu tarz bir benzerlik Romence ile İspanyolca arasında da mevcuttur, ancak bu diller biri diğerinin lehçesi olarak değil, Hint-Avrupa dil ailesinin Latin kökenli kardeş dilleri olarak kabul edilir.²²⁶ Arapça ile İbranice arasındaki ilişki de bu şekilde, yani lehçesel bir bağlılıktan ziyade tarihsel olarak ortak ataya dayanan iki bağımsız ve sistemli dil arasında kurulmalıdır.

²²⁵ R. J. Geist, *An Introduction to Language*, The Macmillan Company, USA, 1970. s. 30 – 34.

²²⁶ J. E. Macdonald, M. L. Maddox, “Passive se in Romanian and Spanish: a subject cycle” Accepted: *Journal of Linguistics*, s. 2.

Bunların ötesinde, Arapça ile İbranice arasındaki karşılıklı anlaşılabilirlik düzeyinin düşüklüğü, yani bir Arapça konuşurunun İbraniceyi doğal biçimde anlayamaması ya da İbranice konuşurunun Arapçayı anlayamaması, bu iki dilin lehçe değil, açıkça bağımsız diller olduğunu gösteren önemli göstergelerden biridir. Zira lehçeler arasında tam anlamıyla olmasa bile, yüksek oranda karşılıklı anlaşılabilirlik beklenir; örneğin herhangi bir Arapça lehçesi konuşan, her ne kadar Araplar arasındaki popülerliğinin etkisi olsa da, Mısır lehçesini anlamakta çok zorluk çekmez. Oysa Arapça ile İbranice arasında böyle bir bağ kurulamaz. Buna ek olarak Fas dışındaki Arapların, Fas (Mağrib) lehçesini anlamakta oldukça zorluk çekmelerinden dolayı Fas lehçesi bile bazı dil bilimciler tarafından Arapçadan bağımsız bir dil olarak nitelenmektedir. Çünkü bilimsel bir bakış açısından, lehçeler anlaşılabilirlik noktasında kendi başlarına ayrı diller olarak kabul edilebilir, örneğin Kuzey Cermen dilleri olan Norveççe, İsveççe ve Danca veya Batı Slav dilleri olan Çekçe, Slovakça ve Lehçe gibi.²²⁷ Sonuç olarak bu veriler, İbranicenin Arapçanın bir lehçesi olduğunu değil, her iki dilin ortak bir ata dilden türemiş olmasının doğal sonuçlarını yansıtmaktadır.

4.2. RAMAZÂNİYYE EKOLÜ

Ramazan Hasan Umer Hasan Umer Abdulfettâh İbrahim Abdu't-Tevvâb²²⁸ (1930 - 2001), özellikle Sami diller üzerine yaptığı kapsamlı çalışmalarla tanınan önemli bir Arap dil bilimcidir. Kendisi, genel dil bilim ve Arap dilinin grameri alanlarındaki katkılarıyla bilinmekle birlikte, Sami diller konusunda uzmanlaşmış bir dil bilimci olarak öne çıkmıştır. Özellikle Sami diller üzerine yoğunlaşması ile Arap dünyasındaki diğer dil bilimcilerden ayrı bir konuma sahiptir.²²⁹

Ramazan Abdu't-Tevvâb, bilim felsefesi, sarf (morfoloji) ve nahiv (sentaks) gibi alanlarda eğitim aldı. Mısır'ın önde gelen düşünürleri ve edebiyatçıları arasında yer alan Tâhâ Hüseyin ve Mahmud el-Akkâd gibi isimlerin eserlerini okuyarak entelektüel birikimini genişletti. Akademik kariyerine devam etmek amacıyla Dâru'l-'Ulûm'da asistan olmayı düşünürken, burslu olarak Münih'e gitti. Burada Almanca, Fransızca, Farsça ve Türkçe dillerini

²²⁷ O. F. Zaidan, C. C. Burch, "Arabic Dialect Identification" *Association for Computational Linguistics* (10.1162/COLI.a.00169), 2014, c. 40, S. 1, s. 173.

²²⁸ U. M. B. Bedîrât, *Cuhûdu'r-Ramađân 'Abdu't-Tevvâb el-Luğaviyye, Câmi'etu Mu'ta, Mu'ta*, 2004, 1. baskı, s. 3.

²²⁹ Z. Özkanlı, *Arapçanın Ses Bilgisi*, Fecr Yayınları, Ankara, 2022, 1. baskı, s. 165.

öğrenerek dil bilgisini ve akademik ufkunu genişletti. Münih'te yüksek lisans ve doktora çalışmalarını Sami diller üzerine tamamladı. Bu süreçte, Sami dillerin yapısı, tarihsel gelişimi ve karşılaştırmalı dil bilim alanlarında uzmanlaştı. Beş yıl süren bu yoğun akademik dönemin ardından Mısır'a geri döndü ve burada dil bilim alanındaki çalışmalarına devam ederek önemli katkılarda bulundu. Abdu't-Tevvâb'ın bu süreçte edindiği bilgi birikimi ve dilsel yetkinlik, onun Arap dili ve Sami diller üzerine yaptığı çalışmalarda önemli bir temel oluşturdu.²³⁰

Abdu't-Tevvâb, Arap dünyasında modern anlamda dil bilimin öncülerinden İbrahim Enîs Ahmed'in öğrencisi olmuştur. Avrupa'da ise birçok tanınmış doğubilimci ile tanışıp onların fikirlerinden yararlanıp bu fikirlerden önemli ölçüde etkilenmiştir. Bu oryantalistler; Carl Brocklemann'ın öğrencilerinden Johan Fück; Doğu dilleri filolojisinin ve Türkoloji'nin kurucularından Hellmut Ritter ve sözlük yazarlığı ile tanınan Hans Wehr'dir.²³¹

70. doğum yılı münasebetiyle, birçoğu akademisyen olan öğrencileri ve sevenleri tarafından Ramazan Abdu't-Tevvâb'a ithaf edilen *Nuşûş ve Dirâsâtü'Luğaviyye: Mehdâtun li'ş-Şeyhi'l-Mektebeti'r-Ramađâniyye el-Ustâzu'd-Duktûr Ramađân 'Abdu't-Tevvâb* (Dil Bilimsel Metinler ve Çalışmalar: Ramazaniyye Ekolünün Hocası Prof. Dr. Ramazan Abdu't-Tevvâb'a Armağan) adlı eserde, kendisi dil bilim alanında önemli bir figür olarak tanıtılmış ve kurucusu olduğu "el-Medresetü'r-Ramađâniyye" (Ramazaniyye Ekolü) ile anılmıştır.²³² Bu ekol mümkün olduğunca fazla kaynağa başvurmaya temel alan bir araştırma yöntemine sahiptir.²³³

4.2.1. Ramazan Abdu't-Tevvâb'ın Batı Tarzı Filolojinin Arap Dünyasında Benimsenmesini Savunması

Ramazan Abdu't-Tevvâb, esasen oryantalistlere karşı birçok konuda olumsuz bir tutum sergilemiştir. Özellikle Selâme Musa, Abdülaziz Fehmi, Enis Ferihe ve Sa'id el-Akl gibi yazarların fasih Arapçayı hedef alan görüşlerinin arkasında oryantalistlerin etkisinin bulunduğunu savunmuştur. Bu tür saldırıları, fasih Arapçaya yönelik "vahşi saldırılar" olarak

²³⁰ İ. Durmuş, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara, 2019, 3. baskı, c. 2, s. 411-412.

²³¹ İ. Durmuş, "Ramazan Abdüttevâb", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ramazan-abduttewvab> (son erişim tarihi: 27.05.2025).

²³² *Nuşûş ve Dirâsât Luğaviyye: Mehdâtun liş-Şeyhi'l-Mektebeti'r-Ramađâniyye el-Ustâz ed-Duktûr Ramađân 'Abdu't-Tevvâb, Min telâmizihi ve'l-Muhibbîn Fi 'Îdi'l-Milâdihi's-Sab'in*, Kahire, 2001.

²³³ İ. Durmuş, 2019, s. 412.

nitelendirmiş ve bu duruma karşı oldukça sert bir şekilde karşı çıkmıştır.²³⁴ Dini meseleler söz konusu olduğunda da, oryantalistlere karşı kesin ve net bir tutum sergilediği, özellikle de bazı oryantalistlerin İslam'a yönelik muhalif iddialarda bulunma eğilimlerine karşı açık bir eleştiri getirdiği görülmektedir. Bu durum, 1984 yılında Kahire'de yayımlanan *Minberu'l-İslâm* dergisinde kaleme aldığı "el-Mustaşrihûn ve İftira'âtuhum 'ale'l-İslâm" (Oryantalistler ve İslam'a Yönelik İftiraları) başlıklı makalesinde açık bir şekilde gözlemlenebilir.

Ancak Ramazan Abdu't-Tevvâb'ın karşılaştırmalı filoloji konusunda tamamen tersi yönde bir fikre sahip olduğunu gözlemliyoruz. Abdu't-Tevvâb Arap dünyasında Batı tarzı filolojinin benimsenmesi gerektiğini savunmuş ve bu konuda *Fuṣul fî Fıkhî'l-'Arabîyye* adlı eserinde önemli tespitlerde bulunmuştur. Abdu't-Tevvâb, filoloji terimini dilin sırlarını ortaya çıkarmaya, dilin kurallarını anlamaya ve gelişiminin dinamiklerini çözmeye yönelik bir disiplin olarak tanımlar. Ona göre filoloji, dil bilim çalışmalarını da kapsar; insan dilinin kökenini, diller arasındaki etkileşimi, standart dilin ve lehçelerin ortaya çıkışını, ses bilgisini, kelimelerin anlamsal ve yapısal özelliklerini inceleyen tarihsel ve tanımlayıcı bir çalışmadır. Batı'da bu alan "Filoloji" olarak adlandırılırken, Almanların "Philologie" terimi, dilin metinsel, tarihsel ve karşılaştırmalı analizine odaklanır. Bu, metinlerin anlaşılması ve bu anlayışın dil bilim çalışmalarına katkı sağlaması amacını taşır. Abdu't-Tevvâb, dil bilimin, bizzat kullandığı terim olan "Sprachwissenschaft" ile filolojinin farklı alanlar olduğunu, ancak birbirini tamamladığını belirtir. Mario Pei'in de vurguladığı gibi, filoloji sadece dilleri değil, kültür ve tarih gibi disiplinleri de içine alan geniş bir kavramdır. Bu çalışmalar, dil bilimle kesişen noktalarda kültürel ve tarihsel değerlere de atıfta bulunarak, dilin yapısını ve işleyişini anlamaya çalışır. Abdu't-Tevvâb, bu yaklaşımın Arap dünyasında daha fazla benimsenmesi gerektiğini savunur.²³⁵

Abdu't-Tevvâb, filoloji ve dil bilim arasındaki ilişkiyi incelerken, bu iki alanın birbirinden kesin çizgilerle ayrılamayacağını savunur. Ona göre, her iki disiplin birbirini tamamlar ve birinin diğerinden tamamen bağımsız olması mümkün değildir. Lommel'in *Wie studiert man Sprachwissenschaft?* (Dil bilimi nasıl çalışılır?) adlı çalışmasına atıfta bulunarak, dil bilimin filolojiden ayrı düşünülmemeyeceğini belirtir. Dil bilim, kendi yöntemleri ve alanları olan bağımsız bir bilim dalı olsa da, temel kaynağı dil metinleridir ve bu metinler filolojik çalışmaların özünü oluşturur. Bu nedenle, iki alan arasındaki ilişki o kadar güçlüdür ki,

²³⁴ R. 'Abdu't-Tevvâb, *Buḥûs ve Makâlât fî-Luġa*, Mektebetu'l-Hancı, Kahire, 1982, 1. baskı, s. 165-166.

²³⁵ R. 'Abdu't-Tevvâb, *Fuṣûl fî Fıkhî'l-'Arabîyye*, Mektebetu'l-Hancı, Kahire, 1999, 6. baskı, s. 9, 10.

uygulamada bu terimler sıklıkla birbirinin yerine kullanılır. Arap dünyasında “*Fıkhū ’l-luġa*” (dil fıkıhı) kavramı, özellikle Mısır Üniversitesi’nde oryantalistlerin etkisiyle ortaya çıkmıştır. Abdu’t-Tevvâb, Guidi’nin 1926’daki bir dersinde “Philologie” teriminin Arapçaya çevrilmesinin zor olduğunu ve Batı’da bu kavramın özel bir anlam taşıdığını belirttiğini aktarır. Arap dünyasında bu terim, farklı şekillerde yorumlanmıştır. Bazıları filolojiyi sadece dil bilgisel kuralları öğreten ve edebi eserleri eleştiren bir alan olarak görürken, bazıları da bunun yaşamın tüm yönlerini inceleyen kapsamlı bir disiplin olduğunu düşünmüştür. Abdu’t-Tevvâb, ikinci görüşü destekler nitelikte, filolojinin dil bilim, dil tarihi, dil karşılaştırmaları, edebi sanatlar, retorik ve hatta edebiyat bilimini içeren geniş bir alan olduğunu ifade eder. Ayrıca, filolojinin sadece dilin yapısına değil, aynı zamanda kültür, tarih ve edebi eserlerin üretimine de odaklandığını vurgular. Lommel’in de belirttiği gibi, dil bilim, dilin anlaşılmasına ve filolojik çalışmalara katkıda bulunan temel bir araçtır. Ancak, dil bilim kendi başına bir bilim dalıdır ve dil metinleri olmadan var olamaz. Bu iki alan arasındaki ilişki o kadar iç içe geçmiştir ki, pratikte sıklıkla birbirinin yerine kullanılır. Abdu’t-Tevvâb, Arap dünyasında “*فقه اللغة*” (*Fıkhū ’l-Luġa*) teriminin, dilin sadece dil bilgisel yönünü değil, toplumsal, siyasi, ekonomik ve dini sistemlerle olan etkileşimini de incelediğini belirtir. Dil bilim, farklı dillerin karşılaştırılmasından elde edilen verilerle, insan dillerinin evrensel özelliklerini anlamaya çalışır. Abdu’t-Tevvâb, bu yaklaşımın Arap dünyasında daha fazla benimsenmesi gerektiğini savunur ve filoloji ile dil bilimin bir arada ele alınmasının dil çalışmalarını daha derinleştireceğini düşünür.²³⁶

Abdu’t-Tevvâb’ın, oryantalistlerin yöntemlerinden Arap dünyasına taşımayı en çok arzuladığı hususlardan biri de karşılaştırmalı filoloji yöntemidir. Carl Brockelmann’ın *Semitische Sprachwissenschaft* adlı eserini *Fıkhū ’l-Luġati ’s-Sâmiyye* adıyla Arapçaya tercüme eden Abdu’t-Tevvâb, bu çeviriyi özellikle söz konusu yöntemi tanıtmak ve yaygınlaştırmak amacıyla gerçekleştirdiğini vurgulamaktadır. Abdu’t-Tevvâb, oryantalistlerin dil çalışmalarında Arapların henüz erişemediği bir düzeye ulaştığını belirtmekte ve bunun temel nedenini, Araplar ile oryantalistlerin benimsediği farklı metodolojik yaklaşımlara bağlamaktadır. Ona göre, Arap dilciler çoğunlukla yalnızca Arapça verilerle sınırlı kalan “betimleyici yöntemi” (the descriptive method - المنهج الوصفي) benimserken, oryantalistler ise Arapçayı ait olduğu dil ailesindeki diğer dillerle birlikte ele alan “karşılaştırmalı yöntem”i (the comparative method - المنهج المقارن) tercih etmektedir. Bu çerçevede Abdu’t-Tevvâb, Arap dünyasında karşılaştırmalı ve tarihsel dil bilimi alanında ciddi bir boşluğun bulunduğunu ifade

²³⁶ Ramazan ‘Abdu’t-Tevvâb, a. g. e. s. 11, 12, 13.

eder ve özellikle Carl Brockelmann başta olmak üzere bazı oryantalistlerin eserlerini tercüme ederek bu eksikliği gidermeyi hedeflediğini dile getirir.²³⁷ Arapçaya verdiği bu öneme rağmen Arapçanın yapısal olarak İbraniceden daha üstün olduğunu iddia etmemiştir. Aynı şekilde Siyonistlere takındığı karşıt tutuma rağmen, Arapça merkezli bakış açısına sahip kişilerin yaptığı gibi, İbraniceyi daha aşağı bir dil olarak nitelememiştir. *Fî Kavâ'idî's-Sâmiyyât el-İbriyye ve's-Suryâniyye ve'l- Habeşîyye Ma'a'n-Nuşûşu'l-Mukârene* (İbranice, Süryanice ve Habeşçenin Karşılaştırmalı Metinler ile Sâmi Dil Kuralları) adlı kitabında İbraniceyi Akadca, Arapça, Aramice ve Habeşçe ile aynı dil ailesinin bağımsız bir dili olarak niteleyerek²³⁸ olabildiğince bilimsel bir bakış açısı ile değerlendirdiğini görüyoruz.

4.2.2. Ramazan Abdu't-Tevvâb'ın Sami Diller ve Arapça – İbranice İlişkilerine Dair Çalışmaları

Ramazan Abdu't-Tevvâb'ın bir ekol olarak değerlendirilmesi, farklı alanlarda ortaya koyduğu geniş kapsamlı çalışmalardan anlaşılmaktadır. Abdu't-Tevvâb toplamda 13 eser kaleme almış, ayrıca 34 kitabın tahkikini gerçekleştirmiştir. Makaleleri ağırlıklı olarak Kur'an, Arap dili ve dil bilimi üzerine yoğunlaşmakla birlikte, geçmişte yazılmış eserleri, tahkik ilmi, İslam ve Müslümanlar gibi farklı konuları da kapsamaktadır. Bunun yanında dört önemli eseri Arapçaya çevirmiştir. Ancak onu asıl önemli kılan husus, Batı tarzı filolojinin Arap dünyasında tanınmasına ve uygulanmasına öncülük etmiş olmasıdır. Özellikle bu alanda kaleme aldığı eserler, hem kendi tanınırlığını artırmış hem de Batı filolojisinin Arap akademik çevrelerinde yayılmasında etkili olmuştur.

Yazarın konumuzla ilgili olan eserleri Sami dilleri, karşılaştırmalı dil bilimi ve Arapçanın tarihsel gelişimi üzerinde yoğunlaşmaktadır. *Fuṣūl fî fıkhi'l-luğa* (Dil Fıkhi - Filoloji Üzerine Bölümler - 1973) adlı eserinde Arapça ile Sami dil ailesine mensup diğer dillerde görülen tesniye yapısını karşılaştırmalı dil bilimi yöntemiyle incelemiş, bu yapının Arapçadaki özelliklerini diğer Sami dilleriyle birlikte değerlendirmiştir. *Fî Kavâ'idî's-Sâmiyyât: el-İbrâniyye ve's-Suryâniyye ve'l-Habeşîyye* (Sami Dillerinin Kuralları: İbranice, Süryanice ve Habeşçe Üzerine) adlı çalışması ise 1981 yılında yazarın el yazısıyla yayımlanmış olup İbranice, Süryanice ve Habeşçenin morfolojik, fonolojik ve sentaktik özelliklerini

²³⁷ C. Brockelmann, 1977, s. 5, 6, 7.

²³⁸ R. 'Abdu't-Tevvâb, *Fi Kavâ'idî's-Sâmiyyât el-İbriyye ve's-Suryâniyye ve'l- Habeşîyye Ma'a'n-Nuşûşu'l-Mukârene*, yazarın el yazısı ile Mektebetu'l-Hanci, Kahire, 1982, 3. baskı, s. 9.

karşılaştırmalı biçimde ele almaktadır. *el-Medhal ilâ 'ilmi'l-Luğa ve menâhici'l-bahşi'l-Luğavî* (Dil Bilimine Giriş ve Dil Araştırma Yöntemleri - 1982), dil bilimine giriş niteliğinde kapsamlı bir çalışma olup sosyolinguistik, psikolinguistik, dilin kökeni, dil aileleri, semantik, sentaks ve fonetik gibi temel konuları ayrıntılı biçimde incelemektedir. Ayrıca karşılaştırmalı yöntemin dil araştırmalarındaki önemine özel vurgu yapılmıştır.²³⁹ *et-Taṭvîru'n-Naḥvî li'l-luğati'l-'Arabiyye* (Arapça Dilinin Sözdizimsel Gelişimi -1994) adlı eser, Alman oryantalist Gotthelf Bergsträsser'in 1929 yılında Eski Mısır Üniversitesi'nde verdiği derslerin düzenlenmiş hâlidir. Bu çalışmada Arapçanın tarihsel süreç içerisindeki sözdizimsel gelişimi ele alınmış, klasik ve modern dönemler arasındaki yapısal değişimler incelenmiştir. Yazar, bu eserin Arap dünyasında tarihsel dil bilimi alanındaki önemli bir eksikliği giderdiğini ifade etmektedir.²⁴⁰ *et-Tezkîr ve't-Te'nîş fi'l-Luğa* (Dilde Erillik ve Dişillik - 1976) adlı eserinde Sami dillerindeki erillik ve dişillik kategorilerini karşılaştırmalı bir yöntemle incelemiş, *el-'İbriye* (1977) adlı çalışmasında ise İbraniceyi Sami dilleri içerisindeki yeri bakımından değerlendirmiştir. *Nuşuş mine'l-luğâti's-Sâmiyye ma'a's-şarḥ ve't-tahlîl ve'l-muḥâranât* (Sami Dillerinden Metinler: Açıklamalar, Analizler ve Karşılaştırmaları ile - 1979) adlı eseri, Sami dillerinden seçilmiş metinleri açıklama ve karşılaştırmalar eşliğinde sunmaktadır. *Buhûs ve Makâlat fi'l-Luğa* (Dil Hakkında Araştırmalar ve Makaleler - 1982) adlı çalışması ise daha önce Mısır, Arap dünyası ve Batı'daki çeşitli akademik dergilerde yayımlanan makaleleri, araştırmaları ve konferans bildirilerini bir araya getirmektedir. Özellikle Arap lehçeleri üzerine yoğunlaşan bu eser, yazar tarafından yeniden gözden geçirilmiş ve yeni eklemelerle genişletilmiştir.²⁴¹

Yazarın çeviri faaliyetleri de Sami dilleri alanında önemli bir yere sahiptir. Theodor Nöldeke'nin eserini, *el-Luğâtu's-Sâmiyye* (Sami Dilleri - 1963), şeklinde Arapçaya çevirmiştir. Eserde gramer ayrıntılarından çok Sami dillerinin tarihsel gelişim süreçleri üzerinde durulmuştur. Daha sonra Carl Brockelmann'ın eserini *Fıḫhu'l-Luğâti's-Sâmiyye* (Sami Dilleri Filolojisi - 1977) şeklinde Arapçaya kazandırmıştır. Bu eser Nöldeke'nin eserini tamamlayıcısı niteliğinde olup bu eserde Sami dillerinin tarihinin yanı sıra karşılaştırmalı gramer özelliklerini de ayrıntılı biçimde incelemektedir. Çalışmada Arapça, İbranice, Süryanice, Habeşçe ve Eski Asur lehçelerine ağırlık verilmiş, modern Sami lehçelerine ise daha sınırlı ölçüde değinilmiştir.

²³⁹ Z. Özkanlı, 2022, a.g.e, s. 165, 166.

²⁴⁰ R. 'Abduttevvab, *et-Taṭvîru'n-Naḥvî lil-Luğati'l-'Arabiyya*, Mektebetu'l-Hancı, Kahire, 1994, 1. baskı, s. 3.

²⁴¹ R. 'Abduttevvab, 1982, s. 5, 6.

Ayrıca eserde Ugaritçeye yer verilmemesinin sebebinin, bu dilin eserin yayımlanmasından sonra keşfedilmiş olması olduğu belirtilmektedir.²⁴²

Konumuzla ilgili yazdığı makalelerinde ise daha çok Arap dil mirası ile modern dil bilimi yöntemleri arasındaki ilişkiye odaklanmıştır. “el-Fikru’l-Luğavi ‘İnd el-‘Arab ve’d-Darsu’l-ḥadîs” (Araplarda Dilbilimsel Düşünce ve Modern Dil Çalışmaları) adlı makalesi *Minberu’l-İslâm* dergisinde (Kahire, Aralık 1989), “el-Turâşu’l-‘Arabi ve Menâhic el-Muhaddişîn fi’d-Dersi’l-Luğavi” (Dil Araştırmalarında Arap Mirası ve Modern Yaklaşımlar) adlı çalışması *el-Fikr el-Arabi* dergisinde (Beyrut, 1990), “el-Menhecu’l-Vaşfi li’l-Luğah Beyne’l-Ḳudamâ’ ve el-Muhaddişîn” (Betimleyici Dil Yöntemi: Klasik ve Modern Yaklaşımlar Arasında) adlı makalesi ise yine *Minberu’l-İslâm* dergisinde (Kahire, Ağustos 1990) yayımlanmıştır. Bunun yanında “Ḍaruratu’t-Tezevvuc Bayne’l-Turaş ve’l-Muasarah Fi’d-Dersi’l-Luğavi” (Dil Araştırmalarında Gelenek ile Çağdaşlığın Birleşmesinin Gerekliliği) adlı makalesi *Minberu’l-İslâm* dergisinde (Kahire, Eylül 1990) yayımlanmış, “Ebniyâtu’l-Fi’l fi’l-Luğâtî’s-Sâmiyye” (“Sami Dillerinde Fiil Yapıları”) adlı çalışmasında ise Sami dillerindeki fiil yapılarını karşılaştırmalı bir bakış açısıyla incelemiştir.

2018 yılında, 1 Batna Üniversitesinde *Buḥûs ve Makâlât fi’l-Luğa* (Dil Hakkında Araştırmalar ve Makaleler) adlı kitap üzerine yapılan bir çalışmada, Ramazan Abdu’t-Tevvâb’ın Arap dili ve Arap dil bilgisi mirası üzerine sistematik bir bilimsel çalışma yürüttüğü ortaya konmuştur. Bu çalışma, modern dil bilimin yeni yöntemlerini temel alarak, açıklayıcı yöntem, tarihsel yöntem, karşılaştırmalı yöntem ve dil bilimsel analiz gibi yöntemleri bir araya getirmiştir.

Abdu’t-Tevvâb’ın bu eserinde, dil bilim alanında yeni teoriler ve bilimsel görüşler benimseme düzeyine ulaştığı tespit edilmiştir. Onun çalışmaları, modern dil bilim ile geleneksel Arap dil bilgisi mirasını birleştirerek, bu alanda yaygın olan yanıltıcı inançlar, hurafeler ve hataları eleştirel bir yaklaşımla ele almıştır. Bu sayede, Arap dil biliminin daha tutarlı ve bilimsel bir temele oturtulmasına katkıda bulunmuştur.

Çalışmada, Abdu’t-Tevvâb’ın dil bilimsel yaklaşımının, yöntem, mantık ve dil bilgisel argümanlara dayalı ciddi bir bilimsel disiplin üzerine kurulu olduğu vurgulanmıştır. Onun bu titiz ve analitik yaklaşımı, hem modern dil bilim hem de geleneksel Arap dil bilgisi çalışmaları arasında köprü kurarak, Arap dilinin daha derinlemesine anlaşılmasını sağlamıştır. Bu

²⁴² C. Brockelman, 1997, s. 7 – 10.

çalışmalar, Abdu't-Tevvâb'ın dil bilim alanındaki öncü rolünü ve bilimsel mirasını ortaya koymaktadır.²⁴³

4.3. Batı Tarzı Olarak Benimsenen Yaklaşım

Ramazan Abdu't-Tevvâb'tan sonra günümüzde bu konuda Batı tarzı filolojisini benimseyen isimlerden en fazla öne çıkanlardan biri, 2010 yılında Kral Faysal Ödülü almış Remzi Ba'albekî'dir. (d. 1951) Batı'da gramer tarihi ve sözlükçülük ile ilgili araştırmaları tanınmaktadır.²⁴⁴ Sami diller hakkında Abdu't-Tevvâb'a çok fazla benzer görüşler belirtip bu konuda önemli çalışmalar yapmıştır.

Ba'albekî, yalnızca tek bir dili incelemenin kapsamlı bir dil tasviri sunabileceğini kabul etmekle birlikte, dilin kökenlerini ve yapısal ilişkilerini anlamak açısından karşılaştırmalı dil çalışmalarının vazgeçilmez olduğunu vurgular. Arapçanın, Sami dil ailesine mensup dillerle karşılaştırmalı olarak incelenmesi, sadece Arapçanın evrimine değil, aynı zamanda bu dilin daha kadim köklerine, özgün ses yapılarına, anlamlara ve ilkel cümle yapısına ulaşmayı sağlar. Karşılaştırmalı çalışma, öğrencilere daha derin ve nesnel bir bakış açısı kazandırır. Sadece Arapçayla sınırlı kalan öğrenciler, birçok dilsel fenomeni yanlış yorumlarken; diğer Sami dillerini de öğrenenler, daha sağlam analizler yapabilir ve dilsel olguların kökenini daha iyi kavrayabilirler. Ba'albekî, geleneksel dil bilgisi anlayışının bazı yanlışlarına da dikkat çeker. Örneğin:

1. “Lâkin - (ama - لكن), Leyse (ليس - değil), Lâte (لا - değil), ‘Esâ (عسى - belki)” gibi kelimelerin yapısı konusunda nahivciler arasında büyük anlaşmazlıklar olmuştur. Karşılaştırmalı çalışmalar, bunların aslında diğer Sami dillerdeki karşılıklarıyla açıklanabileceğini ve bu açıklamaların daha tutarlı olduğunu göstermektedir.
2. “Kötü” sayılan bazı lehçesel yapılar, aslında Sami dillerle ortak ve tarihsel olarak daha eski olabilir. Örneğin Rebi'a ve Huzeyl lehçelerindeki **keskese** (كسكسة); ك (kâf) harfinin س (s) sesine dönüşmesi, **keşkeşe** (كشكشة); ك (kâf) harfinin ش (ş) sesine dönüşmesi,

²⁴³ Ş. Mihûbî, *Ârâu'l-Ustâz Duktûr Ramađân 'Abdu't-Tevvâb el-Lisâniyye min Hilâl Kitâbihî 'Buḥûṣ ve Maḳâlât fi'l-Luġa', Câmi'etu Batna 1, Batna, 2018, 1. baskı, s. 121.*

²⁴⁴ Bilal Urfalî, *el-'Arabiyye Hazihi'l-Luġati's-Şerîfe Dirâsât fi'l-Luġati ve'n-Naḥvi ve'l-Mu'cem ve's-Sâmiyyât Ramzî Ba'albaki*, Merkezi'l-Meliki'l-Faysal li'l-Buḥûṣ ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, Riyad, 2016, s. 5.

teltele (تلتلة); fetha (a) harekesinin kesra (i)'ye dönüşmesi gibi ses fenomenlerin farklı kullanımları Sami kökenli yapılara dayandırılabilir.

3. Nahivcilerin bazı yanlışları, Sami dillerdeki karşılıkları bilinmediği için ortaya çıkmıştır. Örneğin “اللهم (Allahumme)” kelimesindeki "ميم (mîm)"in, "يا (ya)" harfinin yerine geçtiği iddiası; ya da “ Nûnu't-tevkîdu'l- hafife - anlamı pekiştiren nun harfi”(نون التوكيد الخفيفة)"nin durakta “الف (elif)”e dönüşmesi gibi açıklamalar, Sami dillerdeki karşılıklarla karşılaştırıldığında zayıf kalır. Yahut bazı fiillerin üç harfli sanılması, aslında iki harfli köklerden türediği gözden kaçırılarak yapılmış hatalardır.²⁴⁵

Ba'albekî, bu örnekler aracılığıyla karşılaştırmalı Sami dil çalışmasının geleneksel çalışmalardan neden daha önemli olduğunu vurgulayıp “Tedrîsî'l-'Arabiyye fi'l-Câmi'ât ve Taḥdiyyâtî'l-Mustekbel” (Üniversitelerde Arapça Eğitimi ve Gelecekteki Sorunlar) adlı makalesinde bu alanın Arap Üniversitelerinde bir eksiklik olduğunu dile getirir.²⁴⁶

Bu bağlamda yazdığı makalelerin yanı sıra, bu konudaki en önemli çalışması *Fikhu'l-'Arabiyye'l-Mukârene, Dirasât fi Aşvâtî'l-'Arabiyye ve Şarfiḥâ ve Naḥviḥâ 'ala Dav'i'l-Luġati's-Sâmiyye* (Karşılaştırmalı Arap Dili Filolojisi: Ses Bilgisi, Sarf ve Nahiv Açısından Sami Diller Işığında İncelemeler) adlı kitaptır.

Bu bağlamda zikredebileceğimiz bir diğer isim, Ramazan Abdu't-Tevvâb'ın görev yaptığı üniversite olan Ayn Şems Üniversitesinden Muhammed Receb el-Vezîr'dir (d. 1952), Arap diliyle Sami dilleri arasındaki karşılaştırmalı dil çalışmalarına büyük önem veren öncü araştırmacılardandır. Ona göre Arapçayı, diğer Sami dilleriyle karşılaştırmadan anlamaya çalışmak eksik ve yetersiz bir yaklaşımdır. Bu nedenle Arapça kelimelerin kökenlerine ulaşmak, yapısal özelliklerini ortaya koymak ve dilin tarihsel derinliğini kavrayabilmek için karşılaştırmalı dil incelemeleri vazgeçilmezdir. el-Vezîr, bu yaklaşımın sadece teorik bir ilgi değil, aynı zamanda daha sağlam ve bilimsel sonuçlara ulaşmak için zorunlu bir yöntem olduğunu vurgular. Mesela, “Allah” kelimesinin kökenini incelerken Arapçadaki biçim ve anlamın, Akadca, Aramice, İbranice ve Süryanice gibi dillerdeki benzer formlarla olan ilişkisini araştırır. Bu analizlerde kelimenin yapı taşlarını, örneğin hemze, lam ve ha harflerini etimolojik düzeyde çözümler. Benzer şekilde “Allahumme” ifadesindeki mim harfinin anlamı üzerine dikkatle eğilir ve bu harfin Arapçaya özgü bir ilave değil, Sami dil ailesinde ortak görülen bir

²⁴⁵ B. Urfalî, *el-'Arabiyye Hâzihi'l-Luġati's-Şerîfe Dirâsât fi'l-Luġati ve'n-Naḥvi ve'l-Mu'cem ve's-Sâmiyyât Ramzî Ba'albakî*, Merkezi'l-Meliki'l-Faysal lî'l-Buḥûş ve'd-Dirâsâtî'l-İslâmiyye, Riyad, 2016, s. 48, 49, 50, 51.

²⁴⁶ B. Urfalî, a.g.e. s. 33.

işaret olabileceğini ifade eder. Ona göre Arapçada görülen bazı dilsel unsurlar, aslında Akadca gibi daha eski dillerden taşınmış yapılardır. el-Vezîr'in çalışmaları yalnızca kelime kökenleriyle sınırlı değildir. Fiil sistemine ve dil yapısına da geniş yer verir. Özellikle yön bildiren fiilleri Arapça ile Akadca arasında karşılaştırır. Arapçadaki yön fiillerini belirli kalıplar içinde toplarken, Akadcada bu tür fiillerin fiil sonuna getirilen eklerle anlam kazandığını tespit eder. Bu fiil ekleriyle ifade edilen yön duygusunun, Arapçadaki kök-taban sisteminden farklı olarak daha doğrudan ve biçimsel yollarla gerçekleştiğini gösterir. Bu yönüyle Akadcanın bazı yönlerden Arapçadan daha belirgin ve işlevsel sistemler geliştirmiş olduğunu savunur.²⁴⁷

Muhammed el-Vezîr'in bu konuda yazmış olduğu *Beyne'l-'Arabiyyeti ve'l-Luġâti's-Sâmiyye* (Arapça ve Sami Dilleri Arasında) ²⁴⁸ adlı kitap bu konuda önemli bir konuma sahiptir.

Remzi Ba'albekî ve Muhammed Receb el-Vezîr'in dile getirdikleri bu görüşlerden de anlayacağımız üzere, Arapçayı merkeze alıp diğer dilleri ikinci plana atan herhangi bir yaklaşıma sahip olmayıp bilakis Arapçanın, İbranice'nin de dâhil olduğu kardeş dilleri ile beraber değerlendirilmesi sonucunda çok daha iyi anlaşılacağını savundukları görülmektedir.

Bunların dışında da Arap dünyasında Arapça ve İbranice'nin eş kökenli ortak özelliklerine odaklanan ve tamamen nesnel bir dil karşılaştırması olarak niteleyebileceğimiz çalışmalar mevcuttur. Örnek olarak yine Ayn Şems Üniversitesi'nden Seyyid Selman Ulyan'ın Arapça ve İbraniceyi ayrıntılı bir şekilde karşılaştırdığı *en-Nahvu'l-Muġârene beyne'l-'Arabiyye ve'l-'İbriyye* (Arapça ve İbranice Arasında Karşılaştırmalı Dil bilgisi) adlı kitabı verebiliriz. Ulyan, kitabında Arapça ve İbraniceyi Sami diller içerisinde çok büyük öneme sahip diller olarak niteleyerek²⁴⁹ bu dilleri sırayla, fonoloji, isim, edatlar, fiil, semantic (anlambilimi), cümle yapısı ve noktalama işaretleri başlıkları altında incelenmektedir. Kitabın yazılış amacının da, Arap okurları bu iki dil özelinde karşılaştırmalı fiololojiye yöneltmenin olduğunu görmekteyiz: “Bu kitap, Sami kökenli iki dil olan Arapça ve İbranice arasında karşılaştırmalı nahiv (dil bilgisi) alanında Arapça literatürüne ciddi bir katkıdır. Arap okurunun, Arapça ile İbraniceyi karşılaştırma yollarını öğrenmesi ve iki dil arasındaki en önemli farklılıkları ve benzerlikleri kavraması amacıyla yazılmıştır.”²⁵⁰

²⁴⁷ S. M. Muhammed, “ed-Duktûr Muhammed Receb el-Vezîr ve Cuhûdihî'l-Luġaviyye” *Mecelletu Kulliyetu Dâru'l-'Ulûm, Câmi'etu'l-Kâhire*, Kahire, 2022, s. 817 – 824.

²⁴⁸ M. R. el-Vezîr, *Beyne'l-'Arabiyyeti ve'l-Luġâti's-Sâmiyye*, Dâru'l-'Âlemu'l-Kutub, Riyad, 2018.

²⁴⁹ S. S. 'Ulyân, *Fî Nahvi'l-Muġârene Beyne'l-'Arabiyyeti ve'l-'İbriyye*, Dâru's-Şekâfeti li'n-Naşr, Kahire, 2002, 1. baskı, s. 7.

²⁵⁰ S. S. 'Ulyân, a.g.e.

Benzer şekilde Murad Farağ Bey'in Arapça ve İbranice'nin ortak özelliklerine yönelik yazdığı üç ciltlik *Multağa'l-Luğatayni'l-'Arabiyyetu ve'l-'İbriyye*²⁵¹ (İki Dilin Buluşma Noktası: Arapça ve İbranice) adlı kitabını da örnek olarak gösterebiliriz. Bu ve benzeri çalışmalar Arap dünyasında, Arapça merkezli dil yaklaşımının yanı sıra Batı tarzı filolojinin önemli bir kesim tarafından benimsenmiş olduğunu göstermektedir.

²⁵¹ M. F. Bey, *Multeğe'l-Luğatayni'l-'Arabiyyetu ve'l-'İbriyye*, Matba'tu'r-Raḥmâniyye li Sâhibiha 'Abdurrahmân Mûsa Şerîf, Mısır, 1930.

SONUÇ

Dil biliminin XIX. yüzyılda bağımsız bir bilim dalı haline gelmesinden önce yapılan çalışmaları incelediğimizde, Orta Çağ'da Arapların ve Yahudilerin Sami diller üzerine yaptıkları çalışmaları, bu alanda yapılan ilk karşılaştırmalı dil çalışmaları olarak niteleyebiliriz. Ancak bu çalışmalar XIX. yüzyılda yapılan çalışmaların öncüleri olacak niteliğe ulaşamamışlardır. Bu çalışmalar Sami diller arasında var olan benzerliğin kısmen görülmesinden öteye geçemeyerek Sami dil grubunun tespitine neden olacak seviyeye ulaşamamıştır. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, bu konuda eserlerinin çok azı elimize ulaşan özellikle Yahudi dil bilimcilerinden bazılarının bu konuda ileri düzeyde bilgi sahibi olduğunu görmekteyiz. Bununla birlikte, bu çalışmaların da XIX. yüzyılda başlayan karşılaştırmalı dil biliminin gerisinde kalan bir seviyede konumlanmış oldukları sonucuna varıyoruz. Tüm bu çalışmalar incelendiğinde Orta Çağ'da Yahudi dil bilimcilerin, karşılaştırmalı Sami diller bağlamında yaptıkları çalışmaların Arap dil bilimcilerin çalışmalarından daha ileri bir seviyede olduğu görülmektedir. Bunun da, o dönemdeki Yahudi dilcilerinin kendi dilleri olan İbranice dışında özellikle Arapça olmak üzere başka dilleri de bilmelerinden, Arap dilcilerinin ise genel olarak, Arapça dışında başka dillere odaklanmamalarından kaynaklandığını düşünmekteyiz.

Orta Çağ'dan XIX. yüzyıla kadar olan süreçte Arapça ve İbraniceye yönelik farklı yaklaşımlar görebiliyoruz; özellikle bu iki dilden birini merkeze alan bazı görüşlerin varlığı bariz bir şekilde görülebilir. Bunun dışında bu iki dil hakkındaki fikirlerin çoğu bireysel bir görüş olmaktan öteye geçememiş ve bu iki dili bir arada değerlendiren bir yaklaşım ortaya çıkmamıştır. XIX. yüzyıldan sonraki süreçte ise Arapça ve İbraniceyi birlikte değerlendirmeye yönelik bakış açıları gelişmiştir. Bu noktada, yalnızca dile olan yaklaşımlar bağlamında değil yapılan dil çalışmalarında da Sami diller içerisinde Arapça ve İbraniceye öncelik verilmiştir. Bu bağlamda Arapça ve İbranice'nin karşılaştırmalı Sami diller çalışmasında özgün ve önemli bir konuma sahip olduğu sonucuna varıyoruz.

XVIII. yüzyıl öncesinde Avrupa'daki İbranice merkezli dini bakış açısının, Arap dünyasındaki Arapça merkezli bakış açısına göre daha baskın ve yaygın olduğu dikkati çekmektedir. Avrupa'da XVIII. yüzyılda Sami dil ailesinin tanımlanmasıyla birlikte, uzun bir süre egemen olan ve dinî temellere dayanan "İbranice'nin tüm dillerin kökeni olduğu" görüşü, yerini daha dil bilimsel temellere dayanan açıklamalara bırakmaya başlamıştır. Bu gelişme, dil tarihine dair anlayışta önemli bir kırılma noktası olmuştur. Başlangıçta kutsal metinlerin etkisiyle şekillenen bu yaklaşım, teolojik bir çerçeve içinde İbraniceye özel bir statü tanınmış,

ancak bu statü bilimsel verilerle uyumsuz olduğu gerekçesiyle zamanla sorgulanmıştır. Yerine geçen yeni yaklaşım ise, her ne kadar dinî ön kabullerden sıyrılma iddiası taşısa da, kimi durumlarda Arapça ve İbranice gibi Sami dillerine yönelik aşağılayıcı ve ırkçı eğilimler barındırmıştır. Bu nasyonalist bakış açısı, dillerin evrimini Batı merkezli bir çizgide açıklama eğiliminde olmuş ve Sami dillerini bu çizginin dışında konumlandırarak geri bir konuma itmiştir. Ancak zamanla, dil bilimin kurumsallaşması ve karşılaştırmalı dil çalışmalarının gelişmesiyle birlikte, bu ideolojik önyargıların yerini daha nesnel ve akılcı bir yaklaşım almaya başlamış; Sami dilleri, yapısal özellikleri ve tarihsel katkılarıyla birlikte daha bütüncül ve tarafsız bir şekilde değerlendirilmeye başlanmıştır. Kısaca Avrupa’da zamanla teolojik bakış açısından milliyetçi bakış açısına, milliyetçi bakış açısından ise akılcı ve bilimsel bir bakış açısına geçilmiştir. Günümüzde akılcı olarak nitelediğimiz bu bakış açısı hâkim olup diğer iki bakış açısı terk edilmiştir. Avrupa’da bilimsel bakış açısıyla gelişen Sami dillerin karşılaştırma yöntemi ile değerlendirilmesi Avrupa’yla sınırlı kalmayıp dünyanın geri kalanında da hâkim metot olarak günümüzde varlığını sürdürmektedir.

Arap dünyasında ise bu bu tarz çalışmaların ve buna bağlı olarak gelişen bakış açılarının varlığını daha çok yirminci yüzyılda görebiliyoruz. Araplar bu konuda, geçmişlerinde Batı tarzı bir metot olmadığı için doğal olarak bu çalışmaları Batıyı taklit ederek yaptılar. Bu çalışmaların neticesinde iki farklı yaklaşım öne çıktı; bunlardan biri özellikle Ramazan Abdu’t-Tevvâb’ın çalışmaları sayesinde Batı tarzı rasyonel ve bilimsel bir bakış açısı olarak kendisini gösterdi. Ramazan ‘Abdu’t-Tevvâb, oryantalistlerin başka konulardaki iddialarına karşı çıkmakla birlikte onların Arapça – İbranice ilişkisine dair görüşlerini benimsedi. Abdu’t-Tevvâb, Arapçayı ve İbraniceyi aynı dil ailesinin akraba dilleri olarak niteleyerek karşılaştırmalı dil bilimi metotunu uygulamıştır. Bir diğer dikkat çekici bakış açısı ise, özellikle İsrail Devleti’nin kurulmasından sonra ortaya çıkan, İbraniceye karşıt ve Arapçayı yücelten söylemler etrafında şekillenmiştir. Bu yaklaşımların kendi içerisinde var olan tutarsızlıkları ile beraber, ortak bir paydada buluşamaması da bu fikrin geçerliliklerini zayıflatmaktadır. Nitekim bu yaklaşımların birinci grubu, Arapçayı bütün dillerin atası olarak görmekte, ikinci grubu sadece Sami dillerin atası olarak değerlendirmekte, üçüncü grubu yalnızca İbraniceyi Arapçanın lehçesi olarak görmekte ve son olarak dördüncü grup ise İbranice’nin geçmişte Arapçanın bir lehçesi olup sonradan bağımsız bir dil haline geldiğini iddia etmektedir. Bu yaklaşımların ilk üçü İbranice’nin varlığını inkârı dayalı bir tutum sergilerken, Arapçayı kutsal ve kimlikel bir unsur olarak yüceltmektedir. Bu eğilim, Avrupa’da geçmişte görülen teolojik ve milliyetçi merkezli anlayışlarla benzerlik göstermektedir. Ancak Avrupa’da on dokuzuncu yüzyıldan sonra gelişen

rasyonel ve bilimsel bakış açısı, zamanla diğer yaklaşımlara baskın gelerek akademik alanda egemen bir değerler dizisi hâline gelmişken, Arap dünyasında aynı türden bilimsel bir dil yaklaşımı henüz aynı düzeyde kurumsallaşamamıştır. Arap dünyasında hâlen ağırlıklı olarak kavmiyetçilik ile şekillenen, çoğu zaman duygusal reflekslerle beslenen dilsel yaklaşımlar etkisini sürdürmektedir. Dolayısıyla Arap ve İslam dünyasında, dil bilimine yönelik rasyonel ve nesnel bakış açıları gelişim gösterse de, bu gelişim Avrupa'daki kadar belirleyici bir nitelik kazanamamış; milliyetçi duygularla şekillenen alternatif bakış açıları, akademik ve toplumsal düzlemde varlığını sürdürmeye devam etmiştir.

Tüm bunlar göz önüne alındığında varmış olduğumuz bir diğer sonuç ise, Avrupa'nın, karşılaştırmalı filoloji yönteminde bariz bir şekilde görülen üstünlüğüdür. Nitekim bu konuda geliştirdikleri dil metodu ve teknikleri daha sonra bu alanda, Avrupa dışında da hâkim değerler dizisi haline gelmiştir. Avrupa'daki dil bilimcilerin bu seviyeye ulaşmasında en büyük katkıya sahip olan kişinin Carl Brockelmann olduğunu görebiliyoruz. Bu bağlamda Arap dünyasına baktığımızda ise Batı tarzı filolojinin uygulanmasında en büyük katkıyı yapan kişilerin başında Ramazan Abdu't-Tevvâb'ın olduğunu görüyoruz. Arapça-İbranice ilişkisine karşılaştırmalı filoloji yöntemiyle bakış açısı, her ne kadar Batı tarzı filoloji Arap dünyasında tam anlamıyla benimsenmemiş olsa da, gelinen noktada Abdu't-Tevvâb ve onu takip edenlerin önemli katkıları olmuştur.

Günümüzde, Batı'da ve Arap dünyası dışında, karşılaştırmalı Sami diller çalışmalarının yaygın olmadığını görmekteyiz. Bu konuda, Türkiye başta olmak üzere bu iki coğrafya dışında kalan yerlerde yapılması muhtemel çalışmalarda, geleneksel olarak Arap gramerciler tarafından geliştirilen betimleyici yöntem yerine, Avrupa merkezli dil bilim geleneği içinde şekillenen karşılaştırmalı metodun benimsenmesinin, bilimsel tutarlılık ve evrensel dil bilim normları açısından daha isabetli olacağı sonucuna varmak mümkündür.

KAYNAKÇA

- ‘Abdu’t-Tevvâb, R. (1982), *Buḥûs ve Maḳâlât fi-Luġa*, Mektebetu’l-Hancı, 1. baskı, Kahire.
- ‘Abdu’t-Tevvâb, R. (1982), *Fi Ḳavâ’idi’s-Sâmiyyât el-‘İbriyye ve’s-Suryâniyye ve’l-Ḥabeşîyye Ma’a’n-Nuşûşi’l-Muḳârene*, yazarın el yazısı ile Mektebetu’l-Hancı, 3. baskı, Kahire.
- ‘Abdu’t-Tevvâb, R. (1994), *et-Taṭvîru’n-Naḥvi lil-Luġati’l-‘Arabiyya*, Mektebetu’l-Hancı, 2. baskı, Kahire.
- ‘Abdu’t-Tevvâb, R. (1999), *Fuṣûl fi Fıḳhi’l-‘Arabiyye*, Mektebetu’l-Hancı, 6. baskı, Kahire.
- Arbuthnot, F. F. (1890), *Arabic Authors*, Londra: Heinmann.
- Ayalon, A. *Language and Change In the Arab Middle East - The Evoulution of Modern Political Discourse*, Oxford University Press, 1987, New York.
- Aytaç, B. (2008) “İbranice’nin Yeniden Doğuşu”, *Dergi Park*, Dil Dergisi, S. 132.
- Aytaç, B. (2022), *İbranice – Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aytaç, G. (2021), *Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi*, Doğu Batı yayınları, 3. baskı, Ankara.
- Ba’albekî, R. M. (1999), *Fıḳhu’l-‘Arabiyye’l-Muḳârane*, Dâru’l-İlmin Li’l-Melâyîn, 1. baskı, Beyrut.
- Barbara, B. (2023), “Standard Arabic and Scottish Gaelic: Shared typological features” Göteborgs Universitet, Institutionen För Filosofi, Lingvistik Och Vetenskapsteori, LI2201 Yüksek Lisans Tezi.
- Bedîrât, U. M. B. (2004) *Cuhûdu’r-Ramaḍân ‘Abdu’t-Tevvâb el-Luġaviyye*, Câmî’etu Mu’ta 1. baskı, Mu’ta.
- Bergsträsser, G. (2006), *Sâmî Diller Tarihi*, (Çev. Anka Yayınları), 1. baskı, İstanbul.
- Bernal, M. (1998), *Kara Atena*, (çev. Özcan Buse), Kaynak yayınları, 1. baskı, İstanbul.
- Bey, M. F. (1930), *Multeke’l-Luġatayni’l-‘Arabiyyetu ve’l-‘İbriyye*, Matba’atu’r-Raḥmâniyye li Sâhibiha Abdurrahmân Mûsa Şerîf, Mısır.
- Bohn, H. G. (1849) *The Æsthetic Miscellaneous Works of Ferederick Von Schlegel*, (İngilizceye çev. E. J. Millington), York Street, Covent Garden Publisher, Londra.
- Bomhard, A. R. (1995), *Indo-European And The Nostratic Hypothesis: History Of Research, Current Trends, And Future Prospects*, Educational Resources Information Center (Eric), Boston, Massachusetts.
- Bomhard, A. R. (1998) *Nostratic, Eurasiatic, and Indo-European*, ResearchGate, Charleston - South Carolina.

- Bomhard, A. R. (2018), *A Comprehensive Introduction to Nostratic Comparative Linguistics*, V. 1, Florence, SC.
- Brockelman, C. (1916), *Semitische Sprachwissenschaft*, G. J. Göschen Verlagshandlung G. m. b. H. Berlin.
- Brockelman, C. (1977), *Fikhu'l-luġâti's-Sâmiyye*. (Arapçaya çev: Ramađân 'Abdu't-Tevvâb) 1. baskı, Riyad Üniversitesi, Kahire.
- Brockelmann, C. (1908), *Grundriss der vergleichenden Grammatik der semitischen Sprachen*, Verlag von Reuther & Reichard, Berlin.
- Bûrînî, A. (1997) *el-Luġati'l-'Arabiyye Aşlu'l-Luġâti Kullihâ*, Dâru'l-Hasen li'n-Neşri ve't-Tevzi', 1. baskı, Amman.
- Calvi, L. J. (2018), *Harbu'l-Luġât ve's-Siyâsati'l-Luġaviyye*, (Arapçaya çeviren: Hasan Hamza), Munazzamatu'l-Arabiyye li't-Terceme, 1. baskı, Beyrut.
- Durmuş, İ. (2019), "Ramazan Abdüttevâb" *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 3. baskı, Ankara, c. 2.
- el-Bağillânî, K. E. M. T. (1997), *et-Taqrîb ve'l-İrşâdi's-Saġîr*, (thk: 'Abdulhamîd bin Ali Ebû Zuneyd), Muessesetu'r-Risâle, 2. baskı.
- el-Cumâhî, M. S. (2001), *Tabâkâtü's-Şu'arâ*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut.
- el-Matirî, M. F. (2010), *Şezrettu'z-Zehebiyye fi 'Ulûmi'l-'Arabiyye li-İbni Hayyân el-Endelûsî*, Ġuras li'n-Neşri ve't-Tevzi' ve'd-De'ayet ve'l-İ'lan, 1. baskı, Kahire.
- el-Vezîr, M. R. (2018), *Beyne'l-'Arabiyyeti ve'l-Luġâti's-Sâmiyye*, Dâru'l-'Alemlî'l-Kutub, Riyad.
- Encyclopedia of the History of Arabic Science, Edited By ROSHDI RASHED in Collaboration with RÉGIS MORELON*, (2005), Routledge, London and New York.
- Eppenstein, S. (1900) *Ishak Ibn Baroun et ses comparaisons de l'hébreu avec l'arabe*. Revue des études juives, 41-82.
- er-Revâhî, M. H. (2022), "ed-Dersu'l-luġaviyyi'l-mukârane 'inde'l-'Arab: Ebû Hayyân el-Endelûsî en-Nemûzecen" *Apollo Dergisi*, C. 09, Sayı 01 – 2 Ocak.
- eş-Şâfi'î, A. M. İ. (1940) *er-Risâle*, (thk. Ahmet Muhammed Şakir), , Matba'atu'l-Mustafa el-Babi el-Halebî, 1. baskı, Mısır.
- Ethem, M. (2017), *Kur'an'da İbranice Kelimeler*, Gece Kitaplığı, 1. baskı, Ankara.
- et-Ta'an, H. (1978), *Musâhemetu'l-'Arab fi Dirâsâti's-Sâmiyye*, el-Mevsû'âti's-Saġîra 19, Bağdat.
- Fevzi, M. C. (2017), *et-Tercemetu't-tatbîkiyye beyne'l-'Arabiyye ve'l-'İbriyye: Kışşatu "Beyt Hanân" Nemûzecen*, Yayıncı: İbda', Kahire.

Garcia, M. Á. G. (1999), “Multiglossia and Phonetics in a Medieval Judeo-Arabic Work” *Estudios de dialectología norteafricana y andalusí* 4.

Geist, R. J. (1970), *An Introduction to Language*, The Macmillan Company, USA.

Goldstein, D. (1982), *The Jewish Poets of Spain 900-1250*, Penguins Book, Singapore.

Goldziher, I. (2016), *Klasik Arap Literatürü*, (Türkçeye çev: Prof. Dr. Azmi Yüksel, Prof. Dr. Rahmi Er), Vadi Yayınları, 3. baskı, İstanbul.

Greenberg, J. (1963), *Languages of Africa*, Indiana University Press, Bloomington.

Hadislerle İslam 1- Hadislerin Hadislerle Yorumu, (2014), T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı, 1. baskı, Ankara.

Hagege, C. (2023), *Dilbilimci ve Diller*, (Çev. Mehmet Rifat – Sema Rifat), Yapı Kredi Yayınları, 1. baskı, İstanbul.

Harman, Ö. F. (1995), “Feyyümi, Said b. Yusuf” *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, c. 12.

Hasanov, E. (2020), “İbn Nağrîle”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2. baskı, Ankara, c. 1.

Hasselbach, R. (2013), *Case in Semitic*, Oxford University Press, Oxford.

Hetzron, R. (1997), *The Semitic Languages*, Routledge, Londra – New York.

Hock, H. H. (2003), *Trends in Linguistics Studies and Monographs*, Language in Time and Space A Festschrift for Werner Winter on the Occasion of his 80th Birthday, Mouton de Gruyter, Berlin - New York

Hoffner, H. A. - Melchert, H. C. (2008), *A Grammar of the Hittite Language*, Winona Lake, Indiana.

Hyrtl, J. (1879), *Die Arabischen und Hebräischen Worte der Anatomie*, Wilhelm Braumüller, K. K. Hof- Und Universitätsbuchhändler, Viyana.

Isaksson, B. Kammensjö, H. Persson, M. (2009), *Circumstantial Qualifiers in Semitic: The Case of Arabic and Hebrew*, Edited by Bo Isaksson, Deutsche Morgenländische Gesellschaft, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden.

Ismail, T.A. (1989), *Classic Arabic as The Ancestor of Indo-European Languages and Origin of Speech*, Mektebetu'l-Muhtedin.

İbn Aḥmed (2003), *Kitâbu'l- 'Ayn, Dâru'l-Kitâbi'l- 'İlmiyye*, Beyrut.

İbn Barun, İ. İ. *el-Muvâzana beyne'l-Luğati'l- 'İbrâniyye ve-l- 'Arabiyye*, (İbrani alfabesinden Arap alfabesine aktaran: Ahmed Mahmud Huveydi) Mektebetu'l-Muhtedin el-İslamiyye, Câmi'etu'l- Kâhire, Kahire.

- İbn Diḥye (1955), *el-Muṭrib fî eṣ 'âri ehli 'l-Mağrib*, (Tahkik: İbrahim el-Ebyari, Hamid Abdu'l-Mecid), Dâru'l-'İlm Li'l-Cemî', Beyrut.
- İbn Kuteybe (1997), *eṣ-Şi'ir ve 'ş-Şua 'arâ*, Dâru'l-Erḳam Bin Ebi'l-Erḳâm, , Neşr: 'Umer et-Tabba', 1. Baskı, Beyrut.
- İbn Kuteybe (1973), *Te'vîl Muşkili'l-Ḳur'ân*, Dâru't-Turaş, Kahire.
- İbn Kuteybe (1978), *Tefsîru 'l-Ġarîbi'l-Ḳur'ân*, Dâru'l-Kutubu'l-'İlmiyye, Beryut.
- İbn Kuteybe (2008), *'Uyûnu'l-Aḥbâr*, Mekteb'et'ul-İslâmiyye.
- James, A. (2020), *Coptic: A Grammar of Its Six Major Dialects*, Eisenbrauns.
- Jongeling, K. (2000), *Comparing Welsh Hebrew*, Research School of Asian, African and Amerindian Studies Universiteit Leiden, CNWS Publications Vol. 81, The Netherlands.
- Kabîsî, M. B. (2001), *Melâmiḥ fî Fıḫi 'l-Leḥcâtî 'l-'Arabiyyât*, Dâru's-Şemel, 1. baskı, Şam.
- Kabîsî, M. B. (2008), *Ḥadâretun Vâhidetun Em Ḥadârât fî 'l-Vaṭani 'l-'Arabiyyi 'l-Ḳadîm?* Dâru't-Talas ve Dâru's-Şemel, 2. baskı, Şam.
- Kantor, B. P. (2023), *The Standard Language Ideology of the Hebrew and Arabic Grammarian of the 'Abbasid Period*, Open Book Publishers, (<https://doi.org/10.11647/OBP.0382>), UK.
- Kapović, M. (2017), *The Indo-European Languages*, Routledge Taylor & Francis Group, 2. baskı, Londra – New York.
- Kryshtop, L. (2019), “Schlegel and the Beginning of Comparative Linguistics in Europe,” *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, Atlantis Pres, ICCSSH.
- Kur'ân-ı Kerîm*. (t.y.), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Kutsal Kitap* (2014), Kitabı Mukaddes Şirketi – Yeni Yaşam Yayınları, İstanbul.
- Leonard, R. L. (1960), *The Greek Language: An Historical Study*, Illinois Wesleyan University Bloomington, Digital Commons @ IWU, Illinois.
- Loop, J. (2013), *Johann Heinrich Hottinger Arabic and Islamic Studies in the Seventeenth Century*, Ocford University Press, 1. baskı, Croydon.
- Macdonald, J. E. Maddox, M. L. “Passive se in Romanian and Spanish: a subject cycle” Accepted: *Journal of Linguistics*.
- Maḥmûd, M. (1992), *'Âlemu 'l-Esrâr*, Dâru'l-Aḥbârî'l-Yevm, 331. sayı.
- Maḥmûd, M. (1997), *'Alâ Ḥâfeti 'l-İntihâr*, Kitâbu'l-Yavm, Adadu'l-Yulyu.
- Mallûhî, N. M. (2019), *'Arubi ve Leyse Sâmi*, Dâru'l- Ġasak li'n-Neşr.

Mallûhî, N. M. (2020), *Vecîz Kitab: el-Luġetu'l-'Arabiyye Aşlu'l-Luġâti Kullihâ, Dâru'l-Ġasak*.

Malter, H. (1921), *Saadia Gaon His Life and Works*, The Jewish Publication Society of America, Philadelphia.

Maman, A. (2004), *Comparative Semitic Philology In the Middle Ages – From Sa'adiah Gaon to Ibn Barun (10th – 12th C.)*, İngilizceye çeviren David Lyons, Koninklijke Brill NV, Leiden.

Maman, A. (2023), “Philology and Textuality: Maḥberet Menaḥem ben Saruk in the British Library's Manuscripts,” *Histoire Épistémologie Langage* 45/2, SHESL.

Medieval Iberia Readings from Christian, Muslim, and Jewish Sources, (1997), Edited by Olivia Remie Constable, University of Pennsylvania Press, Philadelphia.

Mihûbî, Ş. (2018), *Ârâul-Ustâz Duktûr Ramaḍân 'Abdu't-Tevvâb el-Lisâniyye min Hilâl Kitâbihî 'Buḥûş ve Maḳâlât fî'l-Luġa'*, Câmi'etu'l-Hac li Hadri Batna 1, 1. baskı, Batna.

Moravcsik, A. E. (2013), *Introducing Language Typology*, Cambridge University Press, , Cambridge.

Muḥammed, S. M. (2022), “ed-Duktûr Muḥammed Receb el-Vezîr ve Cuhûdihî'l-Luġaviyye” *Mecelletu Kulliyetu Dâru'l – 'Ulum, Câmi'etu'l-Kâhire*, Kahire.

Na'im, M. (2021), *Neş'etu'd-Dirâsâtî's-Sâmiyye fî's-Şark ve'l-Ġarb*, Kadi İyad Üniversitesi, Marakeş.

Nöldeke, T. (1904), *Compendious Syriac Grammar*, (İngilizceye Çeviren J. A. Crichton), Londra.

Nuşûş ve Dirâsât Luġaviyye: Mehdâtun liş-Şeyḥi'l-Mektebeti'r-Ramaḍâniyye el-Ustâz ed-Duktûr Ramaḍân 'Abdu't-Tevvâb, Min telâmizihi ve'l-Muḥibbîn Fi 'Î'di'l-Mîlâdihî's-Sab'în, (2001), Kahire.

Nikitin, A. (2019), *Üç Deniz Ötesine Seyahat*, (Rusçadan Çeviren: Serkan Acar), Türk Tarih Kurumu, 3. baskı, Ankara.

O'leary, D. L. (1923) *Comperative Grammar of the Semitic Languages*, Kegan Paul, Trench Trubner & CO. LTD, Londra.

Özkanlı, Z. (2022), *Arapçanın Ses Bilgisi*, Fecr Yayınları, 1. baskı, Ankara.

Poznanski, S. (1908), *The Karaite Literary Opponents of Saaidah Gaon*, Luzac & Co. Londra.

Ragab, A. (2017), *in a Clear Arabic Tongue”: Arabic and the Making of a Science-Language Regime*, The History of Science Society, University of Chicago Press, Chicago.

Renan, E. (1878), *Histoire générale et système comparé des langues Sémitiques*, Calmann Lévy, Paris.

- Robins, R. H. (1967), *A Short History of Linguistics*, Longman, Londra.
- Robinson, P. "Voltaire And The Jews." Maxine Schur, 100 Oakmont Avenue, San Rafael, CA 94403
- Said, E. (1998), *Oryantalizm*, (çev. Nezh Uzel), İrfan Yayıncılık, 4. baskı, İstanbul.
- Salmons, J. C. Joseph, B. D. (1998), - *Nostratic: Sifting the Evidence*, Amsterdam Studies In the Theory and History of Linguistic Science, John Benjamins Publishing Company, Philadelphi.
- Sami, Ş. (1899), *Kâmus-i Türki*, Dâru's-Sa'adet, Ikdam Matbaası, nerş. Ahmed Cevdet.
- Sason, I. (2015), "İbn Balaam, Judah (Abū Zakariyyā Yaḥyā) ben Samuel," *Encyclopedia of the Bible and its Reception* (EBR).
- Schlegel, F. V. (1808) *Ueber die Sprache und Weisheit der Indier*, Mohr und Zimmer, Heidelberg.
- Shachter, H. (1960), *The New Universal Hebrew-English Dictionary*, Yav neh Publishing House, Tel Aviv.
- Shah, M. (2011) *Classical Islamic Discourse on the Origins of Language: Cultural Memory and the Defense of Orthodoxy*, *Numen Dergisi*, Brill, School of Oriental and African Studies, London University, Londra.
- Shlonsky, U. (1997), *Clause Structure and Word Order in Hebrew and Arabic: An Essay in Comparative Semitic Syntax*, Oxford University Press, New York.
- Şimşek, L. (2017), *Sosyal Bilimler ve Felsefe*, Kitap Yayınevi, 2. baskı, İstanbul.
- Toprak, M. F. (2017) "Evaluations On Arabic and Semitic Rooted Words In Şemseddin Sâmî's Kâmûs-U Türkî Şemseddin Sâmî'nin Kâmûs-ı Türkî'sinde Arapça ve Diğer Sâmî Diller Kaydıyla Verilen Kelimeler Üzerine Değerlendirmeler," *International Journal of Language Academy*, C. 5.
- Türkiye ve El sine-i Sâmîye, (1917), Avram Galanti (1873-1961), (Latin alfabesine aktaran: Doç. Dr. Ömer İshakoğlu), *Dârülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, Sayı 6.
- ‘Ulyân, S. S. (2002), *Fî Naḥvi'l-Mukârene Beyne'l-'Arabiyyeti ve'l-İbriyye*, Dâru's-Şekâfeti Li'n-Naşr, 1. baskı, Kahire.
- ‘Umer, A. M. (1977), *el-Baḥsu'-Lugavi 'İnde'l-'Areb*, 'Âlemu'l-Kutûb, 6. baskı, Kahire.
- Urfalî, B. (2016), *el-'Arabiyye Hâzihi'l-Lugati's-Şerîfe Dirâsât fî'l-Lugati ve'n-Naḥvi ve'l-Mu'cem ve's-Sâmîyyât Ramzî Ba'albakî*, Merkezi'l-Meliki'l-Faysal li'l-Buḥûs ve'd-Dirâsâtî'l-İslâmiyye, Riyad.
- Üstün, M. (2021), *Ebdülüs Edebiyatı Beni Ahmer / Nâsrîler Dönemi*, hikmetevi yayınları, 1. baskı, İstanbul.

Vâfi, A. A. (2004), *Fikhu'l-Luğa*, Nehdetu Mısır, 3. baskı, Kahire.

Versteegh, K. (2014), *The Arabic Language*, Edinburgh University Press, 2. Baskı, Edinburgh.

Wegner, I. (2020 – 2023), *An Introduction To the Hurrian Language*, Revised, edited, and reformatted by Allan R. Bomhard, Florence, SC.

Wright, W. (1890), *Lectures on the Comparative Grammar of the Semitic Languages*, Cambridge University Press, Cambridge.

Yıldız, Ş. (2009), “Endülüs Bilim Hayatında Yahudiler,” *Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, c. 18, Sayı: 1.

Yusuf, S. S. S. (2000), *el-İbriyyetu Lehcetü'l-'Arabiyyetu'l-Âdiye*, Yüksek Lisans Tezi, Câmi'etu'n-Necah el-Vataniyye, Filistin.

Zaidan, O. F. Burch, C. C. (2014), “Arabic Dialect Identification” *Association for Computational Linguistics* (10.1162/COLI a 00169), 2014, c. 40, Sayı: 1.

Zeydân, C. (2013), *Târihu Âdâbi'l-luğati'l-'Arabiyye*, Hindâvi Li'ta'alîm ve's-Şekâfe, Kahire.

İnternet Kaynakları

Abraham ha-Bavli. *Encyclopedia.com*. Erişim adresi: <https://www.encyclopedia.com/religion/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/abraham-ha-bavli>. (S.E.T. 22/03/2025).

C. H. Toy, W. Bacher, *Jewish Encyclopedia*. (t.y.). “Menahem ben Saruq (Menahem b. Jacob ibn Saruq).” Erişim adresi: <https://www.jewishencyclopedia.com/articles/10643-menahem-ben-saruk-menahem-b-jacob-ibn-saruk> (S. E. T: 06/07/2025).

Durmuş, İ. "Ramazan Abdüttevâb", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ramazan-abduttevvab> (S.E.T. 27.05.2025).

Encyclopædia Britannica. (t.y.). *Judah ibn Kuraish*. Erişim adresi: <https://www.britannica.com/biography/Judah-ibn-Kuraish>, (S. E. T. 06/07/2025).

Encyclopedia.com. (t.y.). “Ḥayyuj, Judah ben David”. Erişim adresi: <https://www.encyclopedia.com/religion/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/hayyuj-judah-ben-david>. (S. E. T. 06/07/2025).

Encyclopedia.com. (t.y.). *Gikatilla*. Erişim adresi: <https://www.encyclopedia.com/religion/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/gikatilla> (S. E. T. 06/07/2025).

Encyclopædia Britannica. (2025, 1 Ocak). “Hai ben Sherira” Erişim adresi: <https://www.britannica.com/biography/Hai-ben-Sherira> (S. E. T. 06/07/2025)

Hicâzi, A. A. (2024), “el-‘ulâma el-Arab el-ğudamâ ve el-luğât es-Sâmiyye (İbn Kuteybe),” Bağlantı: elukah.net (S.E.T. 06/06/2024).

Mecelletu'l-Beyân. (Mayıs 2018 / Ramađan 1439). Hel el-İbrîyye lehce 'Arabiyye? (Sayı 373).
<https://www.albayan.co.uk/MGZarticle2.aspx?ID=6222> (S.E.T: 28.05.2025)

Suleyman, A. Te'şîlu'd-dirâsâti'l-muğârana fî't-turâşi'l-luğavî'l-İbrî [Çevrimiçi forum gönderisi, son erişim tarihi Arabic Translators International. atinternational.org (S.E.T. 05/03/2025).

ÖZET

Sami diller arasındaki benzerlikler ilk defa Orta Çağ'da Yahudi ve Arap dil bilimcilerin ana dilleri üzerine yaptıkları çalışmalar ile ortaya çıkmıştır. Bu çalışmalar daha çok Arapça ve İbranice ekseninde şekillenmiştir; ancak bu çalışmalar, bu dil ailesinin varlığını tespit etmeye neden olacak nitelikte olmamıştır. Avrupa'da ise XIX. yüzyıldan itibaren dillerin karşılaştırılmasına yönelik yeni bir dil yöntemi gelişmiştir.

İlk defa XVIII. yüzyılda ortaya atılan Sami diller kavramı, XIX. yüzyılda dillerin karşılaştırmalı çalışmaları ile farklı bir boyut kazanmıştır. Bu yüzyılda dil bilimin bağımsız bir bilim dalı hâline gelmesiyle birlikte Sami diller, bir dil ailesi olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Bu yüzyıldan itibaren Batı'da yapılan çalışmalarda, Orta Çağ Arap dünyasına benzer şekilde Arapça ve İbranice genellikle birlikte değerlendirilmiştir. Ancak bu iki dile yönelik birbirinden oldukça farklı yaklaşımlar geliştirilmiştir.

XIX. yüzyıldan sonra Arap dünyasında yaşanan değişimlerle birlikte, Batı'nın da etkisiyle Araplar bu konuya yönelmiş ve Arapça ile İbraniceye yönelik çalışmalar yapmışlardır. Ancak Arap dünyasında İsrail Devleti'nin kurulması ve Arapların İsrail ile olan çatışmalarının ortaya çıkması ile birlikte, İbraniceyi Arapçanın bir lehçesi olarak kabul edip varlığını görmezden gelen bir ekol ortaya çıkmıştır. Buna karşılık Arap dünyasında Ramazan Abdu't-Tevvâb'ın öncülük ettiği bir ekol ise Batı tarzı karşılaştırmalı filoloji yöntemini benimsemiştir. Bu nedenle Arap dünyasında Arapça ve İbraniceye yönelik tek tip bir düşünce yapısından ziyade, birbirine zıt olarak nitelendirilebilecek farklı yaklaşımların mevcut olduğu görülmektedir.

Bu çalışmada, Orta Çağ Arap dünyasında Yahudi ve Arapların çalışmaları özet mahiyetinde açıklanmış; daha sonra XIX. yüzyıldan itibaren söz konusu dillerin filolojik ve karşılaştırmalı dilbilimsel açıdan incelenmesinde uygulanan yöntemler ele alınarak Arapça ve İbranicenin bu çalışmalardaki konumu ortaya konulmuştur. Konunun girişi ve tarihsel arka planı niteliğinde olan bu iki bölümden sonra, önce Avrupa'da bu konuda yapılan çalışmalarda söz konusu dillere yönelik yaklaşımların, ardından Arap dünyasında mevcut olan yaklaşımların açıklanması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sami Diller, Arapça, İbranice, Batı, Arap Dünyası

ABSTRACT

The similarities among the Semitic languages were first brought to light in the Middle Ages through studies conducted by Jewish and Arab linguists on their native languages. These studies were mainly shaped around Arabic and Hebrew; however, they were not of a nature that would lead to the identification of this language family as such. In Europe, beginning in the nineteenth century, a new linguistic method aimed at comparing languages emerged.

The concept of Semitic languages, first proposed in the eighteenth century, gained a different dimension in the nineteenth century through comparative studies of languages. With the emergence of linguistics as an independent scientific discipline in this century, the Semitic languages began to be recognized as a language family. From this period onward, studies conducted in the West generally evaluated Arabic and Hebrew together, in a manner similar to the medieval Arab world. Nevertheless, markedly different approaches to these two languages were developed.

Following the nineteenth century, with the transformations experienced in the Arab world and under the influence of the West, Arab scholars turned their attention to this issue and conducted studies on Arabic and Hebrew. However, with the establishment of the State of Israel and the emergence of conflicts between Arabs and Israel, a school of thought arose in the Arab world that regarded Hebrew as a dialect of Arabic and ignored its independent existence. In contrast, another school, led by Ramazan Abdu't-Tevvâb, adopted the Western-style method of comparative philology. Therefore, rather than a single unified perspective on Arabic and Hebrew, it can be observed that there exist diverse and even opposing approaches in the Arab world.

In this study, the works of Jewish and Arab scholars in the medieval Arab world are first outlined in summary form. Subsequently, the methods employed in the philological and comparative linguistic study of these languages since the nineteenth century are examined, and the position of Arabic and Hebrew within these studies is presented. Following these two sections, which serve as an introduction and historical background to the subject, the study aims first to explain the approaches toward these languages in European scholarship, and then to discuss the approaches present in the Arab world.

Key words: Semitic Languages, Arabic, Hebrew, West, Arab World